T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI

İSLAM TARİHİ ANABİLİM DALI

TATARİSTAN'DAKİ MÜSLÜMAN KADININ TOPLUM İÇİNDE KONUMU

(1990'DAN GÜNÜMÜZE)

Yüksek Lisans Tezi

Alsu EMER

ANKARA- 2014

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI

İSLAM TARİHİ ANABİLİM DALI

TATARİSTAN'DAKİ MÜSLÜMAN KADININ TOPLUM İÇİNDE KONUMU

(1990'DAN GÜNÜMÜZE)

Yüksek Lisans Tezi

Alsu EMER

ANKARA- 2014

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI
İSLAM TARİHİ ANABİLİM DALI

TATARİSTAN'DAKİ MÜSLÜMAN KADININ TOPLUM İÇİNDE KONUMU (1990'DAN GÜNÜMÜZE)

Yüksek Lisans Tezi

Alsu EMER

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Nesimi YAZICI

ANKARA- 2014

T. C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (İSLAM TARİHİ) ANABİLİM DALI

TATARİSTAN'DAKİ MÜSLÜMAN KADININ TOPLUM İÇİNDE KONUMU (1990'DAN GÜNÜMÜZE)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. NESİMİ YAZICI

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ:

ADI VE SOYADI	İMZASI
…….	…….
…….	…….
…….	……

Tez Sınavı Tarihi: 12/08/2014

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim

(……../……/2014)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Alsu EMER

İmzası

…….

ÖNSÖZ

Ademoğlu (insanoğlu) bu dünyaya kendi dileğiyle gelmiyor. Dünyaya gelen insanın sadece tek bir büyük problemi var; o da yeniden hiçbir zaman bu dünyaya geri dönmeyecek ve istese de kendi hayatını bir daha yaşayamayacaktır. Bu dünyadaki sınavın neticesinden sonra insan ebediyyen kendisine mahsus bir yerde kendini bulacaktır. Allah Sübhane ve Teâlâ bu takdiri insanlar ve cinler için öyle yaratmıştır. Hayvanlar ve kuşlar hepsi bizim yaptığımız amellere şahitlik edip, yeniden toprak olurlar. İnsanoğlu ise sorumluluk sahibidir. Allah Teâlâ öyle takdir etmiştir. 25 milyar yıllık insanlık dünya tarihinde bir çok olaylar olmuş, bir çok kavimler gelip geçmişlerdir. Doğru yola yönlendirmek için Allah Teâlâ her kavime Kendi peygamberini göndermiştir. Ve sonuçta yeryüzüne yaklaşık 124000 peygamber gelip gitmiştir. Allah Teâlâ Kuran-ı Kerim'i son hak din İslâm aracılığıyla bize ulaştırmıştır. Müslümanlar için kendi tarihini öğrenmek, onu gelecek nesillere devretmek sünnettir. Nine ve dedelerimizin yaşamlarındaki iman gücü güzel örnek olup, bu iman gücü zorluklarla geçen zamanlarda zorluklarını yenmeye yardım etmiştir.

Biz de aynı zamanda kendi nesillerimiz ve bizden sonra gelecek nesillere bu dinî kuralların devam etmesine yardım edecek hatıra bırakmak için bu çalışmamızın yazımına niyet ettik.

Şimdiki zamanda dünyevi ilim, klasik din ilminden çok farklıdır. Kişi öncelikle dünyevi ilmi alıp, geleneksel dinî ilmini arkasına alarak yetişir ve bununla birlikte önemli olan çok şeyi maalesef kaybeder… Müslüman kişi kendi hayatındaki iyi ve kötü hadiselerin Allah'tan geldiğine inanmalıdır. Ama sonuçta kişi iyi ya da kötü hadiseleri kendi arzularına göre seçer. Ve yeteri derecede bilgi sahibi olup olmaması veya başka şeyler asıl seçimlerini yapmasına neden olur. Kişi her zaman doğruyu seçemez. Doğruyu veya yanlışı öğrendikten sonra bile kişi terbiyeyi yeterince alamamış olabilir. İşte islâm kişinin iyi niyette olmasına önem vermekt edir

İnsan günahsız olamaz. O büyür, gençken ilmini alır, kendini, anne babasını, ailesini geçindirir. Allah'tan hayırlısını dua edip dünyevi işleriyle uğraşır. Gençken işlerde ve dualarda tembellik büyük günahlardan sayılır. Çünkü kişi sadece gençken en çok günahı işleyebilir ve bu vakit Allah rızasını almak için en aktif ve önemli zamanıdır. Bundan dolayı daha çok geç kalmadan her şeye yetişebilmek gerekiyor.

Ahiret gününe kadar ortaya çıkmış ve çıkacak bütün bilimsel buluşlar, küçük veya büyük şeyler kişinin niyetine göre insanoğlunun yararına ya da zararına kullanılabilir. İşte

ondan dolayı Müslümanlar toplum içinde mum gibi olmalılar. Ama bir mum gibi bir anda yanıp faydasız bir şekilde yok olmak değil, aydınlatan bir nur, ibret olup kalmalılar.

Tezimiz, "Tatar Kadının Sembolü: Süyümbike" isimli giriş, 1990 ve sonraki yıllarda Tataristan'ın durumu ve Tatar kadınların konumları ile ilgili birinci bölüm, kadın Tatar önderleri ile ilgili bilgilerin bulunduğu ikinci bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte Tatarlar arasında yaygın olan Süyümbike Çariçesi hakkında bilgiler; birinci bölümde 1990 döneminde Tataristan'ın dinî, ilmi, siyasî ve ekonomik durumu ile ilgili bilgiler, günümüzde Tatar kadınının sosyal konumu, siyasî ve içtimai faaliyetlerinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde Reşide İshaki, Fevziye Bayramova, Almira Adiyatullina ve Naile Ziganşina gibi meşhur Tatar kadınlar ve onların kurduğu organizasyonlar hakkında, Tataristan'ın tarihine ne gibi katkılarda bulunduklarına dair araştırma yapılmıştır. Ve aynı bölümde Tatar kadınlarının dernekleri ve süreli yayınları hakkında bilgi verilmiştir. Tezin sonucunda 1990'lı yıllardan bu güne kadar Tatar kadınlarının nasıl bir dönemden geçtikleri eksik ve yararlı yönleri anlatılmıştır.

Kaynaklar arasında Tataristan'ın Milli Kütüphanesi, Devlet Arşivleri, osmanlı el yazmaları, ansiklopediler, siyasî, sosyal gazete ve dergiler, Rusya'nın meşhur tarih ve din bilimadamları M. Hudyakov, Zakir Kadiri, RİÜ'nün rektörü R. Muhammetşın vb. gibi bilginlerin kitapları yanısıra internet siteleri yer almaktadır. Ve ana kaynaklar olarak R. İshaki, A. Adiyatullina ve N. Ziganşina hanımefendiler ile bizzat yaptığım görüşmeler de bu tez için büyük katkı sağlamışlardır.

Çalışmamı hazırlarken yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Nesimi Yazıcı'ya ve Doç. Dr. İbrahim Maraş'a, aileme ve arkadaşlarıma saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ..... **V**
İÇİNDEKİLER ..... **VII**
KISALTMALAR: ..... **X**
GİRİŞ ..... **XI**
1. TEZİN ADI: ..... **XI**
2. ARAŞTIRMA PROBLEMİ (SORUN): ..... **XI**
3. TEZİN KONUSU: ..... **XI**
4. TEZİN AMACI: ..... **XII**
5. TEZİN ÖNEMİ: ..... **XII**
6. KURAMSAL ÇERÇEVE: ..... **XII**
6.1. KAVRAM VE TERİMLER: ..... **XII**
6.2. KURAMSAL TARTIŞMA: ..... **XII**
6.3. ARAŞTIRMA SORULARI/HİPOTEZLER: ..... **XII**
7. YÖNTEM: ..... **XIII**
7.1. ARAŞTIRMA EVRENİ VE ÖRNEKLEM: ..... **XIII**
7.2. VERİ TOPLAMA TEKNİKLERİ: ..... **XIII**
8. TATAR KADİNÎN SEMBOLÜ: SÜYÜMBİKE ..... **XIII**
8.1. KISA HAYAT HİKAYESİ ..... **XIII**
8.2. BİR SEMBOL OLARAK SÜYÜMBİKE VE SÜYÜMBİKE MİNARESİ ..... **XVI**

BİRİNCİ BÖLÜM

I.1990'LARDA TATARİSTAN'IN DİNİ VE İLMİ DURUMU **1**
1.DİNİ DURUMU **1**
A. Devletin Din Politikası **1**
a) Uygar "Tatar İslâmı'nın" Oluşumu 4
b) İslâm Dininin Yeniden Canlanmasının Temel Aşamaları 5
c) Din Politikasının Oluşumu 6
B.İslâm ve Tatar Siyasî ve Sosyal Kuruluşları **7**
2. İLMİ DURUMU **9**

A.Rusya'da İslâm Eğitimi. **9**
B.Müslümanların Dinî İdaresi **12**
II. 1990'LARDA TATARİSTAN'IN SİYASİ VE EKONOMİK DURUMU **22**
1. SİYASİ DURUMU **22**
A. Tataristan'da Perestroyka **23**
a) SSCB Kaderinin Sorusu 24
b) Devlet Egemenliği Deklarasyonu 24
c) Cumhuriyet Statüsünü Seçme Referandumu 25
B. Tataristan Cumhuriyeti'nde Anayasası **26**
C. Tataristan-Rusya Anlaşması **29**
2. EKONOMİK DURUMU **30**
A. Ekonomik Reformun Güçlendirilmesi **30**
a) Ekonomik Bağımsızlığın Güçlendirilmesi 31
B. Bilim, Kültür ve Dindar Yaşam. **35**
a) Dış Ekonomik ve Kültür İlişkileri 35
III. GÜNÜMÜZDE TATAR KADINI VE SOSYAL KONUMU **36**
1.TARİH AYNASINDA TATAR KADINI **36**
2.MODERN ZAMANDA TATAR KADINI **53**
IV. TATAR KADINLARININ SİYASİ VE İCTİMAİ FAALİYETLERİ **57**
1.MÜSLÜMAN KADINLARIN BAŞÖRTÜ VE DİĞER SORUNLARI **58**
A. Çağdaş Toplumda Kadının Rolü Tartışılması **59**
2. RUSYA MÜSLÜMAN KADINLAR BİRLİĞİ **61**

İKİNCİ BÖLÜM

I.1990 SONRASI MEŞHUR TATAR KADINLARI VE ORGANİZASYONLARI **64**
1.TATAR KADIN ÖNDERLER **67**
A.Reşide İshaki **67**
a)Siyasî Kişiliği 67
b)Hocaları, Öğrencileri, Eserleri 70

c)Faaliyetleri ... 71
d)Değerlendirme ... 72
B.Fevziye Bayramova ... 73
a)Siyasî Kişiliği ... 73
b)Hocaları, Öğrencileri, Eserleri ... 75
c)Faaliyetleri ... 76
d)Değerlendirme ... 80
C.Almira Adiyatullina ... 81
a)Siyasî Kişiliği ... 81
b)Hocaları, Öğrencileri, Eserleri ... 81
c)Faaliyetleri ... 82
d)Değerlendirme ... 82
D.Naile Ziganşina ... 83
a) Siyasî Kişiliği ... 83
b) Faaliyetleri ... 84
c) Değerlendirme ... 85
2. TATAR KADINLARININ KURUMSAL ORGANİZASYONLARI ... 87
A. Tatar Kadın Dernekleri ... 87
a) Azerbaycan'daki Tatarlar ve Dernekleri ... 87
b) Türkiye'deki "Menger" Derneği ... 89
c) "İttifak" ... 94
d) "Ak Kalfak" ... 95
e) "Tataristan Müslüman Kadınlar Birliği ... 95
f) "Müslime" ... 99
A. Tatar Kadınlarının Çıkardığı Süreli Yayınlar ... 99
a) *Altın Urda* Gazetesi ... 99
b) *Süyümbike* Dergisi ... 99
c) *Müslime* Gazetesi ... 101
SONUÇ ... 103
KAYNAKÇA ... 106
EKLER ... 112
ÖZET ... 116
ABSTRACT ... 118

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: adı geçen eser
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
c.c.	: celle celaluhu
Çev.	: Çeviren
KGB	: Devlet İstihbarat Komitesi, SSCB'nin eski gizli servisi
KDTÜ	: Kazan Devlet Teknik Üniversitesi
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
r.a.	: radiallahü anh
RF	: Rusya Federasyonu
RİÜ	: Rusya İslam Üniversitesi (Tataristan – Kazan)
s.a.v.	: sallalahu aleyhi ve sellem
SSC	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
Tat.Kn.İzd.	: Tatar Kitap Yayınları
TÖSSC	: Tataristan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
T.R.	: "Tataristan Respublikası" Tatarcadan "Tataristan Cumhuriyeti
TSM	: Tatar Sosyal Merkezi
TSSC	: Tataristan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
vb.	: ve benzeri

GİRİŞ

1. TEZİN ADI:

Tataristan'daki Müslüman Kadının Toplum İçinde Konumu (1990'dan Günümüze)

2. ARAŞTIRMA PROBLEMİ (SORUN):

XIX. yüzyılın hemen her kadını, eğitimini anne babalarından ve çevresinden alıyor, erkek öğrencilerin aldığı dersleri gizlice dinleyerek kendilerini geliştiriyorlardı. Mesela o dönemin meşhur bilgin hanımlarından Muhlise Bubi de ilk bildiklerini annesinden almıştı. Ama o kadar idealist bir kadın oldu ki, zaman geçtikçe Muhlise Bubi, babasının kurduğu kız medresesinin başına geçti. Onu "Mulla-Abıstay''ı[1], diye çağırıyorlardı, bu ise sadece çok saygı gösterilen hanımlara karşı kullanılan bir hitap kelimesi idi ve dolayısıyle bu da onun sadece bir medrese yöneticisi değil, aynı zamanda hem bilgin, hem de Müslüman halkın bir hocası gibi görüldüğünün göstergesi idi.

Kadınlar elyazmasında eğitim almayan kadınları bir millet, ancak bedeninin yarısı felç olmuş bir insanla kıyaslanabilir.[2] Ayrıca, kadın tek ve baş eğiticisidir. O, çocuğun kişiliğinin oluşmasında en önemli rolü oynar ki, bu kadının toplumdaki önemli konumuna işarettir.

İşte bu nedenle biz Tataristan'daki Tatar Müslüman kadınlarından Muhlise Bubi, Süyümbike, Reşide İshaki gibi bilim ve siyaset kadınlarının tarih içerisinde yaptıklarını inceleyip, genel bir sonuca varmaya çalışacağız.

3. TEZİN KONUSU:

Tezimizde kısaca Tatar kadınının tarihteki rolünden bahsettikten sonra Tataristan'daki Müslüman kadının toplum içinde konumu, bu bağlamda Tatar toplumundaki meşhur kadınların kısa hayat hikâyeleri ve onların çalışmaları ile ilgili bilgilere yer verilip, 1990 yılından bu günlere kadar toplum içindeki rollerine değinilecektir.

[1] Mulla- Abıstay: Tatarlarda Kadın öğretmene verilen unvan.
[2] A. Bubi, *Kadınlar,* № 208, C.I, *Lobaçevskiy Adına El Yazmalar Bölümü ve Nadir Kitaplar Bilim Kütüphanesi, Devlet Arşivi,* Kulca, 1916, s. 45.

4. TEZİN AMACI:

Tezin öncelikli amacı 1990 yılından günümüze Tatar kadınlarının toplum içindeki konumlarını belirleyip, onların bu süreç içinde düşünce ve davranışlarını açıklamaktır. Temel amaç bu olmakla birlikte buradan Tatar kadınlarının dinî, siyasî ve sosyal yaşamdaki yerlerini de kısmen ortaya çıkarmış olacağız.

5. TEZİN ÖNEMİ:

Tataristan'ın toplum içerisinde farklı nitelikleriyle öne çıkmış kadınlarını araştırmak, onların tarihe yaklaşımlarının incelenmesi, kullandıkları metotların ortaya konulması, bunların iyi tahlil edilmesi büyük önem taşımaktadır.

Yapacağımız bu araştırmanın Tataristan'ın Müslüman kadınları ve onların kazanımları hakkında bir inceleme olacağını ve bunun Türkiye'deki kültürel ortama bir çeşit zenginlik kazandıracağını ummaktayız.

6. KURAMSAL ÇERÇEVE:

6.1. KAVRAM VE TERİMLER:

Tezde yer verilecek olan temel kavram ve terimler; Kazan bölgesi, Kazan Hanlığı, Tatar kadını, Muallime, Üstad Bike, Süyümbike, Tatar Kadın Hareketi gibi kavramlar olup; gerektiği ölçüde bu kavramlar tanımlanmaya ve açıklanmaya çalışılacaktır. Bunların yanı sıra tez sürecinde, yer verilmesi gereken başka kavramların ortaya çıkması da muhtemeldir.

6.2. KURAMSAL TARTIŞMA:

Tezde ele aldığımız araştırmacıların yaklaşımı, gerektiğinde karşılaştırılarak, deskriptif ve tahlili bir biçimde ele alınmaya çalışılacaktır.

6.3. ARAŞTIRMA SORULARI/HİPOTEZLER:

— Tatar Müslüman kadınların ülkelerinin kültür hayatına ne gibi katkıları olmuştur?

— Hangi konularla ilgilenmişlerdir?

— Tarih içinde onların yeri nedir?

— Onların yaptıklarında takip ettikleri hedefler nelerdir?

7. YÖNTEM:

Tezde Tatar Müslüman kadınları hakkında yazılmış kitaplar, dergilerdeki makaleler ve diğer akademik çalışmalar örnek alınacaktır. Kaynaklar deskriptif bir yöntemle değerlendirilecektir. Ayrıca bizzat yaptığımız görüşmeler de kullanılacaktır. Eserlerden ve çalışmalardan yararlanırken, Müslüman Tatar kadını hakkında bilgileri aktarırken en makul yöntem yeri izleyeceğiz.

7.1. ARAŞTIRMA EVRENİ VE ÖRNEKLEM:

Tezin kapsamında ifade etmiş olduğumuz araştırma sonuçları çerçevesinde Tatar kadınlarının hangi rolü oynadıklarını ortaya koymaya çalışacağız.

7.2. VERİ TOPLAMA TEKNİKLERİ:

Tez ile ilgili olarak gerekli verilerin toplanmasında kullanılacak olan yöntem kaynak taramasıdır. Konumuzun kısmen ampirik yönü bulunduğundan genel olarak teorik bir şekilde, tezi oluşturmada izlenecek yöntem; yazılı kaynaklardan araştırmak, okumak, incelemek; yabancı dildeki eserleri ise tercüme ederek onlardan yararlanmak olacaktır. Ancak zaman zaman ampirik veriler de değerlendirilecektir. Tezimizin konusu olan dönemdeki Tatar kadınlarının yaptıklarının doğru bir şekilde anlaşılması için haklarında kaleme alınan kitap ve makaleler tespit edilip incelenecek, bunun haricinde çeşitli kaynaklarda onların yaşadıklarıyla, tarih içinde yaptıklarıyla alakalı bilgilerden de yararlanılacaktır.

8. TATAR KADININ SEMBOLÜ: SÜYÜMBİKE

8.1 KISA HAYAT HİKÂYESİ:

Süyümbike, 1549-1551 yıllarında küçük yaştaki oğlu Ütemiş Giray'la birlikte Kazan Hanlığın çariçesi (doğum ve ölüm tarihi yaklaşık 1516 – 1554) idi. O, Nogay Hanı Yusuf'un kızı, daha sonra da önce Kazan Hanlarından Can-Ali'nin (1533-1535), onun ölümünden sonra Safa-Giray'ın (1536- 1549) ve onun ölümünün ardından Şah-Ali'nin (1553'ten) hanımı oldu.[3]

Milâdi 1531 yıllarında Kazan'da huzursuzluk vardı. Çünkü taht boştu. 1524 yılında Giray soyundan genç Saha Han'la beraber Kazan'a gelen ve 1530 yılındaki kıyımdan sonra hayatta kalan Kırım ve Nogay mirzaları kovulmuş Saha Han'ın geri döneceğini ve

[3] A.V. Garzavina, R.N. Dautov, *Slovar Tatarskoy Entsiklopedii (Tatar Ansiklopedi Sözlüğü*), İnstitut Tatarskoy Entsiklopedii RT, Kazan 1998, s. 551.

isyankârlardan intikam alınacağını vaat ederek halkı korkutuyorlardı. Eski Bulgar soylarından gelen Bek'ler[4] kaybetmemek için kime katılacaklarını tartışarak fısıldaşıyorlardı. Hem Kırımlılarla Nogaylılar, hem de o zamanın en güçlü grubu olan Moskova yanlısı Bek'ler ve *Ulan*'lar[5] (eski Han Muhammed-Emin'in kız kardeşi kraliçe Gevharşat ve Şirin soyundan Bek Bulat) yabancı sayılıyordu. Yine az çok kabul edilebilir bir karar alınmıştı: Kazanlılar Moskova'da hizmet eden Kasım hanının oğlu Şah Ali'nin adaylığını reddederek onun kardeşini, 15 yaşındaki Can-Ali'yi istediler. Can-Ali 1531-1532 yılları sınırında han olmuştu. Bundan sonra o kendisini eğlenceye ve içkiye vermiş ve gerçek iktidar ise genç hanın yanında naip olan kraliçe Gevharşat'ın ellerinde yoğunlaşmıştı. Can-Ali, zamanının büyük kısmını haremde geçirip nadiren ayık görünmüştü. Tüm devlet iktidarının Gevharşat ve Bulat Şah'ın ellerinde toplanması yerli soyluların sinirine dokunmaya başlamış, biraz sonra ise açık bir memnuniyetsizlik söz konusu olmuştu. Memnun olmayanları sakinleştirmek amacıyla 17 yaşındaki Nogay Bek, Yusuf Hanın kızıyla evlendirmeye karar vermişti. Böylelikle bir anda birkaç sorun çözülmüş oluyordu: Kraliçenin naipliği ortadan kaldırılıyor, yeni Kazan hanedanı en güçlü Nogay Bek'lerinden biriyle akraba oluyordu, bu da Kazan Hanlığı ve Nogay Urda arasındaki karmaşık ilişkileri düzene sokuyordu. Kazan elçilerinin Can-Ali'nin evliliği için Rusya'ya izin almaya gitmeleri ise Kazan hükümetinin Moskova'ya bağımlılığını kabul ettiğini göstermekteydi. Yusuf *Murza*'nın[6] kızı çağın kilit kadını olan, Kazan Hanlığı'nın en popüler tarihî şahsı – Süyümbike'ydi.

Bazı durumlar sebebiyle Süyümbike birkaç defa feda edilmişti. Buna örnek olarak, Süyümbike'nin 1533 yılında Can-Ali ile evlendirilmesini hatırlayabiliriz. Böylece Can-Ali'nin erginlik yaşına girdiği gösterilmiş ve gözü yüksekte olan Gevharşat iktidardan mahrum kalmıştı. Kazan Hanlığı'nın çökmesinde ve Süyümbike Şah-Ali ile evlendirildikten sonra (bu olayda da Süyümbike kurban olmuştu, çünkü böylece Kazan Hanlığı'nın restorasyonu imkânsız olmuştu) kocasının Rus Çarının emri üzerine Süyümbike'nin burnunu, göğüslerini kestiği ve işkence ederek öldürdü diye bir takım söylentiler yayılmıştı. Süyümbike'nin babası Yusuf bu söylentileri duyunca kızının sağ olduğundan emin olmak için Kasimov'a özel bir elçilik göndermişti. Günümüze kadar gelmiş diğer bir efsaneye göre ise Süyümbike yüksek kuleden atlayıp, sivri taşlara çarparak ölmüştü. Hayatı trajik olduğu için Süyümbike hakkında şarkılar yazılmış, halk arasında hala unutulmamış olan efsaneler ve destanlar söylenmiştir. Rus tarihçileri ise ona birçok söz adamışlardır. Can-Ali 1535 yılında

[4] Bek: Bey
[5] Ulan: Oğlan
[6] Murza: mirza

komplo sonucunda haince öldürülmüştü. Süyümbike dul olarak uzun zaman kalmamıştı. 1535 yılında Kazan tahtına yine Safa-Giray çıktığında dul Çariçe onun eşi olmuştu. Süyümbike, Safa-Giray ile 14 sene yaşamış, tüm mutlulukları ve dertlerini paylaşmış, ona bir oğul doğurmuştu. 1549 Mart'ında oldukça gizemli sebeplerden dolayı 42 yaşındaki Han ölmüştü. Ancak Han ölmeden önce son emirlerini vermiş ve yönetimin küçük Çariçeye verilmesini emretmişti. Böylece Süyümbike Kazan Hanlığı'nın tek Çariçesi olmuştu. Bu durum Safa-Giray'ın vasiyetine göre oğulları Ütemiş'in erginlik yaşına girmesine kadar devam etmiştir.

Süyümbike halk arasında gayet tanınmış bir kişiydi. O, Han Sarayı yanında olan büyük Kazan Camisi'nin masraflarını karşılıyordu. Her halde bundan dolayı cami ve yanındaki nöbetçi kulesi Süyümbike'nin adını almıştır. İleride bu isim yeni kuleye geçmiştir ki hala Süyümbike minaresi olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca Süyümbike'nin çok güzel bir kadın olduğu da halk arasında destanlaşmıştı. IV. İvan 1510 yılında başarısız bir seferden dönerken hanlık topraklarında Kazan'a çok yakın bir yerde askeri üs kurmaya karar vermişti. 1550-1551 yılları kışında Ugliç ormanlarında surları, kuleleri ve diğer gerekli yapıları olan gerçek bir şehir kurulmuştu. Sonradan bu şehir sökülüp *Volga*[7] üzerinden inşaat için seçilmiş tepeye götürülmüştür. Yarım ay içerisinde Kazan topraklarında şehir-kale oluşmuştu. Bu, Kazan Çariçesi'nin kaderinde yeni bir dönüm noktası olmuştu. Kazan Hanlığı başkentinden 15 km uzaklıkta askeri üssün kurulması Kazanlıları korkutmuştu. Süyümbike tarafından toplanan Hanlık konseylerinde (Divanlarda) tek bir husus tartışma konusu olmuştu. Bu Kazan'ın savunmaya hazır olup olmadığıydı. Hâlbuki Divan'ın asıl danışmanları olan Karaçilerin kendi planları vardı. Onlar Süyümbike'den gizli olarak Sviyajsk üzerinden Moskova ile iletişime girmişlerdi. Yakında Kazan'dan Sviyajsk'a sözü geçen teklifi yapmak için hanlığın yüksek seyyidi Kul-Şerif ve Bek-Karaçi Bibars önderliğinde resmi elçilik heyeti gönderilmişti. Bundan sonra IV. İvan kendi kararını vermişti. Bu zamanlarda Rus askerlerinin daha güçlü olduğunu düşünerek Kazan Hanlığı halkının bir kısmı Ruslara teslim olmak istemişlerse de Süyümbike ve Seyyid Kul-Şerif bunu kabul etmeyerek savaşmışlardı. Bu savaşların sonucunda Seyyid Kul-Şerif cesur bir şekilde şehit olmuştur. 11 Ağustos 1551 tarihinde *Kazanka*[8] nehrinin ağzına yakın bir yerde birkaç gemi sokulmuştu. Artık ileriye gidilemezdi. *Kazanka* geniş bir zincirle ikiye ayrılmıştı, Kazan ülkesi henüz Çarlığın parçası değildi. Ruslar bekleniyordu. Çar elçisi prens Vasiliy Semenoviç Serebryanıy, sahile inmiş ve özel seçilmiş Bek'ler ve *Ulan*'ların eşliğinde şehre kadar yollanmıştı. Kazan *Kremlin*'de[9] Han

[7] Volga: Tataristan'ın İdil nehri.
[8] Kazanka: Kazan şehrinin içinde geçen İdil (Volga) nehrinin bir kolu.
[9] Kazan Kremlin: Kazan Kalesi, günümüzde ve tarihte Tataristan'ın yönetim merkezi.

sarayının yarısı bayanlara ayrılan bölümünde zaman kazanmak için kendi hükümdarını Moskova çarına kurban olarak gönderen Karaçiler, Vasiliy'i beklemişti. Süyümbike'nin tutuklanması hakkında dedikodular duyan şehir halkı Han sarayına girip Çariçeyi kurtarmaya çalışmış, ancak başaramayıp evlerine gönderilmişlerdi. Çariçeye hazırlanmak için 10 gün mühlet verilmişti. Nihayet Süyümbike, Safa-Giray'ın mezarında ağlayıp ve Kazanlılarla vedalaşmış, tüm şehir halkı tarafından uğurlanarak gemilere getirilmişti. Kendi başına yürüyemediği için o birinin kucaklarında gemiye bindirilmişti.

Yolculuk uzun sürmüştü. Süyümbike yolda intihar girişiminde bulunmuştu. Ancak sürekli yanında kalan bekçi buna engel olmuştu. Kazan'ın düşüşünden sonra hanlığın Süyümbike veya oğlu ismi altında restorasyonunun tehlikesini ortadan kaldırmak için eski Kazan Hanlığı'nın Çariçesi zorla Şah-Ali ile evlendirilmişti. 1553 yılında ise Süyümbike'nin oğlu onun ellerinden alınmış ve *Çudovıy* manastırında Aleksandr adı altında vaftiz edilerek Rus Çarı'nın sarayında yerleştirilmişti. Böylece Kazan Çariçesi Kasimov'da yaşamış, han karısı unvanına, uşaklara ve güce sahip olmuştu. Ancak ölümüne kadar yanında tek bir akrabası bulunmamıştı. [10] Böylece bütün bu bilgilerden ve rivayetlerden yola çıkılarak, Süyümbike'nin Tatar tarihinde bir kadın yönetici olarak çok önemli bir kişilik ve imaj sahibi olduğu, bu nedenle de Tatar kadınının sembolü olarak kaldığı söylenebilir.

8.2 BİR SEMBOL OLARAK SÜYÜMBİKE VE SÜYÜMBİKE MİNARESİ:

Süyümbike adıyla Kazan *Kremlin* minaresi hakkında farklı efsaneler, gelenekler vardır. Bu çerçevede çok sayıda bilimsel makale yazılmış olup, minarenin yaşı konusunda bilim adamları birçok tartışmaya girişmişlerdir. Bazıları Süyümbike minaresinin Tatar kökenli olduğu fikrindedir. M. S. Rıbushkin, M. G. Hudyakov (1894-1936) ve seçkin Tatar tarihçi ve eğitimcisi Kayum Nasıri gibi bir kısım önde gelen bilim adamları ise minarenin gerçek haliyle 17. yüzyılda nöbetçi kulesi olarak ortaya çıktığından emindirler. Bundan dolayı Moskova *Kremlini'*nin Borovitskaya ve Suharevskaya kulelerinin mimari şekillerine benzer şekillere sahiptir. 1976-1977 yıllarında Profesör A. N. Halikhov önderliğinde yapılan kazılarla *Süyümbike* minaresinin, *temelinden külahına kadar gerçekten 12.yüzyılın son çeyreğinden daha erken olmamak üzere inşa edildiği* ortaya konmuştur. Bununla birlikte, uzmanlar ve bilim adamları arasında minarenin ortaya çıkış zamanının belirtilmesi konusunda günümüzde de bazı görüş ayrılıkları söz konusudur..

[10] L. Devyatıh, *Zabıtoe i Neznaemoe (Unutulmuş ve Öğrenilmemiş*), Titul, Kazan 2002, s. 136-140.

Şehabeddin Mercanî'ye göre *Kale kapısından başlayıp, Kazan Üniversitesi'ne kadar devam eden düz, geniş sokakla, Kale kapısından iki tarafa doğru giden sokaklar, İslâm hükumeti zamanında da böyle idi. Günümüzde, eskiden Müslümanlardan kalan mimari eserlerden bir minare vardır. Buna, Müslümanlar "Han Mescidi" derler. Ruslar buna "Süyümbike Minaresi" adını vermişlerdir*.[11] Kısacası, bu minare hakkında çok şey yazılmış ve daha bir çok şey de yazılacak gibi görünmektedir. Çünkü bu yapı Kazan şehri için, Paris'in Eyfel Kulesi ve New York'un Özgürlük Heykeli gibi, özel bir önem taşımaktadır. Bundan ziyade, bu anıtta hiçbir yapı için olmadığı kadar fazla rivayet ve efsane bulunmaktadır. Örneğin, görünür rasyonel özü olan efsanelerden birine göre minare Kazan Hanlarının yıkılmış saray kalıntılarının olduğu yerde inşa edilmişti. Hakikaten, XX. yüzyılın 70'li yıllarında minarenin Güney-Batı ve Batı tarafında yapılan araştırma Kazan'ın Hanlık döneminden kalmış eski bir nöbetçi kulesinin iyi durumda olan temelini meydana çıkarmıştır. Bu kule üzerinde kısmen *Süyümbike* minaresi durmaktadır. Kazanlı bazı bilim adamlarının kanaatlerine göre eski nöbetçi kulesi, minare ve kendi taş kaleleriyle çevrili Kazan sarayının kale kulesi görevlerini de üstlenmişti.

Eski nöbetçi kulesi daha XV. yüzyılda şehrin sembolü olmuştu. Buna kanıt olarak eski bir harita gösterilmektedir. Bu haritada Kazan'ın olduğu yerde çok katlı ama *Süyümbike* minaresine benzemeyen taştan yapılmış minare gösterilmektedir. Kazan ve çevresinin eski Avrupa haritasında neden Amozoniya adını taşıdığı ise ayrı bir tartışma konusudur. Başka bir efsaneye göre *Süyümbike* minaresi, saygın bir şeyhin mezarının olduğu yerde inşa edilmiştir. Bu şeyhin kafatasından bugünkü *Taynitskaya* Kulesi'ne yakın olan *Kazanka* nehrinin kıyısında çıkan meşhur *Taynitskiy* pınarı doğmaktaymış. *Taynitskiy* pınarına gelince – pınarın Kazan Hanlığı topraklarından *Kazanka* kıyısına çıkan yer altı geçidinin yanında bulunduğu herkesçe bilinen bir gerçektir. Büyük ihtimalle o, bugünkü *Süyümbike* minaresine yakın bir yerden doğmaktadır. *Kazanka* rıhtımı asfaltlandıktan sonra minare altında boşluklar oluşturulmuştu. Bu boşluklarda XX. yüzyılın 90'lı yıllarında minarenin tehlikeli hale gelmiş olan meylinin doğu tarafına yatırılma işlemi sırasında temel altına koyulmuş yüzlerce metre küp betonlu harç iz bırakmadan kaybolmuştur. Minare yanında mezarlar bulunmaktaydı. 1977'deki kazı işleri sırasında *Süyümbike* minaresi yanında dört türbenin kalıntısı bulunmuştu. Türbelerin birinin XV. yüzyılın ikinci yarısı tarihli ve Kazan Hanı Mahmutek'e ait olduğu düşünülmektedir. Diğer türbe tamamlanmıştır ve tarihçiler onun 1549 yılında ölmüş Han Safa-Giray'a ait olduğunu tahmin etmektedirler. Bunların dışında minare yanında

[11] Şehabeddin Mercani, *Müstefadü'l –Ahbar Fi Ahval-i Kazan ve Bulgar,* Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2008, s. 161.

bulunan, A. H. Halikhov'un cami olarak yorumladığı, büyük beyaz taşlı bir yapının temeleri bulunmaktadır. Bu cami yanında Süyümbike'nin kocası Safa-Giray gömülmüştür. Caminin, dul Çariçenin maddî desteğiyle faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Ayrıca tarihi bilgilere göre bu camide Süyümbike'yi Moskova'ya götürmek üzere gelmiş Vasiliy Serebryanıy'ı bile üzen meşhur Süyümbike ağlayışı gerçekleşmiştir. Bundan dolayı Safa-Giray'ın gömüldüğü camiye halk *Süyümbike* ismini vermiştir. Bu isim olasılıkla yanında duran kule minareye ve sonradan yeni inşa edilmiş minareye de geçmiştir.

Minarenin ortaya çıkışı ve ismine ilişkin günümüze kadar ulaşan daha da şiirsel bir efsane de bulunmaktadır. Buna göre Kazan Çariçesinin güzelliğini duyan Korkunç İvan, Kazan'a görücüleri göndermişti. Gururlu Süyümbike, Rus Çarını reddetmiş, bunun üzerine sinirlenen Çar büyük bir orduyla Kazan'a yönelmiş ve şehri kuşatmıştı. Şehri bu felaketten kurtarmak için Süyümbike, Korkunç İvan ile evlenmeyi bir şartla kabul etmiştir. Rus Çarı, yedi gün içinde Kazan'da en yüksek kule minareyi inşa edecekti. Acele bir inşaat başlamış ve yedinci günün sonunda minare tamamlanmıştır. Bu durumu gören Süyümbike, şehriyle vedalaşmak üzere minareye çıkma izni istemiş, minarenin en üst katına çıkmış ve oradan atlamıştır. Süyümbike anısına Kazan halkı minareye onun adını vermiştir.

İri, kırmızı tuğladan yapılmış, 58 metrelik *Süyümbike* minaresinin boyu ve ebatları farklı olan yedi katı vardır. Alttaki üç katı dikdörtgen şeklinde ve kenarlarda oldukça kısa korkuluklarla çevrilmiş açık giriş galerilerle tamamlanmaktadır. Birinci kat 140 metre karelik bir alanı kaplamakta, ön tarafında geçiş kaleler, sütunlar ve konsollar bulunmaktadır. Üstteki dört kat ise sekiz kenarlıdır. Bu özellik minareyi camilere yakınlaştırmaktadır. Üstelik altıncı katın üstündeki sekiz kenarlı nöbetçi kulesi, kesik piramit şeklindedir. Bu da Tatar camilerinin minarelerine özgü bir özelliktir. Bundan dolayı minarenin inşasına Bulgar ve daha geç ortaçağ Tatar mimarlığını bilen Tatar mimarlarının katıldıklarını tahmin etmek mümkündür. Minare içindeki katlar birbirlerine ahşap bir merdivenle bağlanmaktadır. Merdiven parmaklıklarında Kur'ân'dan ayetler, bazı Arapça ibareler yer almaktadır. Belli ki minare, geçmiş yüzyıl başlarında şimdiki durumdan farklı olarak ziyaretçilere açıktı. İnşaattan hemen sonra minare doğuya doğru yatmaya başlamıştır. Çünkü eski nöbetçi kulesi temeli üzerinde yapılmış batı taraf daha dayanıklı çıkmıştır. Meyil XX. yüzyıl başında belirgin olmaya başlamıştır. Bu durumda minare demir kenetlerle sağlamlaştırılmış, 1913 yılında ise gövdesi sıkıştırılıp çelik kuşakla bağlanmıştır. Ancak minare eğilmeye devam etmiş ve 1930 yılında tepesinin ekseninden sapması 1 metre 28 santimetreyi teşkil etmiştir. 90'lı yılların başlarında başlayan tamirattan sonra meyil 1,9 metre noktasında durmuştur. Ama yine de *Süyümbike* minaresi, dünyadaki en çok eğilen kulelerin arasında yer almaktadır. Bu arada minare üzerinde yıldızlı

hilâl yeniden taçlandırılmış ve eski nöbetçi kulesinin olduğu gibi şehrin sembolü ve mimari amblemi olmuştur.[12]

[12] L. Devyatıh, *a.g.e.*, Titul, Kazan 2002, s. 42-45.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. 1990'LARDA TATARİSTANIN DİNÎ VE İLMÎ DURUMU

1. DİNÎ DURUMU

A. Devletin Din Politikası

Tataristan Cumhuriyeti'nin din politikası günümüz koşullarında ilk olarak Tatar halkının devlet yapısının gelişmesiyle tanımlanmaktadır. SSCB ve *Rusya Sovyet*[1] *Federal Sosyalist Cumhuriyeti* çerçevesinde *Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'*nin siyasî statüsü ve ekonomik istikrarı sorunları *Sovyetler Birliği* iktidarı döneminde her zaman vardı,[2] ama özellikle M. S. Gorbaçov tarafından başlatılmış *Perestroyka*[3] dönemi başında bu durum iyice kendini göstermiştir.

30 Ağustos 1990 tarihinde, *Tataristan Özerk Cumhuriyeti*'nin devlet egemenliği bildirisinin kabul edilmesi; 21 Mart 1992 tarihinde, Tataristan'ın statüsü hakkında referandumun gerçekleştirilmesi; 6 Kasım 1992 tarihinde, Tataristan Cumhuriyeti Anayasası'nın kabul edilmesi (Anayasa'da *"Tataristan Cumhuriyeti, karşılıklı yetki dağıtımı anlaşması esasında Rusya Federasyonu ile ortak olan egemen devlet, uluslararası hukuk özerk bölge"* diye yazmaktadır)[4]; 1994 yılında Tataristan ve Rusya Federasyonu arasında anlaşmanın imzalanması, Tataristan modelinin esaslarını oluşturmuştu. Dünya üzerindeki örnekler gibi devlet sisteminin oluşumu ve yeniden doğuşu için, diğer bileşenlerin yanı sıra dinî ve psikolojik birliğe, ülkede yaşayan halkların menfaatlerinin birbirine uygun düşmesine ihtiyaç duyulmakta, yani ulus üstü, resmî devlet din politikası gerekmekteydi. Tataristan Cumhuriyeti resmî organlarının, dine karşı tutumu Tataristan Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu'nda gruplar arası ve birçok dinler arası ilişkilerin sorunlarına ayrılmıştır. Cumhuriyet yöneticilerinin konuşmaları ve makalelerinde bu sorunlara ait ifadeler bulunmaktadır.

---

[1] Sovyet: Birlik, Sosyalist Toplumunun siyasal örgütlenmesine verilen isim.
[2] D.M. İshakov, *Sovremennıy natsionalizm Tatar (Tatarların Modern Milliyetçiliği*), *Suverennıy Tatarstan*, Moskova 1998, s. 11.
[3] Perestroyka: Yeniden yapılanma.
[4] Konstitutsiya Respubliki Tatarstan (Tataristan Cumhuriyeti'nin Anayasası), Kazan 1993, s. 3.

İlk olarak Tataristan Cumhuriyeti'nde iki ana dinin, İslâm ve Hıristiyanlığın barış içinde yan yana yaşaması olgusu söz konusudur. Tataristan eski Cumhurbaşkanı Mintimer Şaymiev'in iddiasına göre *"Tataristan çeşitli kültür ve halkların kavşağında bulunmaktadır. Bu sebeple Tataristan hükümetinin politikası etnik gruplar ve dinler arasında dengenin sağlanmasına yöneliktir"*.[5]

İkinci sorun; Tatar halkının manevî kültürünün ayrılmaz bir parçası olan İslâm ile ilgilidir. M. Ş. Şaymiev'a göre İslâm, Tatar halkının "*tarihi, hayat tarzı, kültür ve sanatının temelidir"*.[6]

Üçüncü sorun; İslâm'ın Tatar halkının ahlâk terbiyesindeki rolüne ilişkindir. İslâm'ın yeniden canlandırılması *"halktaki manevî-ahlâkî temellerin büyümesi*", ulusal bilincin gelişmesinin göstergesi olarak sayılmakta ve bu anlamda *"asırlar boyunca yaşanan ulusal ve dinî geleneklerin korunması çok önemli görülmektedir*". Bu gelenekleri "İslâmî eğitim" ve "özlü eğitim çalışmalarının yapılması" için "manevî zenginliğe" dönüştürmek gereklidir.[7]

Dördüncü sorun; İslâm'ın gerçek anlamda anlaşılmasıyla ve günümüz şartlarına göre yeniden yorumlanmasıyla ilişkilidir. İslâm çağdaş devlet yöneticileri tarafından gerçek anlamda anlaşılması gereken bir olgu olarak sayılmaktadır.

Beşinci sorun; devlet ve din ilişkileri sorunudur. *"Hükümet neden dinî işlere karışmaktadır?"* sorusuna Tataristan eski Cumhurbaşkanı M. Şaymiev: *"Din devletten ayrılmasına rağmen dinî örgütler toplumdan ayrılmadı. Halk Müslümanlar gibi birleşiktir; din işlerine karışılması söz konusu değil, halka ortak hizmet edilmesi söz konusudur"*,[8] şeklinde cevap vermiştir.

Nihayet son sorun bir zamanlar Rus basınında etkin bir şekilde tartışılan Rusya Federasyonu'nun ulusal ideolojisi konusudur. Özerk cumhuriyet yöneticilerinin bağımsızlık istemesi olasılığı merkezi yönetimi korkutmaktadır. V. Lihaçov'ın belirttiği gibi *"Rusya'nın tek ulusal ideolojisini İslâm gibi bir temel olmadan düşünmek imkânsızdır*"[9].

---

[5] R.S. Hakimov, *Sterjnevaya problema gosudarstvennosti*, *Tatarı v naşe vremya (Şimdiki Dünyada Tatarlar),* Kazan 1998, s. 513-514.
[6] M.Ş. Şaymiyev, *Pervıy Kurultay musulman Respubliki Tatarstan (Tataristan Cumhuriyeti'nin Müslümanlarının 1. Kurultay Görüşmesi), Şehri Kazan*, Şubat 28, Kazan 1998.
[7] V.N.Lihaçov, *İslam v Rossii: traditsii i perspektivı* (*Rusya'daki İslâm: Gelenekler ve Perspektifler), Din ve Toplum*, Kazan 1998, s. 124.
[8] M.Ş. Şaymiyev, a.g.m.
[9] V.N.Lihaçov, a.g.e., s. 126

Çağdaş Tatar Ulusal Hareketinde *Türkizm (türklük)* geniş bir yaygınlık kazanmamıştır. Ancak bu sözü geçen ilkenin ulusal hareket yöneticileri tarafından tartışılmadığı anlamına da gelmemektedir. Tüm Tatarlar Toplumu Merkezi eski lideri Z. Ahliullin: *"Biz, Tatarlar, Batı'ya bakarak Avrupa'ya adapte olmaya çalışıyoruz; Doğu'ya bakarak Arap ve İran gelenekleri öğreniyoruz. Üstelik Türk olduğumuzu da unutmuyoruz,"*[10] demiştir.

Doksanlı yılların başlarında hem Tataristan resmî makamlarının, hem de millî hareketin çeşitli gruplarının Rusya devlet sisteminden ayrılma özlemi başlamıştı. Bunun asıl sebeplerinden biri Rusya'da ortak bir toprak esasında çok etnik ve çok dinî nüfusuyla ulusal, daha doğrusu ulusal üstü, birleştirici ideolojinin olmamasıdır.

Bugünkü Tataristan'da devletin yeni din politikasının oluşturulması yönünde ilk gerçek bu sırada adımlar atılmıştır. Bu politika cumhuriyet nüfusunun tümü tarafından desteklenmektedir. Bu politikanın ilkelerinin bazıları basit şekilde, bazıları ise bilinçsiz olarak Tatarların, Rusların ve Cumhuriyet'te yaşayan diğer halkların etnik ulusal bilinçlerine yansımaktadır.

Tatar ulusal hareketinin örgüt ve partilerinin İslâm'a ilişkin program belgeleri, onların ideoloji içeriği açısından farlılıklar içerdiğini göstermektedir. Örgüt ve partilerin başlıca kolları şunlardır; ılımlı (tüm Tatar Toplumu Merkezi), radikal (radikal-dinî "İttifak", Milli Meclis ve radikal "Azatlık" kanatlarına ayrılmakta), dünyevî (Tüm Tatarlar Toplumu Merkezi) ve anti dünyevî ("İttifak") kanatları.

Tataristan eski Cumhurbaşkanı Mintimer Şaymiev, Rusya yöneticilerinin İslâm'a yönelik politikasını eleştirirken Tataristan'da oluşmuş dinler arası ilişkilerin deneyimine başvurulmasını ve bu deneyimin tüm Rusya'ya yayılmasını istemektedir. Çünkü ona göre tüm Rusya'da "*hem İslâm hem Ortodoksluk için yer olmalıdır"*.[11]

Yabancı misyonerlerin faaliyetleri sorunu üzerinde duran Tataristan'ın eski müftüsü Gusman İshakov ise şunu yazmaktadır: *"İslâm tarihini, kendi halkının kültürünü ve mirasını bilmeyen gençler çoğu defa şüpheli yabancı öğretim kurumlarına giriyor ve orada dinle ilk defa tanışıyorlar. Memleketine döndükten sonra onlar çok hata yapabilirler. Bundan dolayı Suudi Arabistan'a mesleki eğitim*

[10] Z.Ahliullin, *Büreler hem İtler (Kurtlar ve Köpekler*), *Miras*, Kazan 1993, s. 96.
[11] T.K. İbragim, F.M. Sultanov, *Tatarskaya religiozno-filosofskaya mısl v obshemusulmanskom kontekste*, Tat. kn. İzd., Kazan 2002, s. 216.

ve öğretime sadece memleketinde başlangıç İslâm bilgilerini almış insanları göndermemiz lazım. Böylece döndükten sonra onlar fitne yaymaya değil yardımcı olmaya çalışacaklar".[12]

a) Uygar "Tatar İslâmı'nın" Oluşumu

Bazı bilim adamlarına göre İslâm üç yönde gelişmektedir: köktencilik, gelenekselcilik, yenilikçilik.[13]

Köktenciliğin ana isteği Müslümanlığın mevcut tezlerinin çok iyi öğrenilmesi ve temel ilkelerinin yeniden canlandırılmasıdır. Bazı araştırmacılar veya o görüşün mensupları köktenciliği yenilikçilik akımının bir türü olarak görmektedirler.

Bugünün koşullarında Tataristan'da İslâm'ın ıslah edilmiş ve uygar halde yeniden canlandırılması için oldukça önemli imkânlar ortaya çıkmıştır. Yenilikçiler genelde dinî görüşlerin ve davranış normlarının bugünkü koşullara adapte olmasından yana olmakta ve bu alanda belirli bir sosyal tabaka için zemin hazırlamaktadır.

Dinin canlandırılması o görüşün mensuplarını, İslâm normlarını bugünkü ekonomik kalkınmaya alıştırmaya zorlamaktadır. *"İslâm'ın hırsızlık yoluyla zenginleşmeye, haydutluğa, karaborsacılığa, irtişaya, başkasının emeğini sömürmeye, faizciliğe, içkilerin satılmasına, fuhuşa, kumara kesinlikle karşı olduğunu"*[14] söyleyerek onlar insanları, İslâm dinine uygun olmayan para kazanma yöntemlerinden vazgeçmeye çağırmaktadırlar.

Bugünkü Tatar toplumunda dinin canlandırılmasının başka bir faaliyeti de *Rusya ve BDT Avrupa Ülkeleri Müslümanları Merkezi Manevî İdaresi*'nin müftüsü Talgat-Hazret Tacutdin önderliğinde İslâm'ı kabul etme gününde her yıl Bulgar şehrinin ziyaretine ve bu ziyaretleri bir nevi hacca dönüştürmeye yönelik belirli din adamları çevrelerinin çabalarıdır.

Son on sene içinde en önemli dinî olaylardan biri şüphesiz olarak *Bulgar Devleti'nin İslâm'ı Kabul Etmesinin 1100. Yıl Dönümü'*nü kutlama törenleri olmuştu.

---

[12] G.İshakov, *Bıt pervım ne glavnoye (Birinci Olmak Önemli Değildir*), *Müslümanlar*, Ocak, Kazan 1999, s. 10.
[13] T.K. İbragim, F.M. Sultanov, a.g.e., s. 223.
[14] H. Sadıkov, *Zapreşonnıye puti v İslame (İslâm Dininde Yasaklanan Yollar*), *Tataristan Gençliği*, Temmuz, 1993.

Bu amaçla tüm Tatar toplumu merkezinde, G. Fayzrahmanov önderliğinde din temsilcileriyle beraber çalışan bir komisyon kurulmuştur.

Bugünlerde Tataristan Cumhuriyeti'nde Müslüman oluşumunun daha baskın bir yapıya ilerlediğini söylemek mümkündür. Buna kanıt olarak *İman, İnanç, İslâm Nuru, Din ve Hayat* (*Tataristan Cumhuriyeti'nin Müslümanların Din İşleri İdaresi*'nin resmî yayın organı) gibi Müslüman gazetelerin ve *İman Nuru, Müslüman, İslâm Dünyası* (ilk sayısı 1999 yılında çıkmıştı, *Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü'*nün *İslam Araştırmaları Merkezi* tarafından yayınlanmaktadır) gibi dergilerin zikredilmesi yeterlidir.

"Çağdaş Cedidizm"[15] taraftarlarının hem Rusya ve hem de Tataristan'da olan bugünkü sosyal siyasî durumu, Tatar halkının ulusal öz bilinç seviyesi ve din seviyesini, din adamlarının bilginlik ve eğitim seviyesini yeteri kadar göz önünde tutmadığının altını çizmemiz gerekir.[16] *Cedidizm* taraftarları İslâm dinini mezheplere ayırmaya ve zaman içinde İslâm'ın farklı yorumlanmasına karşı geliyorlardı. Sufîlerin ve filozofların İslâm'ı yorumlamasının gerekli olmadığını düşünüyorlardı. Din Allah için değil, din insan içindir fikrinden yola çıkarak, insanların hayatlarını kolaylaştırmak ve din hakkındaki sorulara cevap vererek anlatmak *ceditçiliğin* hedeflerindendir.[17]

b) İslâm Dininin Yeniden Canlanmasının Temel Aşamaları

Tataristan'ın sosyal ve siyasî hayatında *İslâm* faktörü önemli bir olgu olarak daha çok 1980'li yılların sonunda ortaya çıkmıştı. 1992 yılında bir taraftan Tatarların ulusal hareketinin göstergesi olarak, diğer taraftan ise o şartlarda kaçınılmaz Müslüman cemaatlerinin yönetiminin merkezileştirilmesi olarak bağımsız bir *Tataristan Cumhuriyeti Müslümanların Din İşleri İdaresi* kurulmuştu. Bu dönem Tataristan toplumunun İslâm değerlerine dönmesinin ilk aşaması olmuştu. Bu yüzden 1988-1992 yıllarını şartlı olarak yasallaştırma dönemi olarak adlandırmak mümkündür.

---

[15] Cedidizm: ceditçilik

[16] T.K. İbragim., F.M. Sultanov, a.g.e., s.221-229

[17] İ. Maraş, *Religioznoe obnovlenie v Türkskom mire (1850-1917) (Türk Dünyasında Dini Yenileşme (1850-1917))*, İman, Kazan 2005, s. 195-196.

Sıradaki aşama 1998-2002 yıllarını kapsamakta ve *yapısallaştırma* ismi taşımaktadır. Bu aşama İslâm cemaatlerinin ve İslâm'ın diğer kurumlarının, mevcut yönetim sisteminin oluşturulmasına özgüdür. *Tataristan Cumhuriyeti Müslümanlarının Din İşleri İdaresi*, Cumhuriyet Müslümanlarının tek yüksek makamı olmuştur.

İç mobilizasyon dönemi, Şubat 2002 yılındaki *Tataristan Müslümanlarının II. Kongresi'*nden başlamaktadır. Bu kongre köklü yapısal ve örgütsel dönüşümler aşamasının sonunu tespit etmiş ve asıl dikkati Cumhuriyeti'n Müslüman cemaatlerinin aşağıdaki iç sorunlarının çözümüne çekmişti. Bu sorunlar şunlardır:

a) Yerel koşullara adapte olmuş, *Orta Povoljye* Müslümanlarının yüzyıllardır süren geleneklerini bilen, Tatarlar için geleneksel olan Hanefî mezhebi çerçevesinde işlerin düzenlemesini yapabilecek din adamlarının yetiştirilmesi.
b) İslâm cemaatinin hayatiyetini sağlayan iç unsurların ortaya çıkarılması, Müslümanlara özgü vergiler biçimindeki ekonomik manivelaların kullanılması, sosyal yardımkurumlarının oluşturulması, Tataristan Müslümanlarına devredilen mülklerden etkin bir şekilde yararlanılması.

Bugünlerde Tataristan Müslüman toplumu, önemli bir oluşum aşamasına girmektedir. İslâm'ın canlandırılması hedefine yönelik çalışmaların, belli başlı noktalarını belirlemek için büyük entelektüel çabaları göstermemiz gerekmektedir.[18]

c) Din Politikasının Oluşumu

Din politikası toplumda farklı dinlerin yaşamalarına ilişkin sorunların çözülmesi sırasında din ilişkilerinin düzenlenmesidir. Ayrıca, dinî toplulukların ihtiyaçlarını ve temel gelir kaynağının belirlenmesini de içermektedir. Çünkü *"dinî topluluklar sadece dış yardım alarak sürekliliğini devam ettiremezler. Sadece iktidar organlarının yardımını beklemek ise pek gerçekçi değildir"*.

İslâm ümmetinin en küçük zümresi ve temeli olan cemaat, sağlam ekonomik ilişkiler ve ahlâkî ilkeler üzerinde oluşturulmalıdır. Kongrede kabul edilmiş program belgesinde, cemaatleri uygun şart ve biçimlerde oluşturmak amacıyla *Tataristan*

[18] R. Muhametşin, *İslam v obshestvenno-politicheskoy jizni sovremennogo Tatarstana (Modern Tataristan'da Sosyal-Siyasi Hayatındaki İslâm Dini)*, Tat.kn.izd., Kazan 2005, s. 122-124.

Cumhuriyeti Müslümanların Din İşleri İdaresi'nin yerel düzeydeki faaliyetlerine ayrıca dikkat çekilmiştir.

B. İslâm ve Tatar Siyasî ve Sosyal Kuruluşları

İslâm toplumunun olması gereken sosyal ve manevî hayatına dönmesi, büyük ölçüde bugünün şartlarında toplumsal bilincin oluşmasında ciddi bir önem taşıyan sosyal ve siyasî örgütler ve hareketlerin faaliyetleriyle bağlantılıdır.

Bu arada Tataristan'da 1990'lı yıllardaki millî hareket, kitlesel olmamasına rağmen Tatar aydınlarını ve bir kısım din adamlarını çevresinde birleştirmiş ve halkın toplumsal bilincinin oluşmasına doğrudan katkı sağlamıştır.

*İslâm Kültürünün Gençlik Merkezi'*nin üyeleri : *"Biz Sizleri bağımsızlığımızı tanımaya ve Tataristan'ın İslâm Konferansı Örgütü'ne kabulü kararını almaya çağırmaktayız. Sadece bu şekilde biz İslâm dini için ortak mücadelede çabalarımızı birleştirebiliriz"*[19], demişlerdir.

İslâm Kültürünün Gençlik Merkezi yayın organı *İman'*da Tataristan'ın bağımsız bir devlet olarak ilan edilmesi fikri öne çıkmaktadır. Çünkü *"Her millet için ulusal bağımsızlık sorunu birinci derecede önem taşımaktadır"*.[20]

Kendini Tatar toplumunda İslâm'ın canlandırılması sorunlarıyla ilgilenen bir kuruluş olarak tanıtan *İslâm Kültürünün Gençlik Merkezi, "İman'ın bunu genel demokratik ilkeleri üzerinde yapmaya çalıştığını söylemek mümkündür".*

Tatar Millî Hareket Nizamnamesi'nde, ulusal öncelik *"millet-büyük bir ailedir… Hıristiyan milletinin temsilcilerini düşünmek, onların topluma katılmalarını sağlamak, onlara karşı saygı göstermek, din özgürlüğü bütün bunlar hepimizin kutsal görevidir. Hem Hıristiyan Tatarları, hem Müslüman Tatarları tüm alanlarda, politikada, hareketlerde (sosyal ve siyasî), yaşamda eşit haklara sahiptir,"* şeklinde anlatılmaktadır.[21]

Böylece 1980'li yılların sonunda, 1990'lı yılların başında sosyal ve siyasî örgütler ve partiler İslâm'a karşı tutumlarını daha açık ve kesin olarak belirlemiş ve somutlaştırmıştı. Yükseliş döneminde Tatar ulusal hareketinin, ulusal devlet sistemi fikirleriyle kaygı dolu olması da önemli bir rol oynamıştı. Bu fikirler ulusal hareketin

[19] D.M. İshakov, *a.g.m.,* s. 282.
[20] D.M. İshakov, a.g.m., s. 285.
[21] Tatar Milli Hareket Nizamnamesi, Kazan 1998, s. 8.

radikal kanadında (örneğin "İttifak" Partisi'nde) bile çarpıcı biçimde dünyevî özelliğini taşımıştı. Tatar toplumunun ruhsal yenilenmesi çerçevesinde dinî yenileşme sorunu bilimsel olarak ele alınmış, ulusal yenilenmede İslâm'ın yeri tam olarak belirlenmemişti.[22]

Gerçek İslâm'ın anlaşılmasını engelleyen sebepler arasında F. Bayramova Tasavvuf ve Cedidizm'i ayırmaktadır. F. Bayramova'ya göre *"Çağdaş Tatar din aydınları, genellikle Rusça konuşanlar, Ruslaşmış, dini ahlâk ve felsefe kavramı olarak algılanmaktadır. Onlara göre din, halkı belirli çerçeveler içinde tutmak için lazım, ancak bu din kendini rejime, ulusal hayat biçimine uyarlamalıdır. Bu insanlar hiçbir zaman halkı Kurân'a göre yaşamaya çağırmamaktadır. Onlar için din ayrı bir şey, Kurân ayrı bir şeydir… Onlar Avrupa'ya, dünya medeniyetine göre yaşamak zorunda, onlarla yarışmak zorundadır. Bundan dolayı onlar, sürekli dinî reformlara, yeni Cedidizm'e çağırarak ve İslâm'ın millileştirilmesi, dinî sözüm ona "Avroislam" çerçevesi içine sokmaya hazırlar"*dır.[23]

1966 yılında hareket olarak biçimlenen *Tataristan Müslümanları,* mevkilerini güçlendirmek için Tataristan'ın radikal milliyetçi güçleriyle ittifaka girmişti. Hareketi canlandırmak için program hükümlerini değiştirmek ve yeni müttefikler bulmak lazımdı. Hareketin program belgelerinde yenilik olarak hareketin genel demokratik değerlerine yöneltmesiydi: *"Hareketin ahlâkî ve siyasî temelleri – şiddetten vazgeçme, birey haklarına, şerefine ve onuruna saygı gösterme, totalitarizmi reddetme, ırk, bölge, millet ve sınıf üstünlüğünü, dinî hoşgörüsüzlüğü kabul etmeme –olarak bilinmektedir*".

1990'lı yılların ikinci yarısında, İslâm yenilenmesi bayağı geliştiğinde, bu sürecin çapından kaygı duyan bazı aydınlar düşüncelerini sıklıkla açıklamaya başlamıştı. En tipik ve oldukça samimi fikirleri ünlü Tatar tiyatro yazarı Ş. Husayinov *Medenî Cuma* gazetesinde yazmıştı. O, çağdaş toplumda dinin yerini tanımaya çalışmaktaydı*: "Bir zamanlar bazı konularda (örneğin ayrı kavimlerin birleşmesi, halkın okuma-yazmayı öğrenmesi) din ilerici bir olgu olmuşken, bugünlerde dinin öyle bir rolü yoktur. Bugün her şey için bilim ve teknoloji karar*

[22] R. Muhametşin, a.g.e., s. 165-168.
[23] *Altın Urda*, № 32, 1997.

vermekte, yüzyıllarca bilim için fren olan din bilime uyarlanarak yaşanmak zorundadır".[24]

Tengriizm [25] yandaşlarına göre, İslâm'ın temel eksiklerinden biri (diğer dünya dinleri gibi) İslâm'ın boyun eğme ilkesi üzerinde işlemesidir. Onlara göre bu ilke siyasî planda hiç de zararsız değildir. *"Çünkü İslâm (ve Hıristiyanlık) yüzyıllarca zenginler tarafından halka boyun eğdirme aracı olarak kullanılmıştı. İslâm'ın yenilenmesi zenginlerin ortaya çıkmasıyla bağlantılı değil midir? ... Başkanların, zenginlerin başka bir ideolojiye ihtiyacı yoktur. Yüzyıllarca sınanmış İslâm onların işine gelmektedir".*[26]

Türkçülük fikri, Tataristan'da farklı bir bakış açısı bulmuştu. 1991 *yılında "Türk halklarının birleşmesi, siyasî dayanışma ve karşılıklı destek taktiklerinin geliştirilmesi"* gibi siyasî görevleri olan Türk halkları kurulu kurulmuştu. 1993 yılında, çoğunlukla Çuvaşlardan (bilindiği gibi Hıristiyanlar) oluşan yeni yönetim seçildiğinde, Türk halklarının birleşmesi fikri yavaş yavaş ortadan kalkmıştı. 1998 yılında Kurul başkanı olarak Kırım Tatarları temsilcisi seçilmişti.

Böylece Tataristan'ın hem sosyal, hem siyasî örgütleri İslâm'a karşı tutumlarını hala oluşturamamışlar. Belki bundan dolayı Tatar toplumunda İslâm değerlerinin geri dönmesi yönünden net, dayanıklı eğilimler yoktur. Bu süreç zor ve çelişkili bir biçimde ilerlemekte, çeşitli, bazen önceden kestirilemeyecek şekillere sahiptir. [27]

2. İLMÎ DURUMU

A. Rusya'da İslâm Eğitimi

Çağdaş toplumda din eğitimi, insanın bu veya şu din hakkında bilgi edinmesinin kalite seviyesini arttırmak, *"insanın bireysel gelişmesini, ruhî ve ahlâkî aydınlatılmasına olan ihtiyaçlarını, dinî cemiyetlerin uygun hizmetçi ve çalışanlara*

[24] R. Muhametshin, a.g.e., s. 178.
[25] Tengriizm: Eski Türklerin ve Moğolların Tengricilik inancı, "Tengri" Eski Türkçe'de "Tanrı, GökTanrı".
[26] *Beznen yul* (Bizim yolumuz), Aralık 1997.
[27] R. Muhametşin, a.g.e., s. 182.

olan ihtiyaçlarını, toplumun ve devletin Rus kültürünün, Rusya Federasyonu halklarının kültür geleneklerinin ve özelliklerinin korunmasına ve gelişmesine olan ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla" yapılmaktadır. [28]

İslâm eğitiminden biz, İslâm dininin geleneksel ruhî temellerine dayanan aile eğitimini, Müslüman halklarının kültür mirasının öğrenmesini, korunmasını ve Müslüman din adamlarının eğitimini, İslâm dünya görüşünün oluşturulmasını ve İslâm'a uzak olmayan diğer bilgilerin alınmasını kastediyoruz.

İslâm eğitimi, düzgün ve çözülmez bir yapıya sahiptir. Yapısı aşağıdakilerden ibarettir: aile eğitimi, anaokulları (mektepler); ortaokullar (medrese); yüksekokul (İslâm kolejleri, enstitüleri, üniversiteleri); İslâm üniversitelerinin nezdinde kısa süreli mesleki yetkinleşme kursları; ek eğitim (2 senelik kurslar, topluluklar, eğitim merkezleri, yaz kursları).

Bireyin oluşmasındaki bir diğer önemli faktör Müslüman okullarıdır. Bu okullarda Kur'ân ve Sünnet'e dayalı eğitim verilmektedir. Anaokulu sıfatındaki mektepler, dinî cemiyet ve cami olarak Müslümanların nezdinde faaliyet göstermektedir. Öğrencileri, İslâm dini geneli ve özellikle İslâm ahlâkı üzerindeki başlangıç bilgilerini almakta, Arapça okuma ve yazmayı öğrenmekte, Kurân'dan kısa sureleri okumaktadır.

Üç basamaklı eğitimin sonraki seviyesi medresedir. Bunlar genellikle camilerin yanında olan yardımcı eğitim kurumlarıdır. Medreselerde Kurân'ın, tefsirin okunması ve öğrenilmesi devam etmekte, öğrencilerin İslâm dini, tarihi ve hukuku (şeriat) alanındaki bilgileri derinleşmektedir.

Ayrıca Arapça'ya Kur'an'ın kutsal dili olarak büyük önem verilmektedir.
Müslüman yüksekokulları, İslâm kolejleri, enstitüleri, üniversiteleri; din adamlarını yetiştirmektedir. Ancak, din okullarından mezun olanların faaliyet alanı ibadetin dışına çıkmaktadır.

Üniversitelerde seminerler, topluluklar, ünlü İslâm din adamlarının konuşmaları düzenlenmekte; gençler ve büyükler için eğitim merkezleri faaliyet göstermektedir. Genç ailelere İslâm temellerini, Kur'ân okumasını ve çocuk yetiştirmesinde İslâm geleneklerinin öğretilmesine büyük önem verilmektedir.

İslâm eğitiminde bazı fonksiyonlar aşağıda belirtilmiştir.

[28] İ.V. Metlin, *Religiya i obrazovanie v svetskoy shkole (Dünyevî Okulun Din ve Eğitimi)*, Moskova 2004, s. 118.

Eğitim Fonksiyonu: Meslekî İslâm eğitimi, ibadet tipi faaliyetler için ve mantıki düşünmenin (soyutlama, somutlaşma, kıyaslama, analiz, genelleme, karşılaştırma) ve konuşmanın (kelime hazinesi, fikir ifadesinin imgeselliği, açıklığı ve netliği) gelişmesi aracılığıyla kişiliğin oluşumu için gerekli olan bilgi, yetenek ve yatkınlığın belirli bir seviyesine varmayı öngörmektedir.

Dünya Görüşü Fonksiyonu: Bir Müslüman kimsenin eğitimi, ailenin İslâmî hayat tarzı ve İslâm okullarında okuma esasında gerçekleşmektedir.

Bilişsel İşlev: Buradaki itici kuvvet kişinin disiplinidir, yani inancı kavramayı kolaylaştıran, kendini yetiştirme ve geliştirme hevesinde olmaktır.

Eğitim-Öğretim Fonksiyonu: İslâm pedagoji teorisine göre *(usul-i talim)* eğitim, birey özelliklerinin oluşturulması ve geliştirilmesidir. İslâm eğitiminin ana amacı hem aklın hem kalbin yetiştirilmesidir.

Sosyal Fonksiyon: İslâm eğitimi, Müslümanların ruhi birliğine yardımcı olmaktadır. İslâm eğitimi, öğrencilerin üstünlüğünün ana kriteri olan ahlakî değerlerin yer aldığı "İslâm toplumu" hakkındaki düşüncülerini oluşturmaktadır. Tüm insanlar Allah karşısında eşittir.

Sağlık Fonksiyonu: Manevî kültür, her yönden gelişmiş bir birey oluşmasının temelidir. Bedensel yetkinlik için mücadele eden İslâm, sağlıklı hayat tarzının propagandasını yapmakta, insanları dış ve iç temizliğe çağırmaktadır.

Barış Fonksiyonu: Her din dünyanın bir kültürüdür. Dinin barışçıl gelenekleri tüm sosyal alanlarda, özellikle gençlerin ahlâkî yönleri ve hoşgörü anlayışlarının güçlendirilmesi alanında ustalıkla kullanılmalıdır. Çağdaş, hoşgörülü, İslâm bilginlerinin fikirleri ve bu fikirlerin yeni metotlarla, dinî bilgi verilen okullarda uygulanmasıdır.

Müslüman eğitim modeli ilk olarak Kurân, hadisler ve Ebu-Ali İbn-i Sina, İbn-i Rûşt, El-Gazali gibi Müslüman düşüncülerinin bilimsel ve teorik kazanımlarına dayanmaktaydı. [29]

Müslüman eğitiminde, insan iradesinin gelişmesine, insanın merhamet yoluna yönlendirilmesine ve kendini yetiştirmesine büyük önem verilmektedir. Kurân ayetlerine dikkat etmek yeterlidir: "*Size bir selâm verildiği zaman, ondan daha*

[29] G.Yu.Habibullina, *İslamskoe Obrazovanie v Rossii (Rusya'da İslam Eğitimi*), *Pedagogika,* №5, Kazan 2007, s. 109-110.

güzeliyle veya aynı selamla karşılık verin. Şüphesiz Allah her şeyin hesabını gereği gibi yapandır"("Nisa", 86).[30] Veya bir hadiste: *"Cennete inandığınız an girersiniz, ...aranızda barışı yayın!"* (Müslim) [31]

Erken İslâm dönemine bakacak olursak Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanında eğitimli insanların arasında İslâm, hadisler, şairlik, retorik, edebiyat, tıp ve müziğin derin bilgileriyle kendilerini göstermiş birçok kadın vardı. Onlar İslâm doktrinin yayılmasına katkıda bulunmuştu. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) eşi Ayşe (r.a.) 1000'den fazla hadisi bilen ve bu işte erkekler arasında bile benzeri olmayan biri olarak tanınmıştı.

Tarihte, yönetici erkeklerden akıl ve yetenekleriyle üstün olan kadınların tahta çıkarak devleti onlardan daha iyi yönettikleri gibi ilginç örnekler vardı. Doktor Hasan İbrahim Hasan, kadınların sosyal faaliyetlere katıldıklarını göstermişti: "*Kadınlar camileri kurmuş, halifelerin ve Abbasilerin yönetimi zamanında devlet işlerini yürütmüştü"*. Müslüman efsaneleri, eşleriyle göçebe hayatının tüm zorluklarını paylaşan, savaşlara katılan ve birçok siyasî olayların çözümünde büyük etkisi olan kadınların imajını bugüne kadar korumuştur. [32]

B. Müslümanların Dinî İdaresi

İslâm'ın yayılmasıyla birlikte Müslümanlar *İdil* bölgesini ziyaret etmeye başlamışlardı. Bu, ticari ilişkilerin genişlemesine ve Müslüman sayısının artmasına yol açmıştı. 922 yılında İslâm, *İdil* Bulgar devleti topraklarında (bugünkü Tataristan) yayılmış ve gönül rızasıyla devlet dini olarak kabul edilmişti. Buna kanıt olarak tarihî bazı belgeler ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Meşhed şehrinin kütüphanesinde Müslüman tarihçisi Ahmed Zeki Validi tarafından bulunmuş Bağdat halifesi El-Muktedir Büyükelçiliği sekreteri İbn Fadlan notları. İslâm'ın bu tür tarihsel gelişimi Tatarlar için büyük önem taşımaktadır. Çünkü atalarının İslâm'ı mükemmel bir din olarak oldukça bilinçli olarak seçtiklerini kanıtlamaktadır.

XIII. yüzyılın başında *İdil* Bulgar Devleti, direnmelerine rağmen Moğollar tarafından fethedilmiş ve yakılıp yıkılmıştı. Bulgaristan toprakları, Moğollar tarafından Altın Urda içine bir ulus olarak zorla hapsedilmişti. Ama bunun olumlu

[30] http://kuran.diyanet.gov.tr/Kuran.aspx#4:86
[31] Nevevi, *Sadı Pravednıh (Azizlerin Bahçeleri*), Moskova 2001.
[32] G.Yu.Habibullina, a.g.m., s. 111-113.

sonuçları da vardı: Altın Urda'da Bulgar bilim adamları sayesinde Müslüman devleti olmuştu. XV. yüzyılında Altın Urda birkaç devlete dağılmıştı. Bu devletlerin en güçlüsü Kazan Hanlığı olmuştu (1438-1532 yılları).

1552 yılında Kazan Müslüman din adamlarının lideri Seyyid Kul Şerif önderliğinde, Müslümanların şehri kahramanca savunma çabalarına rağmen Korkunç İvan ordularının baskısı altında çökmüştür. Seyyid Kul Şerif ve tüm medrese öğrencileri ölmüştür. Onların anısına bugünkü Kazan *Kremlini* topraklarında *Kul Şerif* Camisi inşa edilmiştir.

XVIII. yüzyıla kadar Müslümanlık takiplere uğramıştı, 1789 yılında ise İmparatoriçe II. Ekaterina tarafından *Müslümanların Dinî İdaresi* kurulmuştu. Bu zamandan itibaren İslâm güç kazanmaya başlamış, onlarca medrese açılmış, tüm dünyada tanınmış Müslüman bilim adamları ortaya çıkmıştı: Bunlar arasında öncelikle Kursavi, Musa Bigiev, Rizaeddin Fahreddin ve Şehabuddin Mercani (anısına Kazan'daki ilk taştan yapılmış *Mercani* Camisi kurulmuştu)'yi hatırlayabiliriz.

1992 yılında Müslümanlar, Tataristan'da kendi *Din İdaresi*'ni açmıştı. İdare, Müslüman cemaatlerinin sorunları çözme, faaliyetlerini koordine etme, devlet-İslâm ilişkilerini düzenleme gibi görevleri üstlenmişti. 1998 yılındaki Birleştirici kongre Müslümanlar için büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü, ondan sonra Müslüman toplumundaki bölünme giderilmiş ve Müslüman cemaatleri tek *Din İdaresi* etrafında birleşmişti. Bu birleşme devlet tarafından da desteklenmişti. 14 Şubat 1998 tarihinden itibaren *Tataristan Cumhuriyeti Müslümanlarının Din İdaresi* başkanı Gusman Hazret İshakov olmuştu. Tataristan Müslümanları ona üç kez güvenmişti: 2002 yılındaki II. ve 2006 yılındaki III. Müslümanlar kongrelerinde. 2011 yılında Tataristan Cumhuriyeti Müslümanlarının Din İdaresi başkanı İldus Hazret Fayzov, 2013 yılında Kamil Hazret Samigullin seçilmiştir.

Bugünlerde *Din İdaresi*'nin sağlam yapısı inşa edilmişti. Tataristan'ın her bölgesinde *Muhtasibat (Müftü Temsilcileri), Kadıyat (Danışman Kadılar)* ve *T.R. Din İdaresi* bölümleri çalışmaktadır. Dikey yapı çerçevesinde işlerin yürütülmesi tecrübe edinilmişti. Bu durum Müslüman cemaatinin iç ihtiyaçlarından çıkan, Tataristan'da ve Rusya'da siyasî durumun değişmesiyle ilgili olarak oluşan sorunların etkin şekilde çözülmesini sağlamaktadır.

Tataristan Cumhuriyeti Müslümanlarının Din İdaresi, Cumhuriyetin Müslüman cemaatinin en yüksek merkezileştirilmiş dinî örgütüdür. Bugünlerde *T.R. Din İdaresi*'nde 1175 cemaat bulunmaktadır. *T.R. Müslümanlarının Din İdaresi,* Müslüman cemaatlerin bölgelerde etkin şekilde çalışmasını sağlayacak dallı yapıya sahiptir. Tataristan toprakları, 45 *Muhtasibata* ve 6 *Kadıyat*a bölünmüştür. *T.R. Müslümanlarının Din İdaresi* içinde Uluslararası ilişkiler, eğitim, gençler, vaaz faaliyetleri, tescil, istatistik ve bilim bölümleri bulunmaktadır. Bunun dışında Yardımlaşma Fonu *İdil-Hac* ve *Zekât Toplaması, Vakıf Malları, Hac Düzenlemesi ve Helal Standartları Komiteleri* de faaliyet göstermektedir.

T.R. Müslümanlarının Din İdaresi, Abıstay kurumuna özel bir önem vermektedir. Bu kurum sadece Tatar halkına özgü ve 1917 yılı devrimi öncesi oluşmuştur. Bu kurumun varlığı Tatar halkının yüksek zihniyetine ve Tatar kadının manevî değerlere hizmet edilmesi alanında oynadığı özel role işaret etmektedir. Tatar toplumunda kadın meclislerini yapma geleneği vardır. Bu meclislerde *Abıstay* baş rolü oynamaktadır. Bunun dışında o kadın çevrelerinde manevî değerlerin öğretilmesi ve propagandasını yapmaktadır. Bu kadınların ünlüsü T.R. eski müftüsünün annesi *Reşide Abıstay,* tüm hayatını manevî değerlerin korunmasına ve arttırılmasına adamıştır.

İslâm'ın yenilenmesinin ilk aşamasında, *T.R. Müslümanlarının Din İdaresi* camilerin inşa edilmesine, medreselerin açılmasına, bölgelerde Müslüman cemaatlerinin canlandırılmasına büyük özen gösterirken, cemaatlerin çalışma şekline, maddî, mali destek ve kadro desteğine de imkânlar ölçüsünde önem vermiştir. Bugünlerde de dinî yenilenmenin yeni aşamasında İdare'nin faaliyetinde önemli değişiklikler yapılmaktadır. Bu aşamada *Din İdaresi* için Tataristan'da bulunan etnik halk ve dinler arası uyumun korunması ve güçlendirilmesi, iç din sorunlarının çözülmesi önemlidir. Son dönemde *Din İdaresi*'ni özellikle kadro sorunu, eğitim kurumlarının durumu, maddî sorunları, Müslüman medyası konuları endişelendirmektedir.

Din İdaresi'nin öncelikli hedeflerinden biri dinî kadroların yetiştirilmesidir. Eğitim, maddî-teknik destek imkânlarına göre bu alanda faaliyet gösteren kurumlar dört kategoriye ayrılmaktadır: ilköğretim din eğitimi; orta öğretim din eğitimini

veren orta medreseler; yüksek din eğitimini veren yüksek medreseler; en yüksek vasıflı din uzmanlarını yetiştiren *Rusya İslâm Üniversitesi*.

Bugünlerde Tataristan'da, 9 Müslüman eğitim kurumu faaliyet göstermektedir. Onların çoğu dinî eğitim alanında yerini bulmuştur. Örneğin, *Muhammediye* medresesi mezunları Rusya'nın çeşitli bölgelerinde büyük rağbet görmektedir. Müslüman eğitimi sisteminde *Rusya İslâm Üniversitesi* önemli bir mevki kazanmıştır. Üniversite yüksek vasıflı uzmanları, din eğitimi için kadroları ve din adamlarını yetiştirmektedir. *Rusya İslâm Üniversitesi,* yıllardır köklü geleneklere sahip olan İslâm Teolojisi araştırmacılarını birleştirecek bir bilim merkezi olacaktır.

Din İdaresi himayesi altında, *Kur'ân Hafızlarının Yetiştirme Merkezi* de faaliyet göstermektedir. Bu eğitim kurumu Rusya Müslümanları cemaatinin en kritik sorunlarından biri – Kur'ân'ı ezberden bilen insanların yetiştirilmesi sorununu çözmektedir. Üç sene içinde Merkez öğrencileri tüm Kur'ân'ı Arapça ezberlemektedir. En iyi öğrenciler her sene Rusya ve Tataristan'ı Uluslararası Kurân'ı okuma yarışmalarında temsil etmektedir. Merkez 2003 yılından itibaren faaliyet göstermektedir.

Her sene *Din İdaresi Kur'ân Hafızlarının Yetiştirme Merkezi*'yle beraber Kurân okuyucuları cumhuriyet yarışmalarını hazırlamaktadır. 2004 yılında ilk Ortak Rusya Kur'ân okuyucuları ve hafızları yarışması düzenlenmiş, 2005 yılında ise Uluslararası yarışma hazırlanmıştır. Bu yarışmaya BDT ülkelerinden gelen 60 yarışmacı katılmıştı. Yarışma *Kul Şerif* Camisinin açılmasına denk getirilmişti. Bunun dışında Naberejnıe Çelnı (Yar Çallı) şehrinde İmam ve vaizlerin meslekî yetkinleşme enstitüsü faaliyet göstermektedir. Enstitüde her sene Tataristan'ın çeşitli bölgelerinden gelen 250 imam staj görmektedir. Eğitim bir hafta sürmekte, ondan sonra diploma verilmektedir. Bir hafta boyunca imamlara ücretsiz barınma ve yemek sağlanmaktadır.

Din eğitimi kurumlarının görevleri sadece insanların manevî ihtiyaçlarını sağlayacak uzmanların yetiştirilmesi değildir. Ana amacı, yüksek ahlâklı toplumun oluşmasına katkı sunabilecek Müslüman aydınlarının yeni neslini hazırlamaktır. İslâm'da din ve dünyevî hayatın birbirine bağlı olduğundan yola çıkılarak *T.R. Müslümanlarının Din İdaresi* Müslüman cemaatine sosyal olarak hizmet verilmektedir. Bu okul ve yüksekokul eğitimi sorunları, yeni kuşağın ahlâklı

yetiştirilmesi, devletler ve uluslararası ilişkilerin olumlu geliştirilmesi üzerine yeni görüş ve tutumların kazandırılmasında ifadesini bulmaktadır.

Din İdaresi yöneticileri ve Müslüman din adamları medya sayesinde dünyanın çeşitli bölgelerinde etnik kimlikler arası ve siyasî uyuşmazlıkların yönetimi üzerine uzlaştırıcı tekliflerle öne çıkmaktadır. Tatarların yüzyıllardır çok dinli yapıda yaşaması tecrübesini hesaba katarak, aşırılıklara karşı etkin mücadele yöntemlerini teklif etmektedir. *Din İdaresi'*nin günlük faaliyetlerinde, dinler arası ilişkiler önemli yer tutmaktadır. Öncelik olarak geleneksel dinlerle oluşmuş olumlu ilişkilerin korunması öne çıkmaktadır.

İslâm ve Hıristiyanlığın sadece Tataristan'da değil tüm Rusya toplumunda iki asıl manevî bileşen olduğunun farkına vararak ve Tataristan milletlerinin ahlâkî sağlığı için sorumlu olduğunu düşünen *T.R. Müslümanlarının Din İdaresi* tüm imkânlarıyla Rus Ortodoks kilisesiyle ve Cumhuriyet'in diğer dinî örgütleriyle dinler arası barışı ve işbirliğini sürdürmeye çalışmaktadır. Teori ve pratik konferanslarına katılımı, ortak açıklamaları, hoşgörü ilkelerini hayata geçirme çabaları bunu kanıtlamaktadır.

Din İdaresi bir takım konferanslar düzenlemiştir. Örneğin, *İslâm Uyuşturucu Bağımlılığı Karşısında.* İdare temsilcileri de birçok uluslararası konferansa katılmıştır. Örnek, *Dinde Ilımlılığın Yayılması Uluslararası Konferansı, Gençler Geleceğin Kurucuları, Orta Asya Müslümanları ve Onların Kültür Mirası* v.b.

Din İdaresi, devlet desteğiyle medya sayesinde din propagandası yapmaktadır. Cumhuriyet'in ünlü din adamları, Müslüman toplum temsilcileri, yerel televizyon ve radyo kanallarında çeşitli programlara katılmakta, İslâm öğretisini, gerçek temellerini ve İslâm'ın manevî değerlerini anlatmakta, terörizm, aşırıcılık, tarikatlar gibi yer yer olumsuz olabilen olguların nedenlerini meydana çıkarmakta, bu olguların sahte dindarlığını göstermektedir. Eğitim faaliyetinde *Din İdaresi* dikkatinin büyük bir kısmını yüzyıllar içerisinde olumsuz siyasî şartlara rağmen çokuluslu Rusya'da dinler arası ilişkilerini medeni biçimde kurabilen Tatarların dinî tecrübesinin propagandasına vermektedir.

Din İdaresi, İslâm sorunlarıyla çalışan Cumhuriyet ve *Tataristan Bilimler Akademisi'*nin bilim adamlarıyla bilimsel temasların geliştirmesine büyük önem

vermekte, ortak konferansları düzenlemekte, ünlü Tatar düşünürlerinin eserlerini yayına hazırlamaktadır.

Din İdaresi faaliyetlerinin önemli çalışmalarından biri de İslâm'ın çeşitli sorunları üzerine, Cumhuriyet'in dinî öğretim kurumlarıyla beraber (özellikle *Rusya İslâm Üniversitesi*) yardımcı ders kitaplarının ve bilimsel edebiyatın çıkarılmasıdır. Din konularını içeren edebiyat arandığı zaman bu yayınlar büyük ilgi görmektedir. Hazır eserler olmadığı için yayın faaliyetinde çeviri işine büyük önem verilmektedir. Bu çeviri işi, halkın klasik İslâm eserleriyle tanışmasına yöneliktir. 2000 yılından itibaren halk arasında ilgi gören, bilgi dolu Müslüman takvimleri yayınlanmaktadır.

Bugünün şartlarında *Din İdaresi'*nin eksiksiz çalışması, İslâm hakkında güvenilir bilgilerin yayılması ve toplumun ahlâkî iyileşmesine yönelik geniş çaplı önlemlerin düzenlenmesi için büyük rolü medya oynamaktadır. Bugünlerde bu alanda büyük değişiklikler olmuştur. İnternetin sürekli gelişmesiyle birlikte sanal dünyada İslâmî bilgiler ve belgeler yayınlanmaya başlanmıştır. Gerçi bu alanda eksikler bulunmaktadır: entelektüel kaynaklar ve kadrolara ihtiyaç duyulmaktadır. Buna rağmen, çağdaş Tataristan'da Müslüman medyası hak ettiği yeri almakta ve okuyucuları tarafından büyük ilgi görmektedir.

Bugünlerde Tataristan'da yaklaşık 15 adet İslâmî içerikli yayın yapan gazete ve dergi bulunmaktadır. *Din İdaresi* himayesi altında *İslâm Nuru* gazetesi ve *Din ve Edep* dergisi çıkmaktadır.

Bunların dışında *İman, Ümmet, İslam-info* gazeteleri de yayınlanmaktadır. *Din İdaresi*'nin resmi sitesi www.e-islam.ru başarılı şekilde faaliyet göstermektedir. Bu sitede, birçok faydalı bilgilere ulaşmak ve İdarenin faaliyetleriyle tanışmak mümkündür.

Barış, doğruluk ve adalet dini olan İslâm, Müslümanların sosyal hayatıyla ilgili alanlara büyük dikkat göstermektedir. Sosyal uyum özlemi, yüksek ahlâkî ilkeler, Müslümanlar arasında hayır örgütleri ağının oluşturulmasının temelleri olmuştur.

Sosyal alanda büyük bir iş yürütülmektedir. Bir çok cemaat; rehabilitasyon merkezleri, huzurevleri, sosyal barınaklar ve yetimhanelerle işbirliği yaparak çalışmasını bu istikametlere yöneltmektedir. Kazan şehrinin *Levçenko* kasabasında bulunan *Süleyman* Camisi'nin cemaat çalışması örnek alınabilir. Son üç sene

boyunca orada 22 hayır kampanyası düzenlenmiştir. Şehirde yaşayan yüzlerce muhtaç insana gıda, yetimhane çocuklarına ise kırtasiye yardımı yapılmıştır. Bu cami etkin şekilde Kazan şehrinin Moskova semtinin *Engelli Çocuklar Merkezi Aprel*'le, davranış bozukluğu olan çocuklar okuluyla, sosyal vesayet organlarıyla, yetimhanelerle, körler ve sağırlar okullarıyla işbirliği yapmaktadır. Bu camide sağır ve körler için de İslâm'ın temel bilgileriyle ilgili kurslar açılmaktadır. Sosyal alanda verimli iş için *Din İdaresi* ve *T.R. Sosyal Koruma Bakanlığı* arasında sözleşmeler yapılmış ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır.

Her sene birçok Müslüman cemaati, kültürel aydınlatma amacına yönelik olarak çocuklar için yaz kampları düzenlemektedir. Bu kamplarda çocuklar kendi gelenekleriyle tanışmakta ve İslâm'ın temellerini öğrenmektedir.

Geleneksel İslâm, halkımızın manevî temizliği ve ahlâkının gelişmesine büyük katkı sağlamakta ve büyük bir potansiyele sahip olan toplumumuzun canlandırılmasına gerçekten yardım etmektedir. İslâm, tarihi boyunca hem kişilerin hem de toplumun manevî ve ahlâkî yenilenmesi alanında tecrübe edinmiştir. Bundan dolayı *Müslümanların Din İdaresi* uyuşturucu bağımlılığına ve suç oranına karşı koyma gibi çalışmalara da büyük önem vermektedir. Her Cuma camilerde ahlâkî konular içeren vaazlar verilmektedir. Bunun dışında *Din İdaresi,* rehabilitasyon merkezleri ve ıslahevleriyle beraber çalışmalar yapmaktadır.

Din İdaresi temsilcileri, uyuşturucu bağımlısı dispanserlerinde ve rehabilitasyon merkezlerinde hastalarla grup ve birey konuşmalarını yapmakta, dinî edebiyatı yaymaktadır. Cumhuriyet camilerinde, T.R.'nda *Uyuşturucu Dolaşımı Üzerinde Denetim Federal Birimi'*nin bültenleri yerleştirilmekte, uyuşturucuya karşı kampanyalar düzenlenmektedir. *Din İdaresi* çalışanları, uyuşturucudan korunması üzerinde çalışma tecrübelerini incelemek amacıyla Rusya'nın diğer bölgelerine ve yurtdışına çıkmaktadır.

T.R.'nda *Uyuşturucu Dolaşımı Üzerinde Denetim Federal Birimi* ve *Din İdaresi* arasında ortak bir Anlaşma imzalanmıştı. Bu din adamlarına, özel dispanserlerde ve merkezlerde vaaz faaliyetlerini yapmak için kolaylık sağlamaktadır.

Islahevlerinde de başarılı çalışmalar yürütülmektedir. Cumhuriyet'in birçok ıslahevinde özel dua odaları bulunmaktadır. Beş ıslahevinde ise camiler inşa

edilmiştir. Bu camilerde her cuma vaaz verilmekte ve İslâm'ın temelleri üzerinde eğitim yapılmakta, din ile tanıştırmak için kitaplar, görsel-işitsel malzemelerle tüm şartlar oluşturulmuş bulunmaktadır. Müslüman hayırseverliğinin, geleneklerinin canlandırılması bugünün şartlarında toplumumuzun manevî yenilenmesinin en bariz göstergelerinden biridir. Ondan dolayı *Din İdaresi* her zaman bu önemli doğrultuya dikkatini vermektedir. *Din İdaresi* hayır faaliyeti kapsamında camilere, medreselere, dinî örgütlere ve yoksullara maddî destek vermekte, eğitim edebiyatını, dinî kitapları bedava dağıtmakta, hayır yemekleri düzenlemekte, Kurban bayramında yoksullara et dağıtmaktadır. Örneğin, her sene Kurban bayramında onlarca inek ve yüzlerce koyun kesilmekte ve bu et medreselere ve yoksullara dağıtılmaktadır.

Hayırseverlik faaliyeti her zaman *Din İdaresi*'nin ilgisini çekecektir. Çünkü hayırseverlik, Müslümanlar arasındaki sosyal engelleri azaltmakta ve Müslümanların birliğini sağlamaktadır. *Din İdaresi* her sene kutsal topraklarına hac yolculuğu düzenlemektedir. Bunun için *İdil-Hac* Fonu kurulmuştur. Tataristan'dan Mekke'ye gidip kutsal toprakları ziyaret etmek isteyenlerin sayısı her sene artmaktadır. 2006 yılı hac döneminde hac yolcusu sayısı 1076 kişi ile rekor kırmıştır. Hac, bilindiği gibi İslâm'ın beşinci şartıdır. Hayatında bir kere hacca gitmek, şartlarını taşıyan her Müslüman'ın görevidir. *İdil-Hac* Fonu hac ziyaretini yapan insanlara hac ve umre yapmak için tüm hizmetleri vermekte, iyi bir konut, yemek, sağlık sigortasını sağlamaktadır. Tüm yolculuk boyunca yolculara Rusça, Tatarca ve Arapça konuşabilen, yolcuların seyahat boyunca karşılaştıkları halkların geleneklerini ve kültürünü bilen özel seçilmiş rehberler tarafından eşlik edilmektedir. Hac öncesi ve hac boyunca Rusya Federasyonu Hükümeti altında çalışan Hac Kurulu ve *Suudi Arabistan Krallığının Hac İşleri Bakanlığı* tarafından onay görmüş kişiler rehberlik yapmaktadır.

İdil-Hac Fonu, yolcuların sosyal durumunu hesaba katarak hac yapmak isteyen herkes için onun maddî imkânlarına göre tur hazırlamaktadır. *İdil-Hac* Fonu Rusya'da kendisini hacca gönderen en iyi tur şirketi olarak göstermiştir. Bu sebeple sadece T.R. sakinleri değil, R.F.'nun diğer bölgelerinde oturan insanlar da bu fonu tercih etmektedir. Fon özellikle Ulyanovsk, Samara, Tyumen bölgeleriyle ve Başkurdistan Cumhuriyeti'yle işbirliği yapmaktadır.

Bilindiği gibi bugünlerde helal ürünlerin üretimine tüm dünyada özel dikkat göstermektedir. Çünkü burada çok cazip bir tüketim piyasası bulunmaktadır. Bundan dolayı *Din İdaresi* altında hem Tataristan'da hem Rusya'da helal ürünlerinin üretim ve satış denetimini yapan *Helal Standartları Komitesi* faaliyet göstermektedir. *Helal Standartları Komitesi* ve *Test Tatarstan Ltd.* Tataristan Cumhuriyeti topraklarında *Helal* olarak markalanmış ürünlerin üretimi ve satışı üzerine genel standartları hazırlamıştı. Bu standartlar *Din İdaresi'*nin Başkanı, Cumhuriyet müftüsü tarafından onaylanmış ve *Din İdaresi Bilim Adamları Kurulu, T.R. Baş Veteriner Müfettişi* ve *Test Tatarstan Ltd.*tarafından kabul edilmişti.

İşbu Hükümlerde hem helal ürünlerinin üretimi sırasında kullanılan hammaddenin hem elemanlar, üretim yerleri, ulaşım araçları, aletler, iş elbiseleri, ambalaj ve markaların standartları ve ürünün İslâm standartlarına uygun olup olmadığını kontrol etme düzeninin standartları belirlenmişti.

Onaylanmış Hükümlere göre Müslümanlara helal ürünlerini satan tüm üreticiler, ticaret ve kamu gıda işletmelerine *Helal Standartları Komitesi ve T.R. Devlet Standartları Komitesi* tarafından ürünlerinin İslâm standartlarına uygun olup olmadığını onaylamaya ve *Helal Ürün* sertifikasını almaya teklif edilmişti. Bu sertifikaya sahip olan üretici üretilen ürünleri "Helal" logosu ile işaretleyebilir. *Din İdaresi* uluslararası faaliyete de büyük dikkat göstermektedir. *Din İdaresi*'nde uluslararası şube bulunmaktadır. Bu şube uluslararası müslüman örgütleri ve *T.R. Müslümanlarının Din İdaresi* arasındaki ilişkileri düzenlemek amacıyla açılmıştır.
Şubenin başlıca görevleri şunlardır:

- Din eğitim alanında temasların kurulması kapsamında uluslararası bağlantıların oluşturulmasıdır. *Din İdaresi* Mısır, Libya, Suudi Arabistan ve Ürdün'ün İslâm öğretim kurumlarıyla sıkı bağlar kurmaktadır. Bu öğretim kurumlarında Tataristan öğrencileri ve hocaları staj yapıp bilgilerini geliştirmekte, eğitim sisteminde yeni teknolojilerle tanışmaktadır.
- *Din İdaresi*'nin inşaat projelerini ve diğer önemli faaliyetleri gerçekleştirmek amacıyla Müslüman ve uluslararası Müslüman örgütleri ve fonlarıyla bağlantıları güçlendirmeye devam etmek.

- T.R. din adamlarının bugünkü Tataristan'da dinî durum ve tarih konusunda çalışma yaparak, devleti ona layık bir biçimde temsil ederek uluslararası forumlar, konferanslar ve görüşmelere katılmak.
- Uluslararası heyetleri ve yabancı gazetecileri ağırlamak ve onlara ülkenin dinî durumu hakkında objektif bilgileri sağlamak.

*Din İdaresi'*nin uluslararası faaliyetleri sırasandaki asıl görevi, Tataristan gibi çokuluslu bölgede zengin din ilişkilerinin tanıtılmasıdır. Çünkü ülkenin barış ve birlikte yaşama açısından örnek bir bölge olması uluslararası imajı açısından çok önemli bir husustur.

Din İdaresi Kazan şehrine özel itina göstermektedir. Rusya'nın birçok din adamları Kazan'ın Müslümanlar için çok cazip şehir olduğunu kabul etmektedirler. Bunun sebebi bu şehirde İslâm altyapısının yeterince gelişmiş olmasıdır. Müslüman hiçbir sıkıntı çekmeden şehrin herhangi bir bölgesindeki istediği camide ibadet edebilir (2010 yılı itibariyle Kazan'da 41 adet cami bulunmaktadır), helal yemekleri olan lokanta ve restoranlarda yemek yiyebilir, çocuğunu kreşten başlayarak ortaokula kadar İslâm geleneklerine göre yetiştirebilir. Kazan, yüksek düzeyde İslâm eğitiminin alınma potansiyeline sahiptir. Kazan'da *Rusya İslâm Üniversitesi*, iki medrese ve bir İslâm koleji, *Usmaniye* ortaokulu faaliyet göstermektedir. Hemen hemen her camide Pazar kursları düzenlenmektedir. *Din İdaresi* verilerine göre bu kurslarda toplam olarak 35 binden fazla kişi eğitim görmektedir. [33]

[33] http://www.islamtatar.ru\info\dumrt.html

II. 1990'LARDA TATARİSTANIN SİYASÎ VE EKONOMİK DURUMU

1. SİYASÎ DURUMU

Tataristan'daki komünist deneme üzerindeki hayal kırıklığının tarihi zor ve karışıktır. Hükümet, politikasında yeni değişimleri ilan edince hayal kırıklığı biraz geri çekilip, partinin vaatleri gerçekleşmediği zaman yine gücünü kazanmıştı. Her zaman çok yakın olan komünizm ise bir türlü gelememişti. Ellili yılların ortasında *Sovyetler Birliği* yöneticilerinin kabul ettiği liderin, totaliter diktatörlük rejiminin yerine genel sekreter önderliğinde komünist sınıflandırma otoriter diktatörlüğün ("*proletarya diktatörlüğü tüm halkın devletine dönüşmüştü*") gelmesini içeren siyasî çizgi, hayal kırıklığını biraz azaltmıştı. Tarım ve sanayi alanlarında gelecek olan ekonomik reformlar, insanları kendi emeğinin artan maddî çıkarlarıyla beraber halkı zayıf düşmüş komünist sistemin yenileşebilmesinin olasıllığına inandırmıştı. Hruşov'ın kapitalist Batı'ya ilişkin söylediği barışçıl açıklamaları ne kadar kaba olsa da Tataristan'a sempatik gelmişti. Çünkü Tataristan o zamana kadar zaten *soğuk savaştan* ve şüpheli müttefiklerin *işe yaramayan beslemesinden* usanmıştı. Özerk cumhuriyetlerin statüsünün kaldırılmasıyla ilgili olan bu açıklamalar Tataristan'da bir ümitle karşılanmıştı. Ulusal kadroların rehabilitasyonu konusunda bazı sınırlı önlemler de olumlu tepkiler almıştı. Ancak vaat edilmiş değişimler, ne ekonomik nede sosyo-politik alanda gerçekleşmemişti. Petrolcülerin, petrokimyacıların, köylülerin ve diğerlerinin iş coşkunluğu azalmıştı. Halk yoksullaşmaya başlamıştı. Halk az para ödenen ve çok yoğun çalışılan işlerden kaçmaya başlamıştı. Sahipsiz, devletin mallarını kullanarak ek gelir kaynakları aramaya başlamıştı. Bir Tatar yazarı cumhuriyetin mülkiyetinde sadece birkaç hamamın olduğunu, Tataristan'ın merkezin izni olmadan eski konutları bile yıktıramadığını acıyla anlatmıştı. *Sovyetler Birliği* yönetiminin Afganistan'da başlattığı askeri operasyon, Tataristanlıları daha da çok hayal kırıklığına uğratmıştı. Tataristan sadece askerleriyle değil, Afganistan'a *Sovyetler Birliği'*nin elçisi olarak gönderilmiş, bölge komitesinin birinci sekreteri şahsında da bu operasyona sürüklenmişti.

A. Tataristan'da Perestroyka

Sovyetler Birliği'nin, Komünist Partisi yöneticiliğine M. S. Gorbaçov'u getirmesinin amacı, Brejnev sonrası komünist sistemi *Perestroyka* ile kurtarmaya çalışmaktı. Asıl sorunun ekonominin harap olması sayılarak Gorbaçov Perestroyka'nın merkezine sosyo-ekonomik gelişmeyi hızlandırma programları koymuştu. Tataristan Gorbaçov'a destek vererek Cumhuriyetin sosyo-ekonomik gelişmesinin kendi hızlandırma programını geliştirmişti. Ancak, ne Tataristan'da ne genel olarak *Sovyetler Birliği*'nde sosyo-ekonomik alanı kıpırdatmayı başaramamıştı. *Perestroyka'*sının sebebi daha derindeydi – *Sovyetler Birliği*'nde oluşmuş haliyle hiçbir reforma tabi olamayan komünist sistemdi. Bu sistemin dışına çıkılması lazımdı. Tataristan arayışlar içine düşmüştü. Farklı görüşler ortaya çıkmıştı.

Tataristan'ın parti bölge komitesi, Gorbaçov'un sistemini sürdürüp Batılı anlamda sosyal-demokrat reformların teklifini çoğunlukla desteklemişti. En köklü değişim teklifi Yeltsin'den gelmişti. Yeltsin partiden çıktığını ilan ederek esas olarak klasik kapitalizmin piyasa modelini getirmeyi ve onu uygularken Rusya özelliklerini tanımayı teklif etmişti. Saharov'un toplumun komünistler tarafından yönetildiği anayasa hükmünü derhal kaldırıp, yenilenmiş *Sovyetleri* sürdürerek insanın evrensel hak ve özgürlüklerini gerçekleştirmeye başlama, özel mülkiyet, serbest girişimcilik ile piyasaların hareket serbestîsini sağlama teklifleri, merkezî olarak nitelendirilebilir. Tataristan o zamanki oyunu merkezi görüşe vermişti. Ancak Tataristan'ın öncelikli görevi kendi statüsünün tanımlanması olmuştu. Sadece egemen bir Cumhuriyet, bağımsız olarak bir seçim yapabilirdi. Böylece 80'li yılların ikinci yarısında mili diriliş fikri Tataristan'da merkezi ve en uzun vadeli olarak değerlendirilen fikir olmuştu. Bu fikrin resmi ifadecisi *Tatar Sosyal Merkezi* TSM, başkanı Doçent M. A. Mulyukov olmuştu. Cumhuriyet'teki sosyal hareketin merkezi ekonomik alandan (ekonominin yeniden yapılanması) siyasal alana, Tataristan için *Sovyet Cumhuriyeti* düzeyinde devlet egemenliği geçmişti. TSM'nin kadrosu türdeş değildi, ama merkezin ana hattı Tatar sosyal hareketinin tarihi geleneklerine uygundu. TSM *Sovyetler Birliği İçinde Tataristan'a Egemenlik* programında nüfusun sadece Tatar kısmının menfaatlerini değil, kalabalık Rus topluluğunun çıkarları ve ayrıca diğer milletlerin menfaatlerini de kapsamaktadır. *Sovyetler Birliği*'nin Komünist Partisinin Tatar Bölge komitesi, bölünüp zor durumda kalmıştı. Bölge

Komitesi yönetiminin bir kısmı, Cumhuriyet komünistlerinin çoğuyla beraber Cumhuriyet statüsünü Birlik Cumhuriyeti statüsüne indirmek istemekte ve Cumhuriyetin doğrudan doğruya Birliğe girme talebini desteklemekteydi.

a) SSCB Kaderinin Sorusu

Perestroyka programında, sosyo-ekonomik alanın dönüştürülme çabalarının başarısızlığı *Sovyetler Birliği*'nin siyasal yapısının reform sorununu ortaya çıkarmıştı. Gorbaçov ekibi Cumhuriyet haklarının daha geniş olmasını sağlayan yeni bir Birlik anlaşması yapmayı önermişti. *Yeni-Oragevo* girişimi başlatılmıştı. Ancak Gorbaçov'un önerilen demokratik konferans şeklini ret etmesi, Birliğin komünist şeklinin bu girişimden cumhuriyetin gerçek egemenliğine sahip olması taraftarlarını uzaklaştırmıştı. Bunu özellikle Baltık Cumhuriyetleri ilan etmişti. Rusya Federasyonu ve Ukrayna aynı pozisyonu tutmuştu. Bu yol diğer cumhuriyetlerin millî çıkarlarına cevap vermekteydi. 1989 SSCB Yüksek Konseyi seçimlerini kazanan Gorbaçov ekibi, Birliği kurtaramamıştı. İlk olarak, Birlik parlamentosunda Gorbaçov politikasına muhalif olan A. D. Saharov liderliğinde yeni, oldukça güçlü bir bölge grubu (yaklaşık 100 milletvekili) ortaya çıkmıştı. İkinci olarak, milli yönelimli siyasî güçler kendi cumhuriyetlerinde seçimleri kazanarak 1990 yılında devlet egemenliğini ilan etmişti (Rusya Federasyonu – 12 Haziran, Ukrayna – 24 Haziran v.b.). Bunlar birlik organlarının (yasama, yürütme, yargı) elinden fiilen yönetimi almıştı. Silahlı kuvvetler, tarafsızlığını korumuştu. Gorbaçov Birliği ve Birlik anlaşmasının kaderi belli olmuştu. Birlik organlarının hukukî faaliyeti 1991 yılında birlikteki üç güçlü cumhuriyetin – Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Beyazrusya - resmi açıklaması üzerine sona ermişti. İşbu açıklamaya hukukî olarak kimse itiraz etmemişti. Tataristan, hukukî olarak Birliğin özerk üyesi değildi. Tataristan bu yolu bağımsız olarak takip etmiş ve bu cumhuriyetlerin yanı sıra kendi devlet egemenliğini ilan etmişti.

b) Tataristan Cumhuriyeti'nin Devlet Egemenliği Deklarasyonunu

1990 yılında seçilen Tataristan'ın, yeni dönem Yüksek Konseyi Rusya, Ukrayna ve diğer birlik cumhuriyetlerinden sonra 30 Ağustos 1990 tarihinde

oybirliğiyle Tataristan Cumhuriyeti'nin devlet egemenliği deklarasyonunu kabul etmişti. Böylece 1917 devrimi günlerinde olması gereken ve tüm bu yıllar boyunca önce Rusya'nın sonra *Sovyetler Birliği*'nin komünist siyasî rejimi tarafından engellenen şey olmuştu. Devlet egemenliği, şimdiki sınırları içinde tüm Cumhuriyet topraklarına yayılmıştı. Deklarasyonda Cumhuriyet'in egemenliğinin kabul edilmesi ve Birliğe girme konusunda, Birlik merkezi yönetimiyle ikili görüşmelere girme isteği, Rusya Federasyonu ve diğer cumhuriyetlerle, yabancı ülkelerle geleneksel ve sıkı işbirliğini koruma ve geliştirme isteği, Cumhuriyet için uluslararası deklarasyonlardan, anlaşmalardan, insan hakları ve devlet sorumluluğu sözleşmelerinden çıkan tüm yükümlülüklerini yerine getirme isteği dile getirilmişti. Deklarasyonda, ulusal devlet sınırları dışında kalan Tatarlar karşısında Tataristan'ın kültürel yükümlülükleri ayrıca şart koşulmuştu.

1990-1991 yıllarında Tataristan, Birlik merkezi karşısında kendi egemenliğini savunmak zorunda kalmıştı. O zaman Birlik merkezinde kendi egemenliğini ilan etmiş üç birlik cumhuriyetin katılımıyla, 1922 anlaşmasının yerine gelecek yeni Birlik anlaşmasının yapılması yoluyla çağdaş Birlik tipinin kurulmasını tartışan görüşmeler yapılmıştı (Baltık Cumhuriyetlerini katmayarak). Tataristan, *Yeni-Ogarevo* girişimi ismini alan bu sürece aktif olarak katılmıştı. Tataristan heyeti, Tataristan Cumhuriyeti'nin ulusal egemenliğinin yeni Birlik anlaşması imzalanması, üyeler düzeyinde kabul edilmesi teklifleri göz önüne alınmıştı. Ancak Birlik merkezi (Gorbaçov) ve Cumhuriyetler arasında yeni Birliğin nasıl bir şekil alacağına dair konu üzerinde anlaşmaya varılamamıştı. Birlik merkezi, *birlik devleti* formülü üzerinde dururken Cumhuriyetler (ilk olarak Yeltsin), *devletler birliği* formülünü savunmuştu. 19 Ağustos tarihinde kararlaştırılmış Birlik anlaşmasının imzalanması gerçekleşmemişti.

c) Tataristan'ın Cumhuriyet Statüsünü Seçme Referandumu

1991yılında *Sovyetler Birliği* dağıldıktan sonra Tataristan için yeni ortam oluşmuştur. Dağılmış Birlik tarafından onaylama gereği ortadan kaybolmuştu. İlan edilen BDT bu rol için uygun değildi. Gerçek iktidar, Rusya Federasyonu'nda yoğunlaşmıştı. Sorunun çözümünü burada aramanın bir anlamı kalmamıştı. 12 Haziran 1990 Rusya Federasyonu devlet egemenliği deklarasyonunda aşağıdaki

hususlar ilan edilmişti: "*Egemenlik yüksek bir amaç. Her kişiye hak ettiği hayatı, özgür gelişme ve ana dili konuşma hakkını, her halka ise onun tarafından seçilmiş ulusal devlet ve ulusal kültürel sınırlar içerisinde kendi kaderini tayin etme hakkını sağlamak*" adında ilan edilmektedir. Federasyonun siyasî yönetimi, özellikle Yüksek Konseyi başkanı B.N. Yeltsin, Tataristan'ın egemenliğini kabul etme fikrine bağlılığını birçok kez onaylamıştı. *Yeni-Ogarevo* sürecinde de, Yeltsin'in Tataristan ziyaretleri sırasında da bu gerçekleşmişti *("İstediğiniz kadar egemenliği alın").* Tataristan burada da egemenliğinin destekleneceğine güvenebilirdi. Buna rağmen Tataristan, egemenliğinin RF tarafından kabul edilmesine doğru uzun ve karışık bir yola katlanmıştı. Birlik anlaşmasında *devletler birliği* formülünü savunan Federal yönetim RF'na yönelik *merkezi federatif devlet* formülünü kabul etmiş ve Tataristan'ın egemenliğiyle ilgili düşünce ayrılığını ifade etmişti. Tataristan ise oybirliğiyle onaylanmış deklarasyondan vazgeçememişti. Üstelik RF'nda Tataristan'ı desteklemeye hazır olan siyasî güçler vardı. Tataristanlılar (Tatarlar, Ruslar, diğer milletler) tarafından desteklenen, Tataristan'ın ısrarlı çabaları nihayet Federasyon yönetimiyle (Şaymiev-Yeltsin) bir anlaşmaya varılmasını sağlamıştı. Cumhuriyet'te Tataristan statüsü konusu üzerinde referandum yapılacaktı. Bu referandum 21 Mart 1992 tarihinde gerçekleşmişti. Referanduma Federal merkez ve Tataristan arasındaki şiddetli siyasî tartışmalar ile gelinmişti. İki taraf da Tataristan'ın egemenliğine dair kendi yaklaşımını savunmuştu. Federal yapılar tarafından Anayasa Mahkemesi aracılığıyla referandumun yasallığına, sonradan ise referandum sonuçlarına itiraz denemeleri yapılmıştı. Federal medya tarafından yapılan toplu baskıya, ayrıca federal yapıların tehditlerine rağmen Tataristanlılar referandumda "evet" demişti. Onlar T.R. için *"Tataristan, Rusya Federasyonu ile ikili anlaşma esasında doğrudan ilişkili olan egemen Cumhuriyet, uluslararası hukukun konusudur*" statüsünü seçmişti. Referandumda Tataristanlılar Tataristan'ın devlet egemenliği deklarasyonunu onaylamıştı.

B. Tataristan Cumhuriyeti'nin Anayasası

Tataristan'ın devlet egemenliği deklarasyonunu onaylayan ve Cumhuriyet'in yeni statüsü hakkındaki kavramı derinleştiren referandum, Cumhuriyet'in yeni statüsüne uyan Tataristan Cumhuriyeti Anayasasını geliştirme yolunu açmıştı. Ancak

Cumhuriyet egemenliğinin, Federasyon tarafından tanınması yolundaki tüm engeller aşılmamıştı. 1992 Mart'ında *Federal Merkez, Federasyonun* tüm cumhuriyetlerine federal iktidarla, devlet iktidarının federal organları ve *Rusya Federasyonu* içinde olan egemen cumhuriyetlerin iktidar organları arasında yetki paylaşımını içeren Federatif anlaşmayı imzalamayı önermişti. Bu anlaşmayı imzalamak için diğer cumhuriyetlerin yanı sıra Tataristan da çağırılmıştı. Tataristan'da referandum sonuçlarına dayanan yeni Anayasa'nın hazırlanması devam etmekteydi. Uluslararası uzmanların katılmasıyla beraber Cumhuriyet'in en iyi güçleri çalışmaktaydı. Önerilmiş federatif anlaşmanın imzalanması, Tataristan halkı idaresinden sapma sayılırdı ve Tataristan'ın ulusal çıkarlarına aykırıydı. Hazırlanmakta olan Anayasa'ya yerleştirilen temel ilkelerden vazgeçmek zorunda kalınacaktı. Tataristan, ortak federatif anlaşmayı imzalamayı reddederek Rusya Federasyonu ile eşit haklara sahip ikili anlaşmayı imzalama hakkını savunmuştu. Rusya Federasyonu, kendi bütünlüğünü koruma anlamında rahatsız olmuştu. Federatif anlaşmayı imzalamamış Tataristan federal alanın dışında kalabilirdi. RF başkanı olarak B. N. Yeltsin'in seçilmesi Tataristan halkı tarafından önemsenmemişti. Bu, Tataristan'ın federal alandan çıkmak istemesinin başka bir belirtisiydi. 12 Haziran 1992 tarihinde Tataristan'da %25'lik seçmen barajına ulaşılmamışken, Tataristan Cumhurbaşkanı seçimlerinde M. Ş. Şaymiyev T.R. başkanı seçilmişti.

Kasım 1992'de Tataristanlılar Cumhuriyet'te geniş çaplı tartışılmış, uluslararası denetlemeden geçmiş ve tüm parametrelere göre çağdaş normlara uygun kabul edilmiş T.R. Anayasası'nı genel oylama ile kabul etmişti. Böylece Tataristan egemenliğinin hukukî işlemleri tamamlanmıştı. Tataristan bundan önce anayasal tecrübeye sahipti. Ancak bu, *Rusya Federatif Devleti* içinde özerk devlet yapısının Anayasa'sıydı. Şimdi ise RF ile gönüllülük esasında ikili ilişkiler kuran egemen T.R.'nın anayasası söz konusuydu. Anayasanın 1. Maddesi şöyle diyordu: *"Tataristan Cumhuriyeti, Cumhuriyet'in çokuluslu halkının iradesini ve çıkarlarını dile getiren egemen, demokratik devlettir... Devlet egemenliği, Tataristan Cumhuriyeti'nin ayrılmaz nitelikli durumudur*". Anayasa, kanunların üstünlüğünü, kanunlara sımsıkı bağlı kalınmasını, yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin ayrılığını belirtmektedir. Cumhuriyet'in ekonomik bağımsızlığı, Cumhuriyet'te bulunan ve tüm halka ait ilan edilmiş zenginliklerle sağlanmaktadır. Cumhuriyet'in

ekonomisi karışık mülkiyete (özel, kamu, devlet) dayanmaktadır. Bu mülkiyetlerin tüm formları eşittir. Cumhuriyet, kendi vatandaşlığına sahiptir. Tatarca ve Rusça resmî diller olarak kabul edilmiştir. T.R. ve RF arasındaki ilişkilerin özü ve biçimleri 61. Maddede tanımlanmıştı: *"Tataristan Cumhuriyeti – Rusya Federasyonu – Rusya'ya yetkilerin karşılıklı olarak paylaşım anlaşması esasında bağlı olan egemen devlet, uluslararası hukukun özerk bölgesidir*". T.R. Anayasası cumhuriyetlerde kabul edilen anayasalar arasında ilk anayasadır. Bu Anayasa RF Anayasasından daha erken kabul edilmiştir. T.R. Anayasası *Rusya Federatif Devlet* yapısının demokratik dönüştürülmesinin özünü kavrama anlamında daha tutarlı olmuştur.

Federasyonun, yeni anayasa tasarısını hazırlamak amacıyla 1993 yılında kurulan RF Anayasa toplantısı açık tartışmalar şeklinde çalışmaktaydı. M. Ş. Şaymiyev liderliğinde Tataristan heyeti, genel olarak B. N. Yeltsin de dahil toplantının demokratik kanadının ilkesel çizgisini desteklemişti. Tataristan heyeti için en öncelikli konu, cumhuriyetlerin egemenliklerinin kabul edilmesiydi. Heyet T.R.'nın ulusal çıkarlarını bu yönde savunmuştu ve diğer cumhuriyetlerce de desteklenmişti. Anayasa toplantısı *Cumhuriyet (devlet)* formülünü kabul etmiş, ama cumhuriyetleri egemen olarak kabul etmeyi reddetmişti. Tataristan iradesini göz ardı eden RF Anayasa tasarısını kabul etmeyip toplantıyı terk etmişti. Tataristanlılar kendi heyetinin RF Anayasa toplantısındaki faaliyetlerini onaylamıştı. Tataristan egemenliğini doğrulamış, idaresini göz ardı eden RF Anayasa tasarısıyla memnun kalmayan Tataristanlılar, bu Anayasaya oy vermekten vazgeçmişti. 12 Aralık 1993'te – RF Anayasa için oylama gününde – Tataristan'da seçim bölgelerine %25'den az seçmen gelmişti. Federasyon düzeyinde genel olarak onaylanmış RF Anayasası, Tataristan'da onaylanmamıştı. 1994 yılının başlarında yeni RF Anayasasına göre gerçekleşmiş *RF Devlet Duma'*sı *(Hükümet)* seçimleri, Tataristan'da olmamış kabul edilmişti. Seçimlerde %25'lik seçmen barajı sağlanamamıştı. Tataristan *RF Devlet Duma'*sında temsil edilmemişti. Tataristan ulusal çıkarlarını hesaba katmayı reddederek, Tataristanlıların (Tatarların, Rusların, Tataristan'da yaşayan diğer milletlerin) iradesini birkaç kez göz ardı ederek RF, Tataristan'ın isteğinden bağımsız olarak bu Cumhuriyeti kendi yapısından fiilen çıkarmıştı.

C. Tataristan-Rusya Anlaşması

Tataristan-Rusya ilişkilerinde ortaya çıkmış durum ne Tataristan'ı ne de Rusya'yı memnun edebilmişti. Tarih boyunca Tataristan, Rusya ile beraber gönüllü ve eşit haklı işbirliği içinde yaşamak isteğine dair bağlılığını birçok kez ifade etmişti. Tataristan 1917 Devrim sırasında da bundan söz etmişti. Tataristan *Sovyetler Birliği*'nde eşit haklı üyeliği elde etmeye çalışmıştı. Tataristan, Rusya Federasyonu içinde özerk Cumhuriyet statüsüne dürüstçe ve büyük bir sorumlulukla bağlı kalmıştı. Önce *Sovyetler Birliği,* sonra *Rusya Federasyonu*'nun ön onaylaması koşullarında kendi egemenliğini ilan eden Tataristan, hâlâ bu egemenliğin onaylanması peşindeydi. Tataristan, uzun yıllar birikmiş Tataristan-Rusya ilişkilerindeki adaletsizlikleri tam olarak kaldırmaya, bu ilişkilerde yeni bir sayfa açmaya, bu ilişkileri daha adaletli ve sağlam yapıya kavuşturmaya çalışmıştı. Rusya'nın ulusal çıkarları da aynı düzlemdeydi. Bunu Rusya'daki demokrat siyaset adamları da anlamıştı. Demek ki, Tataristan-Rusya ilişkilerinin gerginliğini kaldırmak için bir temel vardı. İki tarafta da siyasî irade ve uzlaşma yeteneğini gösterme ihtiyacı vardı. İkisi de gerçekleşmişti. Tarafların iki yüz yıldan fazla süren çabaları başarıya ulaşmıştı. 15 Şubat 1994 tarihinde, Moskova'da uzun süre beklenilen Anlaşma imzalanmıştı. Tataristan heyeti tarafından hazırlanmış tasarı T.R. Anayasasının, Tataristan-Rusya ilişkilerinin ilkelerini içeren hükümlere dayanmaktaydı. Tasarının giriş bölümünde T.R. *egemen devlet* ve *uluslararası ve dış ekonomik ilişkilerin özerk bölgesi* olarak nitelendirilmişti. Rusya tarafı, Tataristan'dan gelen diğer teklifi *"Rusya Federasyonu ve Tataristan Cumhuriyeti işbu anlaşma esasında birleşmektedir"* formülünü reddetmişti. Anlaşmanın temeli şu şekilde formüle edilmişti: *"Tataristan Cumhuriyeti Rusya Federasyonu'yla birleşme koşuluyla Tataristan ve Rusya arasında yetki paylaşımı gerçekleşmektedir*". Tataristan bu tür ödünlere karşılık olarak kendi egemenliğinin onaylanmasını değil, kendi *özel durumunun* onaylanmasını elde etmişti. Bu, egemenliğinin onaylanmasına doğru bir adım olarak sayılmış ve bir ümit vermişti. Bundan dolayı imzalanmış anlaşma, uzlaşmanın sonucu olarak değerlendirilmişti. Anlaşma Tataristan ve Rusya arasındaki gerginliği kaldırmış, gelecekteki yapıcı diyaloğa yol açmıştı. Ortak anlaşmaya dayanan, hükümetler arası branş anlaşmaları ve anlaşmazlıkların incelemesi ve perspektiflerin belirlemesini sağlayan hükümetler arası komisyon

(ortak başkanları – RF hükümeti başkanının yardımcısı ve T.R. Bakanlar Kabinesi Başkanı) yürürlüğe girmişti. Anlaşmanın önemi, Tataristan-Rusya arasındaki geçerli işbirliğinin dışına çıkmaktadır. Anlaşma Tataristan ve Rusya arasında işbirliğinin perspektifine yöneliktir. Anlaşma RF ve T.R. anayasalarının karşılıklı kabul edilmesini tespit etmektedir. Anlaşma Tataristan'ın RF Cumhuriyetleri, bölgeleri ve eyaletleriyle anlaşmalar yapmasına, BDT ülkeleri ve diğer ülkeleriyle ekonomi ve kültür alanlarında RF ile koordine edilmiş anlaşmalar yapmasına yol açmıştı. Tataristan uluslararası sahneye çıkmak için oldukça geniş imkânlar elde etmişti.

Tataristan-Rusya Anlaşması'nın imzalanmasıyla beraber T.R.'nın çok uluslu Tataristan devleti olarak yeni bir dönem açılmaktadır. 1995 baharında, Anayasa'ya eklenen değişikliklere göre profesyonel esasta çalışan *T.R. Devlet Parlamentosu (Şurası)* seçimleri ve yerel şuralar seçimleri gerçekleşmişti. Devlet Şurası Başkanlığına V. N. Lihaçov seçilmişti. 1996 yılında, T.R. Cumhurbaşkanı seçimleri gerçekleşmişti. Bu göreve yine M. Ş. Şaymiyev seçilmişti. RF ile sıkı etkileşim içinde olan egemen Tataristan'ın fikirleri ve politikası çerçevesinde, Cumhuriyet nüfusunun birleşmesi devam etmişti. RF iktidar yapılarında, Tataristan-Rusya Anlaşmasıyla belirlenmiş Tataristan'ın özel durumu anlayışla karşılanmıştı. Bu özellikle Çeçen Cumhuriyeti İçkeriya'nın barışı imzalamasından sonra belli olmuştu. Tataristan siyasî olarak istikrarlı bir Cumhuriyet kabul edilmişti.

2. EKONOMİK DURUMU

A. Ekonomik Reformun Güçlendirilmesi

Tataristan hükümeti, en baştan piyasalarda *yumuşak* bir geçiş politikasını hayata geçirmeye çalışmıştı. Ancak ekonominin bağımsızlığa sahip olmayışı dolayısıyla, hükümet Rusya'nın genel çöküşüne ülkenin etkilenmesine engel olamamıştı. Ekonomik ve sosyal sorunları, bağımsız olarak çözme imkânı Tataristan-Rusya Anlaşması imzalandıktan sonra ortaya çıkmıştı. Son yıllarda Tataristan, ekonomik ve sosyal programlarının gerçekleştirilmesi seviyesine göre RF'nun birçok diğer Cumhuriyet, bölge ve eyaletinin önüne geçmişti. Ancak ekonomik reformun hızı ve sonuçları, genel olarak halkı memnun etmemektedir. Tahılların verim

artışından dolayı, tarım sektöründe canlanma söz konusudur. Petrol çıkarılma seviyesi zorla da olsa sürdürülmektedir. Petrokimya sektörünün istikrarlaşması söz konusudur. Ekonomi içinde kabul edilemez geniş bir konuma sahip olan askerî sanayi kompleksinde ise çaresiz bir durum mevcuttur. Tataristan, kendi ekonomik ve sosyal politikasını yürütürken RF'na çok fazla bağlı kaldığı için hızlı ve oldukça yüksek seviyeli istikrara kavuşmak için şimdilik beklemek zorunda kalmaktadır. Etkili bir sivil topluma kavuşma hedefi de bir hayal olmaya devam etmektedir. Halkın, hükümetin vaatlerine inanmak ve katlanmak zorunda olduğu bir durum yeniden ortaya çıkmaktadır.

a) Ekonomik Bağımsızlığın Güçlendirilmesi

Cumhuriyet, piyasa tipi ekonomiye doğru hareketini 1990-91 yıllarında başlatmıştı. Bu geçiş süreci yasama ve hukuk temellerine oturtulmuştu. Böylece 1991 yılında *Tatar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti*'nin ekonomisinin istikrar ve piyasa ilişkilerine geçiş programı, *Toprak Yasası*, Toprak Reformu, Çiftçi Tarım İşletmeleri, TSSC'nde Mülkiyet, Cumhuriyet'te Bütçe Düzeni ve Bütçe Süreci hakkında kanunlar çıkarılmıştı.

Devlet egemenlik deklarasyonunun kabul edilmesi, Tataristan Cumhuriyeti'nin ekonomik bağımsızlığına sahip olması adına büyük imkânlar sunmuştu. 1991 yılı boyunca Tataristan yönetimine 100'den fazla sanayi, inşaat ve ulaşım tesis ve kurumu geçmişti. Cumhuriyet tesislerinin izafi ağırlığı %2'den %56'ya yükselmiştir. SSCB çöküşü sonucunda var olan birçok ekonomik bağların bozulması, Rusya ekonomisinin *şok terapisi* prensiplerine dayalı oluşturulması, sanayi açısından gelişmiş olan Tataristan'ı da olumsuz şekilde etkilemiştir. Tataristan'ın ürünleri, SSCB piyasasına ve ihracata yönelikti. Rusya ile tek bir ekonomik alandayken, devlet piyasa ilişkilerine geçişin getirdiği ağır süreçlerinden kurtulamazdı. *Ruble*'nin[34] hızlıca düşüşü, özellikle askerî sanayi kompleksi tesislerinde işsizliğin artışı, bir sene önce kabul edilmiş istikrar programının uygulanmasını zorlaştırmış ve ülke yöneticilerinden yeni stratejik kararları vermesini talep etmiştir.

[34] Ruble: Rusya'nın para birimi

Y. Gaydar ekonomik reformdan farklı olarak, Cumhuriyet'te insanların yaşam seviyesinin aniden düşüşünü önlemeyi sağlayacak bir takım tedbirler almamıştı. Rusya'da fiyatlar serbest bırakılmış ve bu, fiyatların aniden artmasına yol açmıştı. Tataristan Cumhuriyeti'nin yöneticileri bu tür radikal tedbirlere başvurmamıştı. Cumhuriyet iktidarı, petrol sanayi kompleksinin imkânlarını kullanarak temel gıda ürünleri fiyatlarının ve hizmet tarifelerinin artışını yavaşlatmayı başarmıştı. Bu tedbirler, *piyasaya yumuşak geçiş* adını alan Tataristan'ın sosyal ekonomik modelini popüler yapmıştı.

Tataristan Cumhuriyeti'nin politikası, RF'nun diğer karşılaştırılabilir bölgelerine kıyasla daha olumlu ekonomik durum ve insanların daha az yoksullaşma seviyesi gibi sonuçlar vermişti.

1992 yılından itibaren Tataristan'da, Rusya'daki gibi devlet mülkiyetinin özelleştirilmesi süreçleri başlamıştı. Tataristan Cumhuriyeti'nde bu süreçler Rusya'dakilerden daha ölçülü ve ihtiyatlı olmasıyla farklılık göstermiştir. Devlet ekonomide kesin bir rol oynayan anonim şirketlerin hisse senedi paketlerini kendine bırakmıştı. Özel sektörün kurulması, genellikle hizmet ve ticaret sektörlerinde gerçekleşmekteydi. Bu sektörlerde etkin olarak orta ve küçük iş sistemi kurulmaktaydı. 1992 yılında Tataristan'da 2 binden fazla küçük tesis mevcuttu.

Tataristan'ın ekonomik politikasının en önemli özelliği, tarımın devlet tarafından desteklenmesi olmuştur. Cumhuriyet bütçesinden tarımsal üretimin gelişmesinin tüm temel dalları finanse edilmiştir. Ciddi para miktarları yabancı teknolojilerin, tekniklerin, bitki, tohum, damızlığın korunması araçlarının satın alınmasına ayrılmaktır. Tarım sektöründe yabancı şirketlerle işbirliği etkin şekilde gelişmeye başlamıştır. Sonuç olarak, 90'lı yıllarda Rusya'nın tarımsal üretiminin gelişiminde ortaya çıkan yıkıcı eğilimlere rağmen, Cumhuriyet tarım sektöründe yumuşatmayı başarmıştı. 1996 yılında, Tataristan tahıl üretiminin brüt toplamında Stavropol ve Rostov gibi bölgeleri geride bırakıp Rusya'da birinci sıraya gelmiştir.

Tarım ürünleri işleme tesislerinin modernleştirilmesine ve kurulmasına büyük önem verilmiştir. Et, süt, şeker fabrikalarının malzeme ve teknik temelleri yenilenmiştir. 1996 yılında Kazan yağ fabrikası kurulmuştur.

Doksanlı yılların ilk yarısı boyunca, tüm endüstri dallarında üretim düşüşü sergilenmişti. Bu düşüş ancak 1995 yılında durdurulabilmiştir. O zaman

Cumhuriyet'te 20 sene devam eden petrol çıkarım seviyesi düşüşünün sonlandırılması ve artan petrol üretimi sayesinde sanayi üretimi artmıştı. R. G. Galeev yöneticiliğinde *Tatneft*[35] üretim faaliyetinde gözle görünür başarıları elde etmişti. Doksanlı yılların ortalarında bu şirket dünyaca tanınmıştı. Rusya petrol şirketleri arasında *Tatneft,* Londra Fonlar Borsası'nın isteği üzerine Londra Borsası'na ilk giren şirket olmuştu. Bu, şirket faaliyetlerinin uluslararası uzmanlarca ayrıntılı denetlenmesinden sonra, şirket hisse senetlerinin bu otoriter borsanın ihalelerine katılmaya izin verilmesi anlamına gelmektedir. *Tatneft'*in hisse senetleri hemen 200 kadar ABD ve Avrupa yatırım şirketi tarafından satın alınmıştır.

Makine mühendisliği, kimya, petrokimya, yakıt alanlarında daha kötü bir durum söz konusuydu. En büyük üretim düşüşü makine sektöründe gerçekleşmişti. Bu daldaki düşüş derinliği 90'lı yılların ortalarında %62 oranına ulaşmıştı. Bu düşüşteki en büyük rolü 1993'te motor fabrikasındaki yangın oynamıştı. Fabrika yeniden kurulurken piyasadaki yerini rakipleri almıştı.

Ağır ekonomik durumu, büyük ölçüde askeri sanayi kompleksi tesislerindeki üretimin dondurulması ortaya çıkarmıştı. Bu kompleks Cumhuriyet üretim kapasitesinin %60'ına sahipti. Kompleksin tesislerinde Tataristan'ın sanayisinde çalışanların %40'ı hizmet vermekteydi. 16 tesis dahil olmuştu. Bu tesislerin etkinliğini sürdürmek için Cumhuriyet bütçesi büyük yük üstlenmişti. 1993 yılında Rusya, Tataristan'daki tesislerin kendi mali yükümlülüklerini yerine getiremediğinden, Cumhuriyet bütçesinden bu tesislerin ihtiyaçlarını karşılamak için 20 milyar *Ruble'*den (yaklaşık 1 milyar TL) fazla para harcanmıştır.

1993 yılında Tataristan, *fiyat artışını* dizginleme politikasından vazgeçmek ve *nüfusun muhtaç kesimlerini koruma* politikasına geçmek zorunda kalmıştı. 1995 yılında zaruri tüketim malları fiyatlarının devlet sübvansiyonu durdurulmuştu.

Doksanlı yılların ortasında, ülkede zenginler ve yoksullar arasındaki fark açıkça kendini göstermişti. Zenginler ve yoksul insanlar arasındaki gelir farkı on katına ulaşmıştı.

Cumhuriyet'te, şehirlerin banliyölerinde inşa edilen lüks villalar, alışılmış bir durum oluşturmuştu. Bu villalar yüksek rütbeli memurlara, büyük tesis ve

[35]Tatneft: Tataristan'ın petrol şirketi

kurumların başkanlarına, işadamlarına aitti. Şehirde araba sayısı artmıştı. Bu arabaların arasında pahalı yabancı marka arabaların sayısı da az değildi. Zengin Tataristanlıların en sevdikleri tatil yerleri Türkiye ve Kıbrıs kıyıları olmuştu.

Bununla birlikte, Cumhuriyet nüfusunun yaşam seviyesi düşmekteydi. 1991 yılıyla kıyaslandığında Cumhuriyet halkının gelirleri, 1996 yılında 2 kat azalmıştı. Resmi verilere göre yoksulluk sınırının altında yaşayan insanların sayısı 1997 başlarında %16 oranına ulaşmıştı. Cumhuriyet maaşların, emekli maaşlarının ve sosyal yardımların ödemesini geciktirmeyi engelleyememişti.

1997 yılında Tataristan'da, devletin yeni bir ekonomik ve sosyal ilerleme programı kabul edilmişti. Amacı dünya ekonomisine entegre olan sosyal yönelimli ekonominin oluşturulmasıydı. 1998 Ağustosunda, S. Kiriyenko hükümetinin ekonomik tedbirleri sonucunda *Ruble* kuru düştüğünde programın uygulanması ciddi şekilde zorlaşmıştı. XX. yüzyılın sonuna doğru Cumhuriyet ekonomisinde ortaya çıkan kriz, olayları daha da derinleştirmişti. Fiyat artışları devam etmiş, işsizlik artmıştır. Tataristan Cumhuriyeti'nde, Rusya'daki gibi on sene boyunca devam ettirilen piyasa reformları sonucunda gelişmiş ülkelerde nüfusun temelini oluşturan orta sınıf oluşturulamamıştı.

Ortaya çıkan duruma rağmen Tataristan'da büyük yatırım projeleri gerçekleşmektedir. Onların arasında başkent metrosunun, "Kazan" havaalanının, Kama nehri üzerinden 14 km'lik köprünün inşa edilmesi önemli yer almaktadır. Ekonominin önemli görevi yerli üreticinin desteklenmesi olmuştur. Sonuç olarak makine kompleksi tesislerinde üretim canlanmıştır. Cumhuriyet'te gelişmiş "TU-214", "TU-324" uçaklarının, "Ansat", "Aktay" helikopterlerinin üretimi başarılı şekilde gelişmektedir. 90'lı yılların sonunda, petrol sanayisinin gelişmesinde yeni bir strateji belirlenmişti. Nijnekamsk'ta petrol işleme fabrikasının kurulmasına başlanmıştı.

Cumhuriyet'te eski konutların ortadan kaldırılması, yolların inşa edilmesi, telefon tesislerinin geliştirilmesi gibi önemli sosyal programlar gerçekleşmişti. 1999-2000 yıllarında çalışanların maaşlarının ve emekli maaşlarının ödeme gecikmeleri ortadan kaldırılmıştır.

Böylece egemenliğin ilan edilmesinden sonra, Cumhuriyet'te piyasa ekonomisine doğru kendi yolunu bulabilme çabaları vardır. İlk başlarda Cumhuriyet

yöneticileri, sanayi ve tarım üretiminin düşüş hızlarını dizginlemeyi, nüfusun bir kısmını 90'lı yıllarda ülkeyi saran ekonomik krizden belirli ölçüde korumayı başarmıştır. [36]

B. Bilim, Kültür ve Dindar Yaşam

Durgunluk yıllında Cumhuriyet'teki en büyük *çöküş* eğitim, bilim, kültür ve tıp alanlarında gerçekleşmişti. Toplum hayatının bu alanlarını yeniden canlandırmak zordur. Aynı zamanda büyük değişimler halkın manevî hayatında gerçekleşmektedir. Bu değişimlerin ana yönü, ahlakî gelişim ve sorumluluk alma davranışları normlarının yerleşmesidir. Ulusal bilinç gelişmekte ve güçlenmektedir. Ulusal bilinç ulusal bölünmenin yenilmesiyle, uluslararası ilişkilerin gerginleşmesinde "milliyetçilik" unsurunun kullanılmasından vazgeçmesiyle ilgilidir. Tataristanlılarda sivil bilinç ve sivil sorumluluk fikri oluşmakta ve güçlenmektedir. Eğitim sisteminin (okul, mesleki, orta ve yüksek) yenilenmesi planlanmaktadır. *Kalifiye işçinin* eğitilmesi ve okutulmasının yanı sıra işçiye, üretimi ve özel hayatını düzenlemesini bilen "girişimci" niteliğini de öğretmenin ihtiyacı ortaya çıkmıştı. İnsanların siyasî kültürü büyümektedir. *Tataristan Bilimler Akademisi* kurulmuştu. Toplumun önemli başarılarından biri de vicdan özgürlüğünün fiilen gerçekleşmesi sayılabilir.

a) Dış Ekonomik ve Kültür İlişkileri

Tataristan RF'nda, BDT ve uzak çevre ülkelerinde, Tatar ulusal kültürü çevresinde yaşayan Tatarlarla etkileşimin yoğunlaştırmasına büyük önem verilmektedir. Tatarların dünya kongresi, bu etkileşimin düzenlenmesinde ve derinleşmesinde otoriter bir kurum olarak ortaya çıkmaktadır. Tataristan'ın RF bölgeleri, BDT ve uzak çevre ülkeleriyle ekonomik ve kültürel bağları yeni bir seviyeye çıkmaktadır. Tarihî gelenekler burada önemli bir rol almaktadır. Örnek olarak, Tataristan ve Başkurdistan arasında tarih açısından pek çok ortak yön vardır. Bunlar Bulgarlar ve Kazan Hanlığı devletleri içinde ortak bir yol katetmiştir. Yakın zamana kadar iki Cumhuriyet, ortak bir edebi dile ve ortak bir eğitim sistemine sahipti. 1917 devrimi sırasında Çarlık rejiminin kurduğu, Ufimsk eyaletinde yaşayan bir milyondan fazla Tatar, Başkurdistan içine yerleşmişti. Tataristan'ın Başkurdistan

[36] F.Ş. Huzin, *İstoriya Tatarstana (Tataristan Tarihi*), Tarih, Kazan 2001, s. 525-530.

ile ilk dostluk ve karşılıklı işbirliği anlaşmasının imzalanması bir tesadüf değildir. Benzer anlaşmalar Çuvaşiya, İçkeriya, İnguşetiya, Moskova ve Saint-Petersburg, Sverdlov bölgesi ve benzerleriyle imzalanmıştı. Tataristan'ın bazı BDT ülkeleri Ukrayna, Kazakistan, Özbekistan ve diğer üye ülkelerle ekonomik ve kültürel işbirliği başarıyla gelişmektedir. Uzak çevre ülkelerinden, Tataristan ile işbirliği ilişkileri kurmak isteyen ilk ülke Türkiye olmuştu. Macaristan, Polonya, Almanya, Fransa, ABD, Malezya'nın büyük firmalarıyla da ekonomik işbirliği kurulmuştu. Bu işbirliği iki tarafça da hükümet seviyesinde desteklenmektedir. Diplomatik, ekonomik, kültürel temsilcilikler ve elçilikler açılmaktadır. Bu işbirliğinin genişlemesi ve derinleşmesi, Cumhuriyet'te ekonominin canlandırılmasında ve kültürün gelişmesinde olumlu bir rol oynamaktadır.[37]

III. GÜNÜMÜZDE TATAR KADINI VE SOSYAL KONUMU

1. TARİH AYNASINDA TATAR KADINI

Hunlarda kadınların siyasete katıldıkları, onların Çin, Hindistan, İran'daki gibi küçümsenmedikleri bilinmektedir. Eski Türk, Hun, Bolgar, Oğuz toplumlarında ve genel olarak eski göçebelerde kadının konumu önemliydi. Onlar, erkeklerle beraber ata binmiş, bazen savaşlara katılmış, soyun, kabilenin önemli sorunlarının çözümüne katılmıştı. Bunların hepsi, göçebe hayatının getirdiği taleplerdir. Eski Hun-Bolgarlarda kadınların saltanat olguları bilinmektedir. 527 yılında Hun-Savirler, Bolah Boariks prensinin dulu tarafından yönetilmiş, 567 yılında ise Kuzey Kafkas'ın bir bölgesi Utigur Anagey tarafından atanmış Akkaga isimli bir kadın tarafından yönetilmişti.[38] Arap gezgini İbn Fadlan'ın belirttiği gibi, İdil-Kamsk Bulgarların adetlerine göre Alpamış'ın karısı, eşiyle beraber tahtta oturmuştu. Bu da Türk dünyasında kadın liderliğinin kabul edildiğini doğrulamaktadır.

Tatar asıllı Rusya tarihçisi N. M. Karamzin, Tatar kadınlarının *"ata binip ok atabildiklerini, yemek yaptıklarını, kıyafet, ayakkabı diktiklerini; at arabalarını tamir ettiklerini"* saptamıştı. *"Tatarlarda hem zina, hem çapkınlık ölüm ile*

[37] D.K. Sabirova, *İstoriya Tatarstana (Tataristan Tarihi),* KDTÜ, Kazan 1998, s. 45-62.
[38] K.M. Maksetov, *Karakalpakskiy epos (Karakalpak Destanı),* FEN, Taşkent 1976, s. 85.

cezalandırılmakta ve Tatarlar kadınlara nazik davranmakta, bu konuda terbiyesizlikten nefret edilmekteydi…". [39]

Eski Türk kabilelerinde demokrasi, kadın erkek eşitliği ciddi ölçüde var olmuştu. Lev Gumilyev bu konuyla ilgili birçok örnek vermişti: *"Türküt Türk kabilesinde kadına karşı saygılı ve şövalyece bir davranış sergilenmişti. Yurtaya giren oğul önce annesine sonra babasına selam veriyordu… Kızı ayartan biri hemen onunla evlenmeliydi."* Türklerin tarihinde hem anaerkil, hem erkek kadın eşitliği dönemleri vardı. Türk kadınlarına eşitlik ve siyasî etkinlik hiçbir zaman yabancı değildi. Örnek olarak, Tatar kızı Baygul, Andrey Bogolyubskiy'ye karşı komploya katılmış, Kazan Çariçesi Süyümbike ve Rusya'nın ilk kadın kadısı *Mühlise Bubi Abıstay* tarihte izini bırakmışlardı. Bu bağlamda, Türk dünyasında kadının yüksek bir mevkiiye sahip olduğunu doğrulayan birçok olgu ve kanıt vardır.[40]

Rusya'da kadınların yüksek öğrenim hakkı, XIX. yüzyılın 50-60'lı yıllarında burjuva reformlarının hazırlanması sırasında ilk olarak konuşulmaya başlanmıştır. Bundan önce üniversite odalarına bir kadının girebileceğini kimse tahmin bile edemezdi.

"Erkeklerin kalesi olan üniversiteye, kadının girmesi gerçekten devrim gibi bir hareketti ve bu, kadınların yüksek öğrenime ulaşma mücadelesinin başlangıcı olmuştu. İlk adımlar olarak, toplumda saptanmış ve kabul edilmiş geleneklere karşı çıkma, kadınlardan medeni cesareti, yılmazlığı ve amaca ulaşmak için sebatlılığı talep etmişti".[41]

Dönemin Halk Eğitimi bakanı tüm üniversitelere *"Kadınlar üniversitelerin derslerine girebilir mi?"* şeklinde bir soru göndermişti. 1862 yılında *"Kadınların üniversite derslerine devam etmesi sorunu üzerine üniversite kurullarının fikirleri"* yayınlanmıştı. Başında kimya profesörü A. M. Butlerov'un bulunduğu Kazan Üniversitesi Kurulu, Petersburg, Harkov ve Kiev üniversitelerinin kurulları gibi, *kadınların sadece tüm fakültelerin derslerine girmesi için değil, pedagoji ve tıp pratiği hakkına sahip olan, bilim dereceleri sınavlarına girmesi için onayını vermişti.*

---

[39] *İstoriya Rossiyskogo Gosudarstva (Rusya Devleti'nin Tarihi*), 4. Cilt, Moskova 1993, s. 196.
[40] A. Galimzyanov, *Jenskoe naçalo (Kadın Başlangıcı*), *Tatarskie kraya*, №10, Kazan 2002.
[41] E.A. Pavlüçenko, *Jenşinı v russkom osvoboditelnom dvijenii (Rus Kurtuluş Hareketinde Kadınlar),* Moskova 1988, s. 142

O zamanki altı üniversiteden sadece ikisi (Moskova ve Derpt) olumsuz cevap vermişti.[42]

Buna rağmen 1863 yılında yeniden düzenlenen tüzüklerinde üniversiteler, sırf erkek öğrenim kurumları olarak belirlenmişti. Üstelik eğitim bakanının özel emri üzerine, kadınların derslere girmesi yasaklanmıştı. Kadınların, derslere girmek için en yüksek makamlara dilekçeler göndermelerine rağmen II. Aleksandr, *"üniversitenin kurallarına aykırı davranmayı uygun görmemişti"*.

Kazan Üniversitesi'nin *feminizasyonu,* bayan doktorların hazırlanması sorusuyla ilgiliydi. Ebelik sanatı bölümünün 1856 yılında başına geçen A. İ. Kozlov, üniversitedeki ebelik kliniğini genişletmiş ve ebelik okulunu açmıştı. 30 Haziran 1859 tarihinde, halk eğitimi bakanlığı tarafından tasdik edilmiş "*İmparatorluk Kazan Üniversitesinde ebelik kursların açılması"* hakkındaki tüzükte *"kurslar eğitimli ebelerin sayısını arttırmak amacıyla geçimini kendi başına sağlayan bayan öğrenciler için açılmakta, çünkü bu bölgede bu kadınlara ihtiyaç vardır*", diye yazılmıştı.[43]

Kadın, ulusun yüzüdür. İnsanlığın en ünlü dâhileri, bir toplumun vicdanını bu toplumun kadına karşı davranışlarına göre ele almıştır. Kadın bir ailenin ruhu, desteği, ışığı ve ısısıdır. Kadın bir annedir. Her ulus hayat gücünü ailelerden alıp, geleceğe giden kaynağın başlangıcını oluşturur. Anlaşılan, Rusya devletinde kadının bu durumuna karşılık, Tatar ailelerinde kadın-anne kültü karşısında saygı ve hayranlık duygularının bulunması kadının Türk ailesindeki öneminden dolayıdır. Tatar ailelerinde Anne sözüne herkes itibar etmiş, ailede birçok sorun çözülürken son söz hep anneye ait olmuştur. Anne yanında küfür etmek, sigara içmek, ses yükseltmek hoş karşılanmamıştır. Bu güzel gelenekler, birçok soylu Tatar ailesinde günümüze kadar devam etmiştir.

Ancak, Tatar kadınlarının rolü annelikle kısıtlı değildi. Onlar, sosyal hayatta da önemli bir role sahipti ve çarlık tacını bile başarıyla takmıştı.

Bugüne kadar, Tatar kadınlarının milletimizin tarihinde oynadıkları rolleri anlatan, kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Son on yılda da farklı durumlarda köy

---

[42] M.K. Korbut, *Kazanskiy Gosudarstvennıy Universitet (Kazan Devlet Üniversitesi)*, Cilt 2, Kazan 1930, s. 9-10.

[43] http://www.archive.gov.tatarstan.ru/magazine/go/anonymous/main/?path=mg:/numbers/2004_2/01_3/01_2/ Alta Mahmutova, Tarih Doktorası

yaşamında, şehir hayatının farklı alanlarında ve toplumun gelişmesinin farklı aşamalarında çağdaş kadının rolü ve yeri hakkında birkaç etnografya ve sosyoloji araştırması ortaya çıkmıştır. Ama bu bilgi mozaiğini bir araya toplamamız gerekmektedir.

Kadının hakkı hususuna gelince, burada daha pek çok sorun vardır. Bu durum, aramızda oluşan bir bakış açısı ile kısmen açıklanabilir. Bu bakış açısına göre, Tatar kadını Müslüman olduğu için adeta köle gibidir ve her zaman kocasına bağlıdır, kocası yanında dışarı çıkar, geziye çıkar, kocasının aklıyla yaşar, gözleriyle bakar, kulaklarıyla dinler, iradesiyle yaşardı. Burada çok önemli bir etken hesaba katılmamıştı. Allah erkeği yaratırken ona akıl ve erdem vermişti. Kadın ise akıl zayıflığından ve tutkulu oluşundan dolayı bir erkeğin himayesinde yaşamalıydı. Bu görüş İslâm'ın değil, erkek egemen bir bakış açısının yarattığı bir inançtır. Üstelik bu inanç sadece Müslüman erkekleri için tipik değildir.

Kanımızca İslâm dünyasında, kadının durumunu değerlendirme sırasında aşırılıklardan uzak durmak lazımdır. Ne de olsa, bin seneden çok süren İspanya ve Fas'tan başlayarak Hindistan, Çin ve Filipinlere kadar, *Povoljye*[44] ve Batı Sibirya'dan başlayarak Zanzibar ve Uganda'ya kadar büyük topraklarda İslâm'ın yayılmasını içeren büyük bir tarih çağı söz konusudur. Kadınların durumunun bütün İslâm dünyasında her zaman ve her yerde aynı olduğunu sanmak, naif bir tutum olabilir. İslâm'ın bu kadar hızlı yayılmasının, toplum yapısında ve kadınların durumunda ciddi değişiklikleri öngörmediği tartışmasızdır.

Kadınların erkeklere boyun eğme, genç kızın ahlâklı olması, kadınların kocalarına sadık olması, gelin için *kalımı*[45] ödeme, mirasın büyük kısmını oğullara verme zorunluluğu, aile hayatında yasaklar sisteminin, çok eşlilik ve hicap geleneklerinin olması, tüm bu saydığımız tipik Müslüman gelenekler, aslında İslâm ortaya çıkmadan önce de vardı. İkonografi resimlerine göre hicap, *Palmir*'de[46] M. S. I. yüzyılda giyilmişti, Bizans devletinde ve sonradan Arap hilafeti içine giren diğer topraklarda da geçerli tutulmuştu. Çağdaş araştırmacılara göre, Müslüman Arapların fethettikleri ülkelerde karşılaştıkları sosyal hayat normlarını, din gücü pekiştirmişti.

[44] Povoljye : Tataristan'ın Rusça'da diğer bir adı (Volga boyu)
[45] Kalım: Geline ödenen başlık parası
[46] Palmir: Suriye ve Mısır'ı kapsayan Palmir Antik Devletin başkenti.

Diğer taraftan *Povoljye* ve Sibirya gibi Müslüman dünyasının klasik İslâm kurumlarının etkisi daha zayıfken, yerel geleneklerin, örf ve adet hukukunun rolü büyüktü. Tatar gelini için ödenen *kalım* ve çok eşlilik, Tatarlar arasında yaygın değildi.

Müslüman kadını, toplum hayatının farklı alanlarında etkin bir rol oynamıştı. Bu faaliyetlerin genişliği köyde ve şehirde farklıydı. Zenginlik, eğitim seviyesi, farklı sosyal tabakalara ait olması da kadınların faaliyetlerini büyük ölçüde etkilemekteydi. Şeriat mahkemelerini incelediğimizde değerlendirdiğimiz belgeler, bu konu hakkında bize bir takım fikirler vermektedir. Şeriat mahkemelerinde, Müslüman kadınların, erkeklerle aynı haklara sahip olmamalarına rağmen, onlar yine de mülkiyet ve mirasla ilgili haklarını sağlamak için mahkemeyi kullanmış, kendi çocuklarının vasisi ve diğer kadınların kefilleri olarak tanınmıştı. Bazıları büyük bir mülkiyete sahip olup, ticarete ve hatta faizcilik işlerine para yatırmış, camilerin, medreselerin ve diğer din kurumlarının desteklenmesi için vakıflar kurmuştu.

İdil Bulgar Devleti'nde, kadının durumuna bakmakta fayda var. Çünkü, Tatar halkının devlet sisteminde sadece bu devletin tarihi oldukça kapsamlı ve objektif şekilde araştırılmıştı. Bulgar Devleti'nde kadın, özgür ve eşit haklara sahipti. O, erkeklerle beraber önemli hayat sorunlarının çözümüne katılmıştı. Büyük Bulgar Devleti kadınlarının kültür seviyesine, Arap bilim adamı ve coğrafyacı İbn Ruşta dikkat çekmektedir. XII-XIV. yüzyıllarda Bulgar Devleti'nde milli kültürü, çağının önde gelen medeniyetleri seviyesinde geliştirebilen eylemcileri yetiştiren mektep ve medrese sistemi vardı. Onların arasında *Tuybike Abıstay* medresesi, saygın bir yere sahipti. Bu medresede, faklı ülkelerden gelen kızlar eğitilmişti. *Altınçeç*[47] ve *Karaküz*[48] gibi kendi vatanını savunmak için erkeklerle beraber savaşan Bulgar Devleti kızları hakkında birçok efsane vardır. Peki, efsanevi Gayşebike hiç unutulabilir mi? O, ağabeyleriyle birlikte Moğol istilacılarıyla cesurca savaşmış ama esir düşüp Orta Asya'ya götürülmüştü. İstisnai bilgiliği ve kararlılığı sayesinde esaretten kaçmayı başarmıştı. Gayşebike, vatan topraklarına dönüp evlenmiş ve uzun

[47] Altınçeç: Tatarca Altın saç
[48] Karaküz: Tatarca Karagöz

ve saygın bir hayat sürdürmüştü. Onun ismini Kazan'a yakın bulunan Ayşe köyü taşımaktadır.[49]

Bulgar Devleti'nin maddî ve manevî mirasının varisi güçlü ekonomik, siyasal ve kültürel merkez olan Kazan Hanlığı olmuştu. En meşhur Doğu Avrupa ve İslâm dünyası ortaçağ devlerinden biri olan Kazan Hanlığı'nın, hunlar ve eski Türklerden, Bulgar Devleti ve Altın Urda'dan başlangıcını alan, devlet ve kültür-ekonomi geleneklerinin sürdürücüsü olduğunu doğrulamak için birçok kanıt gösterebiliriz. Ama M. G. Hudyakov'un, 1923 yılında yazdığı "Kazan Hanlığı'nın Tarihi" kitabını anmamız ve okumamız yeterlidir. Tatar halkı, Nursultan ve Süyümbike isimlerini büyük saygıyla korumaktadır. Bu kadınların ilki hanlığı yönetmiştir (1480-1520) ve birçok tarihçi bu dönemi "Nursultan dönemi" olarak anmaktadır. İkinci kadının trajedisini ise Tatar halkının tarihini bilen herkesin bildiği gibi, tezimizin baş kısmında özlü olarak değerlendirdik.

Kazan Hanlığı tarihinde, ezilen kadın veya kadının toplumda eşit olmayan durumu hakkında hiçbir rivayetin veya atfın olmadığının altını çizmemizde fayda vardır.

Hanlığın refahı, Korkunç İvan tarafından 2 Ekim 1552 tarihinde, Kazan'ın fethedilmesiyle bitmişti. Bölgenin ekonomisi, kültürü ve siyasal hayatının gelişmesi birkaç yüzyıl boyunca durmuştu. Tarih, hem milli eğitim hayranlarına, hem de birkaç kuşak entelektüel elitin emeklerine kıyarak, milli eğitim üzerinde derin bir iz bırakmıştı. Tatarlar, Rusların emrinde olup, Ruslarla beraber aynı haklara sahip değillerdi.

Esaret koşullarında güzel gelenekleri, insanlar arasındaki saygılı ilişkileri korumak imkânsızdı. Kadınlara karşı davranış yavaş yavaş değişmeye başlayıp durum kötüleşti. Haklardan yoksunluk ve yoksulluk kadını, erkeklerin karşısında olumsuz bir duruma koymuştu.

Kadınların eşit olmayan bu halinin, tüm Rusya için geçerli olduğunu belirtmek gereklidir. (Rus kadınları hariç). Rusya İmparatorluğu'nun mevzuatında şöyle denmişti: *"Bir kadın kocasına aile reisi olarak itaat etmeli, ona sevgi, saygı duymalı ve sınırsız itaat göstermeli, onun gönlünü her türlü almalı ve bağlılığını göstermelidir…"*. Evli kadınlar ayrı bir oturma iznine sahip değillerdi, bilgiler

[49] T.Biktimirova, *Tatarskaya jenşina v zerkale istorii (Tarih Aynasında Tatar Kadını), Tatarskie novosti*, №5, Moskova 2005, s. 14.

kocalarının pasaportlarına işleniyordu. Kadın, kocasından ayrılırsa bir suçlu gibi zorla eve döndürülebilirdi. Kadının bu durumu, kilise tarafından da onaylanmıştı.[50]

Tatar halkı, Kazan Hanlığı'nın fethinden çok daha önce kendi yazısına ve edebiyatına sahipti. Ağır baskılara rağmen Tatar halkı, kendi dinini ve okulunu korumuştur.[51] Bu kolay değildi, çünkü eğitim kurumları yarı resmi olarak çalışmışlardır.

Kızların eğitiminde, Kurân'ı öğretmede kullanılan medrese veya özel ev önemli bir rol oynamıştı. Bazı yerlerde 10 yaşına kadar erkeklerin ve kızların ortak okumalarına izin verilmekteydi. Bu eğitim *Abıstay* tarafından veriliyordu. Bu evler uzun zaman boyunca takip altında kalmışlardı. Bununla birlikte *"Tatar okullarının sırf halk parasıyla faaliyette bulundukları, bu okulların açılmasının halkın insiyatifiyle ilgili olduğu*" gerçeği de saklanıyordu.[52]

Kızların eğitimlerini, gelişmelerini ve yetkinleşmelerini engelleyen birçok zorlukla karşı karşıya gelmeleri de tartışılmaz bir gerçektir. Asıl zorluk, gelirlerin tarım rekoltesine ve ticarete bağlı olduğu dönemde yeterli ekonomik gücün olmamasıyla ilgiliydi. Devlet, Tatar halkının eğitimine bütçe ayırmıyordu. Ekonomik hayatta erkek rolü daha önemli olduğu için, erkeklerin eğitimi daha önemli sayılırdı. Tüm zorluklara rağmen Tatar kadınları eğitimsiz kalmamıştı. XIX. yüzyılın 60'lı yıllarında araştırmacı M. Laptev, Tatarların yüksek okur-yazarlık seviyesini belirterek şunu yazmıştı: *"Genel olarak eğitimin ilk aşaması olan okur-yazarlık, Tatarlar arasında oldukça yaygındır: okumayı ve yazmayı bilmeyen kadınlar bile çok azdır".*[53]. Ama Çarlık rejiminin politikası, Tatarların yüzyıllar boyunca laik okullara sahip olamamaları yönündeydi. Çarlık, Tatarların geri kalmışlığını ölümsüzleştirmek, onları yoksulluğa ve gayesiz bir yaşama mahkûm etmek, üretim ve ekonominin ileri metotlarına ulaştırmamak, bilim ve kültür başarılarından uzak tutmak için elinden geleni yapıyordu.

Milli eğitimin gelişmesine (özellikle laiklik alanında), elinden geldiğince engel olan, Tatarların "fanatiklik", kendi dinlerine ve eğitim kurumlarına körü

---

[50] *Jenşini Stranı Sovetov (Sovyet Ülkesi Kadınları),* Moskova 1977, s. 6.
[51] İ.K. Zagidullin, *Perepis 1897 goda i tatarı Kazanskoy Gubernii (1897 yılında Nüfüs Sayısı ve Kazan Vilayeti'nin Tatarları*), Tat.Kn.İzd., Kazan 2000, s. 95.
[52] *Narodnoe obrazovanie v Kazanskoy Gubernii (Kazan Vilayeti'nin Halk Eğitimi),* №1, Kazan 1905, s. 19.
[53] M. Laptev, *Kazanskaya Guberniya (Kazan Vilayeti),* Petersburg 1861, s. 221.

körüne bağlılığını kınayan, Müslümanların Rus eğitim seviyesine ve Rus kültürüne katılmalarını isteyen çarlığın, aynı zamanda devlet okullarına (liselere, gymnasiumlara, üniversitelere) gitmelerine engel oluyordu.[54] Hâlbuki Rus halkıyla bir devlet içinde beraber yaşamak, önce Rus sonra Batı Avrupa kültürünün yayılmasına yol açmıştı. Kazan'da, Rus kültürünün birçok önde gelen adamları doğmuş, yaşamış veya Kazan'a gelmişti. 1759 yılında, Kazan'da sadece şehrin tarihinde değil tüm bölge hayatında önemli bir rol oynayan bir lise açılmıştı. M. Rıbuşkin'a göre Tatarlar, *tutkulu tiyatro severler* olup *oldukça ayrıntılı olarak*, tiyatro oyunlarını değerlendirmeye başlamışlardı. XIX. yüzyılda açılan *Kazan Üniversitesi*, tüm *Povoljye* için bilim ve kültür meşalesi olmuştu.

Ve nihayet önemli bir durum da Kazan'ın, Rusya demokratik hareketinin önemli merkezlerinden biri haline gelmesiydi. Burada her zaman genç, despotlukla barışık olamayan, devrimci Rusya gençlerinin sesleri duyulmaktaydı. Böyle bir durum Tatar halkının sosyal bilincini de etkileyip, onun ortaçağın ruhi yükünden kurtulmasına, önde gelen fikirlerin ve bilimsel anlayışın onlar arasında yayılmasına yol açmıştı.

XIX. yüzyılda Kazan'da, Tatar kitaplarının yayınlanması başlamıştı. 1807-1855 yılları arasında Kazan'da, Arap alfabesinde her biri 2400-4200 baskısıyla 577 kitap basılmıştı. Bu Tatar halkının, Tatar okullarının her sene onlarca bin basılı kitaplarla beslendiği anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, laik kitapların yayınlanması (eğitim, edebiyat, bilim, hukuk, tıp) dinî kitaplarının yayınlanmasını epeyce aşmaktaydı. Tatar kitabının ilerici rolü ve onun yayınları tarihçiler tarafından Ekim ve *Sovyet* dönemlerine kadar tanınmıştı.[55]

Tatar çevresine giren bilimsel bilgiler, Ortaçağ dinî dünya görüşleriyle çelişkiye düşüp onu sarsmış ve toplum hayatının sorunlarına mantıklı bir tutumun oluşması için zemin hazırlamıştı. Bilimsel bilgiler yayıldıkça, insanlar dünya ve Rus

---

[54] R.U. Amirhanov, *Nekotorıe osobennosti razvitiya narodnogo obrazovaniya u tatar* (*Tatarların Halk Eğitimin Geliştirilmesi Özellikleri), Narodnoe prosveşenie u tatar v dooktyabrskiy period (Ekim Devrimi'nden Önce Tatarların Halk Eğitimi)*, Kazan 1992, s. 29.

[55] A.G. Karimullin, *U istokov Tatarskoy knigi (Tatar Kitapların Kaynaklarında*), Kazan 1971, s. 171, 206.

kültürünün ilerici başarılarıyla tanıştıkça, nüfusun okur-yazarlık seviyesi arttıkça aydınlanma hareketinin manevî önkoşulları olgunlaşmıştı. [56]

Tatar aydınlanma hareketinde merkezi sorunlardan biri, kadınların özgürlüğü ve eşitliği sorunu olmuştur. Ş. Kültesi, G. Kandalıy, M. Akyigit-Zade, Z. Bigiev, G. İlyasi, F. Halidi gibi Tatar bilginleri fikirlerini, prensiplerini adım adım yaydıkça insanın ve ayrıca kadının köleleştirilmesine karşı ilgisiz kalamamıştı. Onlar, kadınların ezilmiş hallerine ve bu duruma mazeret bulanlara karşı kararlı bir protesto ile çıkmıştı. Tatar aydınlanma hareketinde, kadınların eğitimi sorunu önemli bir yere sahipti. Kadınların eğitilmesi, onların eğitim ve kültür seviyesinin arttırılması için geniş imkânların sağlanması, eğitimcilere göre ilerleme ve geri kalmışlığın üstesinden gelinmesi için en önemli koşullardan biridir. Çünkü kadın, kendi statüsü gereğince çocukların ilk eğitimcisi sayılmaktadır. Bir kadın, ancak eğitimli olduğu sürece bu görevi hakkıyla yerine getirebilir ve saygın yurttaşları yetiştirebilirdi.

Bununla birlikte, Tatar bilginleri için kadınların eğitimi sorunu, kadının toplumdaki durumuna ilişkin konular dahil daha geniş Ortaçağ belirtilerinin üstünden gelmesi sorununun bir parçasıdır. Onlar, kadın özgürlüğü ve eşitliği sorunuyla ilgili sorunların bütününü ortaya koyup, kadın onurunu aşağılayan ve haklarını rencide eden düzenleri yok edici eleştirileri yapmaktadırlar.

Tatar bilginlerinin faaliyetlerinin etkisi altında kalan kadınların arasında hicaptan vazgeçme, tiyatroları ziyaret etme, partilere ve sosyal hayata katılma hareketi ve Avrupalı kadınlarının feminizm hareketine benzer bir hareket ortaya çıkmıştı. XIX. yy. sonlarıyla-XX. yy. başlarında, önce ürkek adımlarla sonradan ise daha aktif şekilde edebiyatla ilgilenmeye başlayan kadınlar grubu ortaya çıkmıştı. Onların arasında Galima Biktimeriya, Hanifa Gismatullina, Galima Samitova, Zara (Zugra) Tagirova, Magruy Mozaffariya, Zagida Burnaşeva, Rukiya İbragimova, Hadiga Şammasova ve diğerlerini sayabiliriz. Bu kadınların ilk edebiyat adımları bile kamuoyunu heyecanlandırmıştı. Tatar basınının sayfalarında (1905-07 yıllarından sonra) kadının konumu tartışmaları başlamıştı.[57]

1910 yılında Kazan'da çıkan, A. Mustafa'nın *Müslüman Kadınının Çağdaş Hukukî Durumu* kitabında, kadının nikâhtan ve boşanmadan sonraki hayatı gibi ana

[56] Ya. G. Abdullina, *Tatarskaya prosvetitelskaya mısl (Tatar Eğitim Düşüncesi*), Tat.Kn.İzd., Kazan 1976.
[57] T. Biktimirova, *a.g.m.*, s. 16.

konular anlatılmaktadır. Bu kitapta yazar kaynak olarak Marginani'nin *Al-Hidaye* kitabına ve Taşkent ulemalarının fetva derlemesine dayanarak İslâm'ın kadın haklarını sınırladığını, onları aşağıladığını ve köle olarak gördüğünü iddia etmektedir. Buna göre bu uygulamada Kur'ân'a ve Sünnet'e atıf yapılmamaktadır. Bununla birlikte bu iki ana kaynakta, Allah'tan korkan kadınlar övülmektedir.

Kadının hukukî ve sosyal durumu sorunu 1880'li yıllarda Musa Akyigit'in *Husamettin Mulla* (1886), Zahir Bigi'nin *Uluf ili Krasivaya Devuşka Hatice (*Uluf ya Güzel Bir Kız Hatice- 1887) ve Günah-ı Kebair (1890), Gayaz İskhakıy'ın *Öç Hatın Belen Tormış* (Üç Hatun İle Hayat- 1908), G. Gafurova Çıgtay *Tutam Risalesi* edebi romanlarıyla beraber Tatar toplumuna girmeye başlamıştı. Bu romanlarda kadınların hukukî ve sosyal durumlarıyla, adaletsizlik örnekleri anlatılmaktadır. Kadınlar, eğitim görmüş olmalarına rağmen, toplumdaki durumları bazen son derece kötü olarak gösterilmektedir. Yukarıda geçen eserlerin dışında, diğer bazı eserlerde de dinî cahillik, çok eşlilik ve kadınların boşanma hakkı sorunları gibi konular ele alınmıştı. Onlardan ilki, Ataulla Bayazitov'un *Otnoşeniye İslama k Nauke i İnovertsam* (İslâm'ın Bilime ve İslâm Harici Dinlere İnananlara Karşı Tutumu)[58] adlı Rusça eseridir. Bu eserde, Rusça konuşan insanlar için İslâm'ın esasları anlatılmakta ve bazı tavsiyeler verilmektedir: Sadece bir kere evlenmek, kadınların boşanma hakkı, gerektiğinde çalışma hakkı v.b. R. Fahreddin'in *Mutalaa* kitabı da dikkate değerdir. Burada yazar, nikâh ve boşanma ile ilgili ulemanın görüşlerini ve kendi fikirlerini vermektedir. Diğer kitabı *Meşhur Hatunlar* (1904) ise tanınmış Müslüman kadınlarını anlatmaktadır. R. Fahreddin, bu eserleri yazarken *Al-İhata Ahbar Girnata* (M. Lisanutdin al-Hatib), *Tarihu İbn Haldun, Tarihu Devlet Ali Selçuk* (al-Fatih Ali al-Bandar al-İsbahani) gibi kaynakları kullanmıştı.[59]

Kadının özgürleşmesi fikri ilk olarak erkekler tarafından ele alınmış olmasına rağmen, Tatar kadının kendisi de bu toplumsal siyasî sorundan uzak durmamıştı. Kadınların basındaki eylemleri, sosyal adaletsizliğine karşı protestosu tabii ki de Tatar kadının durumunu kökenden değiştiremezdi. Yine de bu eylemler bir fikri ortaya çıkarıp, kadın sorunu üzerine insanların dikkatlerini çekip, bir çözüm

[58] A.Bayazitov, *Otnoşeniye İslama k nauke i inovertsam (İslâm'ın Bilime ve Diğer Dine İnananlara Karşı Tutumu)*, Petersburg 1887.

[59] R.T. Nugmanova, *Problema pravovogo i socıalnogo polojenıya jenşını v volgo uralskom regione v 1850- 1917 gg. v trudah djadıdıstov (1850-1917 yy. İdil-Ural Bölgesinde Ceditçi Hareketlerinde Kadının Hukuki ve Sosyal Problemleri)*, *Vestnik RİU*, №1, Kazan 2006, s. 97-98.

bulmalarına yol açmıştı. Gabdulla Tukay, Fatih Amirhan, Fatih Karimi, Gayaz İskhaki, Musa Bigiev gibi Tatar şairleri, yazarları ve önde gelen toplum adamları kızların zorunlu anaokulu eğitimini görmelerini, kız tıp okulunun açılmasını, ebeveynlerin isteğine göre ve eşinin izni olmadan evlenmenin yasaklanmasını, Tatar kızlarının yüksek eğitim kurumlarında okumalarını içeren talepler programını hazırlamıştı.

Kızların zorunlu anaokulu eğitimini görme talebini, Ağustos 1905 tarihinde kurulan, ilk Müslümanlar birliği *İttifak-el Müslimin* kendi programına eklemişti.[60] Kadın sorunu, dünya çapında ilk olarak 1905 yılından itibaren Rusya Müslümanlarının kurduğu toplantılarında, kendi haklarını geri alma yolunda ilk adımlar olarak ortaya koyulmuştu.

Tatar reformcuları genel olarak kadın sorunlarını iki alana ayırmıştı. Birincisi, kadının hak ve özgürlükleri ve kadının toplumdaki sosyal durumu. Bu alanda ilgiyi çeken ilk fikirler, Musa Carullah tarafından dile getirilmiştir: "*Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının"* ayeti (sure "Nisa", ayet 1) ve Hz. Peygamber atfedilen: *"Kadın kaburgadan yaratılmıştı"* sözü yanlış anlaşılmıştı. Bu, erkek ve kadının aynı kaynaktan yaratıldığı demektir. "Rum" (ayet 21), "Peygamberler" (ayet 37), "Al-İmran" (ayet 137), "Tevbe" (ayet 128) surelerinde benzer durum anlatılmaktadır.[61] Buhari ve Muslim derlemelerindeki *"Kadınlara iyi davranın, çünkü onlar kaburgadan yaratılmıştır, kaburga ise en eğrilmiş (büyük) kısımdır (üst kısım). Onu kırmaya kalksan mutlaka kırarsın. Onu olduğu gibi bırakırsan eğrilmiş kalır, kadınlara iyi davranın"* hadis şu anlama gelmekte: kadınlar ince, hassas ve narin yaratıklar olduğu için onlara karşı güç uygulandığında kırılabilirler, ondan dolayı hadis mecaz anlamda anlaşılmaktadır. Burada *"İnsan çok aceleci (tezcanlı) yaratılmıştır"* "Enbiya" (ayet 37) ve "Allah, sizi güçsüz olarak yaratan " "Rum" (ayet 54) ayetlerindeki gibi aynı anlam vardır.

Carullah'ın, kadının yaratılması hakkında bu yeni fikri, *Şura* gazetesinin başkanı R. Fahreddin ve yazı kurulu tarafından hemen benimsenmişti. Bu sorunun hala güncel olduğunun ve bugünlerde de araştırılması gereken bir mevzu olduğunun altını çizmemiz lazım.

---

[60] T. Biktimirova, a.g.m., s. 18.
[61] M. Carullah, Kuran-ı Kerim Ayeti Kelimelerinin Nurları Huzurunda Hatun, Berlin 1993.

Tatar reformcuların ortaya koydukları başka bir sorun, kadının toplumdaki statüsü ve eğitimidir. Ş. Mercani, kitaplarında bu konuya yer ayırmamasına rağmen bilimi ve dili öğrenmeyi tavsiye ediyordu ve bilindiği gibi Galiya, kızını bilim insanı olarak yetiştirmişti. Bundan dolayı o, kadınların eğitim hakları için mücadele eden ilk reformcularından biri sayılır. Ceditçiler, haklar açısından kadının erkeğe eşit olduğunu ve tüm sosyal, yaratıcı, kültürel, siyasal ve dinî haklara kadınların da sahip olduklarını iddia ediyorlardı. Bu sebeple onlar, kadının eğitim hakkını kullanmasından yanaydılar ve İslam dünyasının sıkıntısının en önemli sebeplerinden birinin, kadınların temel hak ve özgürlüklerden mahrum edilmesi ve onlara karşı özensizce davranılması olduğunu düşünüyorlardı. Ne de olsa erkeklerin haklar konusunda üstünlüğü, en azından çocukların yetiştirilmesi konularında imkânsızdır.

Tatar Ceditçilerinden olan R. Fahreddin, M. Carullah gibi ülkedeki reformcular, ülke gelişmesi ile kadınların eğitimi ve yetiştirilmeleri arasında bağlantı kurup, kadınların haklarından mahrum bırakıldığından şikâyet ediyorlardı.[62] Bilim kadınlarını geçmişten örnek vererek, o çocukların eğitiminin eğitilmiş ve iyi yetiştirilmiş kadınlara bağlı olduğu ve onların camilere, okullara gidip bilim toplantılarına katılmaları, sosyal ve siyasî hayata iştirak etmeleri onlara İslâm tarafından verilmiş en doğal hak olduğunu söylemekte; Hz. Muhammed Peygamberimizi (s.a.v.) örnek olarak göstererek, onun döneminde kadınların Cuma namazlarına, vaazlara katıldıklarını ve hatta emin olmadıkları konuları Peygambere (s.a.v.) sorduklarını, ama bu hak ve özgürlüklerin fitne bahanesiyle daha sonra bu hakların ortadan kalktıklarını anlatmaktadır. Allah tarafından yasaklanmayan şey, insanlar tarafından yasaklanamaz. Kadınların bu yasaklara maruz kalmaları onları ahlak ve din bilimlerinden, eğitimden ve toplumda hukukî davranışlardan uzaklaştırmıştı; "*Kadınların camilere gitmelerinde fitne varsa, gitmemelerinde kesin vardır*".[63]

Kadınların camilere gitmesi ve namaz kılması sorunu, 1916 yılında Tatar toplumunda tekrar ortaya çıkmıştı. Bunun sebeplerinden biri ünlü Meryem bint Temirpulat'ın (Akçurinlerden) hacdan sonra, Ufa'nın ana camisinde kadınlar ortamında namazı kılması olmuştu. Bu davranışı, bölgenin bazı gelenekçi kadimlerini öfkelendirmiş ve yeni tartışmalara neden olmuştu. Ceditçiler ise

[62] R.Fahretdin, Meşhur hatunlar, Orenburg 1904, s. 446.
[63] R.Fahretdin, Cevamigul-kelim şerhi, İman, Kazan 1995, s. 602.

kadınların camilere gitmeleri için dini engel olmadığını, eskiden erkeklerin ve kadınların beraber camiye gittiklerini ve sonradan bu olaya olumsuz bakmaya başlandığını söyleyerek Meryem Hatun'un tarafını tutmuştu.

Başka bir ünlü reformcu Abdullah Bubi, kadınların kendi en doğal haklarına ve özgürlüklerine kavuşmadığı ve bu konuda hiçbir şey yapılmadığı sürece, bunun Avrupa ve Rusya'nın aracılığıyla kabul ettirileceği hakkında uyarıda bulunmuştu. Bu durumda, o yabancı ahlâkın ve geleneklerin Tatar kadınlarının yaşamlarına girme tehlikesine işaret etmekteydi.[64]

Çok eşlilik sorununa gelince Tatar reformcularının bu konudaki fikirleri şöyle: Kur'ân'da çok eşlilik emredilmemiş ama ihtiyaç olduğu zaman adaletli olma şartıyla, çok eşliliğin mümkün olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte reformcular tek eşliliği tercih etmekteydiler. A. Bubi dışında R. Fahreddin ve M. Carullah da aynı fikirdeydi. M. Carullah, *Birinci Rusya Müslümanları Kongresi'*nde kadın hakları hakkında bir rapor hazırlamış ve Allah'ın lütfü olan çok eşlilik hakkının birçok Müslüman tarafından kötüye kullanıldığı gerçeğinden yola çıkarak, çok eşliliğin yasaklanmasını istemişti. Bu, İslâm dünyasında büyük tartışmalara neden olmuştu.

İkinci sorun, kadının başörtüsüyle ilgilidir. Tatar reformcularının çerçevesine türban, hem yüzü hem başı kapatan kumaş anlamına gelmekteydi. M. Carullah, Arapça'da birkaç kelimenin olduğuna işaret etmiş ve her birinin niteliklerini kısaca betimlemişti:

1) Yüzün tamamen kapanmış olduğunda – *burka, kına*
2) Sadece gözler açık bırakıldığında – *nikab*
3) Gözler açık burun kapanmış olduğunda – *lifam*
4) Başörtü ağzın üstünde olduğunda – *lisam*
5) Boyun ve başı kapattığı ve yüzü kapatmadığı zaman – *himar*
6) *Himar'*dan daha büyük olduğunda – *nasıf, mukanna, mikna*
7) Başı, boynu, omuzları ve göğsü örttüğü zaman – *cilbab*
8) Tüm vücudu kapattığında – *rida*

M. Carullah, bu başörtülerin türbanla beraber Araplarda eski zamanlardan beri yaygın olduğunu ve hicabın göstergeleri olup süs olarak kullanıldığını, özel günler de ise (cenaze, düğün) türbanlar kullanılmadığını söylemektedir. Buna göre o

[64] A.Bubi, *a.g.m.*, s. 133.

Kur'ân'da iki tip türban olduğunu söylemektedir. Birinci tip yüz ve ellerin dışında her şeyi kapatan türbandır – *himar, cilbab*; ikinci tip "Ahzab" suresinin 52. ayetinde geçen ve yüzün kapatılmasını gerektirmeyen türbandır. Ona göre bu ayet kadın haklarını, namusunu korumak ve kadınlara karşı saygı göstermek gerektiği, bunların erkeklerin görevi olduğu anlamına gelmektedir. O, bu konuda şunları yazmıştı: *"Kadın yaşmağı değil namus türbanı, ahlâk türbanı, vicdan türbanını takmalı. Eğer kadın bunların birine sahip olursa o yaşmağı takamaz ve belki yüzünün açılması mecburi olur*".

Bu görüşler R. Fahreddin tarafından desteklenmişti. Ona göre yaşmak İslâm'da mecburi olmayıp, fakihler tarafından fesat korkusu bahanesiyle İslâm'a girmişti. Buna kanıt olarak kadınların hac sırasında yaşmağı takmadığını göstermişti. İslâm'ın ilk etabında "*fesat korkusu" ve "bozulmuş zamanlar"* gibi kavramlar yoktu. O zamanlarda kadınlar misafir ağırlamaktan başlayarak savaşa kadar hey şeye katılıyorlardı. Gördüğümüz gibi, kadın sorunları konusunda Tatar Ceditçilerin görüşlerini, Müslüman bilim adamı İbn Arabi etkilemişti.[65]

1890 yılında G. M. Galieva (Barudi) ve *Magruy Abıstay'ın* çabalarıyla ilk yeni metot kız okulu açılmıştır. Sonradan aynı tip okullar, Tatar nüfusunun oturduğu Rusya'nın diğer bölgelerinde de açılmaya başlamıştır. *İj-Bobinskaya* okulu (Vyatskaya vilayeti), Lyabiba Husainova, Marguy Muzaffari, Rabiga ve Sagadat Amirhani, Fatih Ayitova okulları (Kazan), Fagima Gaynutdinova okulu (Çistopol), Fatima Agdamova, Maguba Rameyeva, Bagbostan Mukminova okulları (Orenburg) en çok tanınanlardır. Ryazan, Ufa, Astrahan, Perm, Tomsk, Simbirsk, Rostov-na-Donu, Moskova şehirlerinde de aynı tip kız okulları açılmıştı.

Rus-Tatar kız okulları da açılmaya başlamıştı. 1872 yılında, Kazan'da Baridjamal Absallyamova tarafından ilk Rus-Tatar kız okulu açılmıştı. XIX yüzyılın başında, Rus-Tatar kız okullarının sayısı artmıştı. Rus asimilasyonundan korkulduğu için bu okullar çok popüler değildi. Bu okulların bazıları Milli Eğitim Bakanlığı, bazıları bilim ve sanat koruyucuları (A. Mustafina, M. Muştarieva) tarafından finanse edilip açılmaktaydı.

Tatar burjuvazisinin radikal kısmının, eğitim reformundan yana olduğunun altını çizmekte fayda var. Bu görüşte olanların, bu fikri geliştirecek laik insanlara

[65] R. T. Nugmanova, *a.g.m.*, s. 98-101.

ihtiyacı vardı. Laik eğitim yandaşlarının arasında Ahmed ve Gani Husainovlar, Şakir ve Zakir Ramiyevler gibi büyük sanayiciler, Akçurinler, Utyamışevler, Azimovlar fabrikatörler vardı. Bu zemin üzerinde, milli bilim ve sanat koruyuculuğu gelişmekteydi. Tatar ruhi kültürünün efsanevi koruyucuları arasında Husainov kardeşler ve özellikle Ahmed Husainov bilinmektedir. Onlar camiler kurulmasına, mekteplerin ve medreselerin açılmasına yüksek miktarda paralar bağışlamış, onlarca eğitim kurumlarına para yardımını yapmış, en başarılı öğrencileri yurtdışına staj için göndermişti. Tarih, yeterince büyük servetlere sahip olmayan ama milli eğitim işine ciddi katkıda bulunan, yoksul insanlara sahip çıkan kadınların isimlerini saklamıştı. Örnek olarak, Fatiha Aitova çeyizini Kazan'da Tatar kızları için okulun açılmasına harcamış, sonradan bu okul temeli üzerinde Tatar kızları için ilk kız lisesini açmıştı (1916). Fatima-Farida Nauruzova, tüm varlığını Kerekeşle köyünde okulun kurulmasına vasiyet etmişti. Sufiya Canturina (meşhur bilim adamı Rusya Devlet Duması üyesinin eşi) *Galiya* Ufa medresesine 50 bin *Ruble* bağışlamış, Kilem köyünde iki okul (erkekler ve kızlar için) açmış, açlık döneminde yoksullara yardım etmiş, Petersburg'a gidip dokumacılığı öğrenmiş ve köylüler için dokuma atölyesini açtırmıştı. Bu işi de kendisi öğretmişti.

1916 yılında faaliyette olan Ufimskaya ve Troitskaya liselerinden sonra, Kazan'da bir Tatar kız lisesi açılmıştı. Bu, Tatar kızlarına yüksek eğitim yolu açmıştı.

Böylece yüksek eğitim kurumları, Tatar kızlara açılmış olmaktaydı. 1898 yılında Petersburg yüksek kız tıp kurslarından ilk mezun olanlardan biri Amina Batırşina, 1891 yılında Faziya Kotlıyarova-Suleymanova olmuştu. 1901-1914 yıllarında burada Zeyneb Abdrahmanova, Gülsüm Asfandiyarova, Meryem Ryazyapova, Mayparvaz Ahmerova-Devletkildieva, Sufiya Kulahmetova, Meryem Yakupova, Amina Yahina, Fatima Galieva, Zulfiya Umidova öğrenim görmüştü.

Farklı yıllarda kız kurslarında Gayşe Akçurina (Bestujevskiye), Magruy Mirsalimova, Asfandiyarova Aniya, Baygimbaeva Gulyatme (Stebutovskiye), Dilafruz Rameyeva ve Magianver Yauşeva (tarih edebiyat), Madina Asanova (bilimsel), Yakupova Salima, Kotlıyarova Tanzilya, Yenikeeva Saodat, Maksudova Makfuziya, Akimbitova Maryam, Aydarova Meryem, Yunusova Rukiye, Baişeva

Hayat, Maymuna Şafigullina, Gülsüm Kamalova, Gülsüm Asfandiyarova, Dilara Bulgakova (pedagoji) öğrenim görmüştü.

Kamalova Hatime, Hanafieva Hadiçe, Hakimova Fatima, Halfina Maryam Moskova yüksek kız kurslarında öğrenim görmüştü.

Tatar kadınların eğitimine Kazan yüksek kız kursları da büyük katkıda bulunmuştu. 1917 yılına kadar bu kurslardan Zeyneb Ahmyarova, Meryem Gubaydullina, Fatima Vagapova, Rabiga Gabitova, Maryam Muhutdinova, Zuleyha Rahmankulova, Kamilya Maksudova, Fatima Devletkildeyeva, Rabiga Gubaydullina, Magirya Yunusova, Sara Gafarova, Zugra Gafurova mezun olmuştu.

Kazan Rodionov kız enstitüsünde, mahkeme müşavirliği İbragim Abduloviç Vagapov kızları Zuleyha ve Madina öğrenim görmüştü. Zamanla Tatar kadınları kadın eğitimi sınırlarının dışına çıkmaya başlamıştı. Petersburg politeknik enstitüsünde Akçurina Meryem Hasanova okumuş, 1907 yılında *Kazan Üniversitesi Tıp Fakültesi*'ni Amina Teregulova ve Rakiya Şayhattarova ziyaret etmiş, 1915 yılında Gayşa Apanayeva ve Amina Muhuddinova bu fakültenin öğrencileri olmuştu.

XX. yüzyılın başında Tatar kızları, Avrupa üniversitelerine gitmeye başlamıştı. Cenevre'de Safiya Sırtlanova ve Maryam Gadrahmanova okumuştu. Sara Şakulova, matematik alanında yüksek eğitime sahip olan ilk Tatar kadınlarından biridir. O, 1913 yılında *Sorbonne*[66] *Üniversitesi Sayısal Bilimleri Fakültesi'*nden mezuniyet belgesini almış, 1915 yılında ise *Moskova Üniversitesi Matematik Fakültesi*'nden mezun olmuştu.[67]

Tatar Ceditçilerin çabaları bazı olumlu sonuçlara ulaşmışsa da *Bolşevikler*[68] dönemi, uyanış hareketi için engel olmuştu. Bahsedilen olumlu sonuçların arasında 24-27 Nisan 1917 tarihlerinde gerçekleşmiş, kadın kurultayının toplanması hatırlanmalıdır. Bu kurultayda kabul edilmiş 70 karar arasında en önemli konu çok eşliliğin uygulanması olmuştu. Kadınlar, seçilmiş temsilcilerle beraber bu kararları *Rusya Müslümanları Kurulu'*na sunmuştu. İkinci olumlu sonuç Moskova'daki toplantıydı. Toplantının 12 üyesinden biri olan Salima Yakupova, ayrı bir "Kadınlar Sorunları" bölümünü oluşturmuştu.[69]

---

[66] Sorbonne: Paris'te meşhur bir üniversite
[67] T. Biktimirova, a.g.m., s. 19.
[68] Bolşevik: "çoğunluktan yana" anlamına gelen Rusça kelime
[69] R.T. Nugmanova, a.g.m., s. 101.

Kadının özgürleşme mücadelesi bazı olumlu sonuçlar vermişti. Eğitim almış, tüm güç ve bilgilerini halk hizmetine veren Tatar kadınları, toplum sahnesine çıkmıştı. Tatar kadınları, aktif şekilde zulme karşı milli kurtuluş savaşına katılmaya başlamıştı. Ekim Devrimi'nden önce ilk kadın örgütleri ortaya çıkmıştı. Maalesef Ekim'den sonra birçok kadın, farklı baskıların kurbanı olmuştur.

Tatar kadınları, Türkistan kardeş halkları arasında okur-yazarlığın yayılmasında da büyük katkıda bulunmuştu (Türkistan bölgesinde tüm Orta Asya Cumhuriyetleri vardı). Türkistan'ın kültür hayatının tarihi hakkında çalışmalar yapan B. B. Barthold, yeni metot okullarının kurucularının, kız okulları dâhil, *"sadece Rusya'nın iç vilayetlerinden gelen Tatarlar"* olduğunu söylemişti. Bununla birlikte, Tatar eğitimci kadınların özverili rolü maalesef yeterince bilinmemektedir.

Tatar halkının manevî kültür alanındaki başarıları, özellikle eğitim alanındaki başarıları uzun yıllardır görmezden gelinmiştir. Ekim Devrimi'ni insanlığın tarihinde ve dolayısıyla kültür tarihinde yeni bir çağ olarak göstermek lazımdır. Tatar halkının Ekim'den çok daha önce burjuvazi toplumuna dönüşerek zengin ulusal geleneklere sahip olduğu, ruhî ve entelektüel gelişmenin oldukça yüksek bir seviyesinde bulunduğu tümüyle inkâr edilmekteydi. Ana dilde eğitim veren yüksek eğitim kurumları olsaydı, Tatar halkı kendi kaderini kendisi belirleyebilseydi başarılarının sayısı daha yüksek olurdu.

Tatar kadınları… Onlar, hiç korkmadan *Sovyetler Birliği* iktidarı için savaşan devrim savaşçılarıyla beraber aynı sırada yürümüş, *Bolşeviklerin* hak eşitliği ve özgürlük vaatlerine inanmıştı. Onlar sosyalizm kurucularının ilk sıralarda yer almış, Büyük Vatan savaşı günlerinde cesaretin ve yılmazlığın mucizelerini göstermiş, halk ekonomisinin onarılmasına büyük katkıda bulunmuştu.

Ağır sosyal sorunların karşısında telaş, bilimin ve insanın dünyayı iyiye değiştirebileceğine inanmama, çağdaş ama kişiliksizleştirilmiş endüstriyel toplumlarda ekonomik ve psikolojik yabancılaşma duygusu, aile ve çocukları için korku bugünkü kadının sorunlarıdır.[70] Ancak umut en son ölmektedir. Tatar kadını, derin bir dinî hayat ve daha iyi bir gelecek umudunu saklamaktadır. O. bir annedir.

[70] T. Biktimirova, a.g.m., s. 19-21.

2. MODERN ZAMANDA TATAR KADINI

Günümüzde Tataristan'da İslâmî kurallara göre yaşamak kolaydır. Kazan'daki *Muhammediye* Medresesi'nin öğrencisi ve *Müslüman Kadını-2009* yarışmasının finalisti Landış Muhametzyanova'ya göre, bugünkü Tataristan'da İslâm esaslarına göre kıyafetlerin giymesine ve namazın kılınmasına kimse bir engel yaratmamaktadır. Yeni camiler açılmakta, diğer taraftan iş bulma konusunda Müslüman kadını bazı sorunları yaşayabilmektedir. İslâm'da karşılıklı yardım, kardeşlik duyuları çok güçlüdür. İnsan kendi sorunlarıyla baş başa kalamaz. Zor zamanda birinden yardım isteyebildiği için, Müslüman kadını kendini korunmuş ve her çeşit zorluluktan uzaklaştırılmış olarak hissetmektedir.[71]

3 Nisan 2011 tarihinde, "Al-Mercani" Camisi'nde *Süyümbike Ablaları ve Ağabeyleri* adlı XIII. *Bütün Rusya Çocuklar ve Gençler Yarışması* gerçekleşmiştir. Yarışmaya katılanlar, Kur'ân ve İslâm bilgilerini göstermiştir. Bu sene yarışmanın gerçekleşmesi *Tataristan Cumhuriyeti Kuruluşunun 90. Yıl Dönümü* adına yapılmıştı. Yarışmaya yaklaşık 300 çocuk ve genç, 800 izleyici katılmıştı. Yarışma "*Müslime"* Tataristan Kadınları Kamu Kurumu tarafından, "Tarhan" grubu, "Yardım", "Takbir", "Ot Serdtsa k Serdtsu" ("Yürekten Yüreğe"), "Svet Korana" ("Ku'rân Işığı") hayırsever dernekleri ve *Süleyman* Camisi yardımlarıyla organize edilmişti. Amacı, gençlere ahlakî esasların tanıtılmasıydı.

"Müslime" kurumunun başkanı Almira Hanım Adiyatullina şöyle demişti: *"Gelecekle ilgili tüm ümitlerimiz gençlerimize bağlıdır. Bunun için çocuklarımız büyütürken ahlâk değerlerine, İslâm dininin temellerinin öğretilmesine büyük dikkat göstermeliyiz. Yarışmamızın sayesinde çocuklar dinîmizi, Kur'ân'ı, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hayatını, Tatar halkının tarihini ve önde gelen din adamlarını daha iyi öğreneceklerdir".*

Süyümbike Ablaları ve Ağabeyleri yarışmasını kazananlar arasında Udmurtistan'lı üç erkek bulunmaktadır. Erkekler grubunda Kamil Gazizov, kızlar arasında Mojga'dan Karima Gazizullina ve İjevsk'ten Amina Gabbasova birinci olmuştur.

[71] L. Muhametzyanova, *Religiya ne moda (Din Bir Moda Değildir*), *Elita Tatarstana,* Kazan 2010, s. 45.

A. Adiyatullina: "*Süyümbike Ablaları ve Ağabeyleri yarışması, yüksek bir düzeyde gerçekleşmiştir. Her sene yarışmaya katılmak isteyenlerin sayısı artmakta, katılanların coğrafi dağılımı genişlemektedir"*, diye söylemişti. Ona göre, köyden ve şehirden gelen gençlerin bilgi seviyesi değişmektedir. Bundan dolayı, ileride köylü ve şehirli çocuklar için ayrı yarışmaların gerçekleştirilmesi planlanmaktadır. [72]

27 Ekim 2011'de, *Mercani* Camisi'nin konferans salonunda, ünlü bilim adamı, tarih bilimleri adayı Tamina Biktimirova ile görüşme gerçekleşmişti. Tamina Biktimirova'nın ilgi alanını kadın sorunu ve kadın eğitimi teşkil etmektedir. Onun "*Sorbonne* Öncesi Eğitim Aşamaları" monografisinde, Tatar kadınlarının XIX. yüzyılın sonunda XX. yüzyılın başında laik eğitim, özgürlük ve eşitlik için verdikleri mücadelesinden söz edilmektedir.

27 Ekimde gerçekleşmiş faaliyete katılanlar İslâm'ın, dinin gelişmesi ve kadının rolü sorunlarını ele almıştı. Devrim öncesi kabul edilmiş, eğitim görmemiş, ezilmiş Tatar kadını stereotipine rağmen Tatar kadının rolü sadece annelikle ve ev işleriyle sınırlı değildi. Onlar, toplum hayatının tüm alanlarında önemli rol oynamış ve başarılı şekilde çarlık tacına sahip olmuştu.

Süyümbike prensesini ve İslâm dünyasında ilk kadın kadı olarak bilinen Muhlisa Bubi'yi hatırlayalım. Tatar halkının tarihinde bir iz bırakan, bu ve diğer kadınların çok azı hakkında yetersiz bilgilere sahipken, diğer birçok isim bizim için bir sır olarak kalmaktadır. Tatar kadınının, Tatar halkı gelişmesine katkısı büyüktür. Müslüman Tatar kadını her zaman toplum hayatının merkezindeydi.

Kızların eğitiminin gelişmesini ve yetkinleştirilmelerini engelleyen birçok zorlukla karşılaştırılmasına rağmen, Tatar kadınları eğitimsiz kalmamıştır. XIX. yüzyılın 60'lı yıllarında araştırmacı M. Laptev Tatarların yüksek okur-yazarlık seviyesini belirterek şunu yazmıştı: *"Genel olarak eğitimin ilk aşaması olan okur-yazarlık Tatarlar arasında oldukça yaygındır: okumayı ve yazmayı bilmeyen kadınlar bile çok az"* ve bu Tatarların yüzlerce sene boyunca laik okullara sahip olamamalarına rağmen bu şekildedir. Çarlık rejimi, Tatarların geri kalmışlığını devam ettirmek, onları yoksulluğa ve gayesiz bir yaşama mahkûm etmek, üretim ve ekonominin ileri metotlarına ulaştırmamak, onları bilim ve kültür başarılarından uzak tutmak için elinden geleni yapıyordu. Asıl zorluk, maddî imkânların olmamasıyla

[72] A. Adiyatullina ile yaptığım şahsen görüşme.

ilgiliydi. Nitekim devlet, Tatar halkının eğitim ihtiyaçlarına bir *Ruble* bile harcamamıştı. Bütün bu olumsuzluklara rağmen, o senelerde eğitim milli bilim ve sanat koruyuculuğu sayesinde geliştirebilmişti.

İsmail Gasprinskiy ile evlenen Zuhra Akçurina, tüm çeyizini ve mücevherlerini *Tercüman* gazetesinin çıkması için bağışlamıştı. Çok iyi eğitilmiş bir kadın olarak Zuhra Yalta, yanındaki Zıncırı köyünde Tatar kızları için okul açtırmak amacıyla birçok çaba sarfetmiş ve para harcamıştı.

Onurlu ve saygın millet temsilcileri, belki de 1917 baskıları sırasında yok edilmiş, 1937-1939 baskılarından sonra hayatta kalanlar kolektifleştirme ve onu takip eden müthiş açlık sırasında ölmüştür. Milletin rengi, belki de o yıllarda yok edilen 609 molla ile ortadan kaybolmuştur. 27 Ekim 2011 toplantısına katılanlar bu olaya cevap verememişti.

Ancak görüşmeye katılanların tümü bir soru üzerinde görüşlerinde birleştiler: *"Biz bugün çocuklarımızı ve kendimizi, bu saygın Tatar kadınlarını örnek alarak yetiştirirsek dünya belki birazcık iyiye gider, alkolizm, fuhuş yok olur; gelecekte de çocuklarımız İslâm ışığında yetiştirilirse aynı dürüst, temiz kalpli ve yüksek ahlâklı bir kuşağının olacağı umut edilir."*

Tamina Biktimirova, 1982 yılında "*Povoljye* Parti Örgütlerinin Kadınların Sosyalizmi Kurma İşlerine Çekme Faaliyetleri (1921-1925)" adlı tezini savunmuştu. "Benim şecerem" 2002, "Tatar Kadınları Eğitim Yolunda" 2002, "*Sorbonne* Öncesi Eğitim Aşamaları" 2003, "İl Yazmışın Salıp İnnerene" 2006 kitaplarını da yazmıştı. Konferans Tamina Biktimirova'nın 70. doğum yılı sebebiyle "*Müslime"* organizasyon tarafından yapılmıştı.[73]

2012 yılının Mart ayında Kazan'da, *Tataristan Müslüman Kadınları Arasında Güzel Konuşma ve Hitabet Yarışması* yapıldı. Kadınlar arasında vaaz ve konuşmacı sanatı yarışmasının adı "*Ruhun ve Zihnin Sesi"* dir.

Kazan'daki *Rusya İslâm Üniversitesi, "Müslüman Kadınlar Birliği"* organizasyonu, *Tataristan Cumhuriyeti'nin İslâm Kültür Merkezi* ve *T.R. Müslümanların Din İdaresi* bu yarışmanın organizatörlerindendi. Bugünkü sosyal hayatımızda, modern Müslüman kadının rolü ve sosyal toplum için Müslüman

[73] http://islam-today.ru/article/1684

kadınların nasıl ve ne kadar etkili olup olamadığının bilinmesi bu yarışmanın amaçlarındandır.

"Müslüman Kadınlar Birliği" organizasyonunun başkanı N. Ziganşina demiştir ki, birçok ülkede vaaz veren kadınlar var: *"Rusya'ya kadın-konuşmacı ve kadın-vaazcı yetmiyor, ama kadınların din hakkında öyle özel soruları var ki erkek vaazcı hocalara soramazsınız"*.

Konuşma Sanatı Yarışması'na *Rusya İslâm Üniversitesi*'nin, *Muhammediye* Medresesi'nin, *İslâm'ın Kabul Edilmesinin 1000. yılı* medresesinin, *Kazan Devlet Üniversitesi*'nin ve *"Al-Hadara" Arap Kültür Merkezi*'nin kız öğrencileri katıldılar. "Kadının Evin Dışında Mesleği: Müslüman Kadınlar İçin Şartlar", "Toplumda Müslüman Kadının Rolü", "İslâm Toplumuna Yapılan Zulme Karşı Kadının Duruşu", "Müslüman Kadını ve Spor", "Nikâhın Hikmeti ve Manası", "Annelik" gibi vaazlar verdiler.

"Tatar kültüründe eskiden beri kadınlar arasında vaazlar, sohbetler paylaşılması bugüne kadar sürekli geldi. Tatar kadınları nesilden nesile dinî bilgilerini aktardılar". Kırk yıl süreyle vaazlarıyla tanınan jüri üyelerinden Saida Hanım Appakova konuşma yaptı. Diğer jüri üyeleri de İslâm'a davet işi üzerinde kız öğrencilere tavsiyeler verdiler, anlamlı etkili sözler söylediler.[74] Yarışmada kaybeden olmadı, katılanların hepsi güzel hediyeler aldılar.

2012 yılı Haziran ayında, Kazan'ın *Rusya İslâm Üniversitesi*'nde Meryem Ganiyeva isimli bir tatar kız öğrenci *Kur'ân Hıfzı* yarışmasında birinciliği aldı. Üniversite'nin tarihinde ilk kez bu kız Kur'ân Hafızı öğrencisi oldu.18 yaşındaki bu kız kendisine verilen hediye için Allahu Teâlâ'ya şükür ediyordu. Aynı zamanda o, *Kazan Devlet Üniversitesi*'nin 2.kurs öğrencisi olmuştu. Tataristan'ın, belki de Rusya'nın Kur'ân'ı ezbere okuyan ilk genç kız öğrencisi olmuştu.

Rusya İslâm Üniversitesi'nden önce Kahire'de Kur'ân'ı öğrenmeye başladı, Kazan'a döndükten sonra *Rusya İslâm Üniversitesi*'nin, *Kur'ân Hafız Hazırlık Merkezin*'de hıfzına devam etti. Kahire'deki birçok kız, ezbere Kur'ân'ı bildiği için ve ben bilmediğim için utanıp öğrenmeye ve ezberlemeye niyet ettim. Meryem

[74] http://musulmanka.ru/obshchestvo/item/musul-manki-tatarstana-sorevnovalis-v-oratorskom-iskusstve.html

Ganiyeva: *"Umarım ki, beni örnek alıp Tataristan'ın hatta Rusya'nın Müslüman kızları Kurân'ı öğrenmeye çalışırlar"*, demişti.

Rusya İslâm Üniversitesi'nin *Kur'ân Hafızlığına Hazırlık Merkezi,* 2003 yılında kuruldu ve 2007 yılında kızlar için de eğitim vermeye başladı. Hafız öğrencilere, *Bütün Dünya Kur'ân Hafız Hazırlık* organizasyonunun öğretmenleri internet üzerinden dersler veriyorlardı. Aynı zamanda, özellikle bu maksatla Yemen'den Kazan'a gelen Kurân Hafızı Sukeyna Al-Caradi kız öğrencilerle çalışıp onlara destek olmuştu. Meryem Ganiyeva da onun öğrencilerindendi.

Rusya İslâm Üniversitesi'nin *Kur'ân Hafız Hazırlık Merkezi,* 8 yılda 30 Kuran Hafızı eğitti. Bunların en küçüğü 12 yaşında bir erkek Hafız idi. Bugün merkezde 18'i kız olmak üzere toplam 42 öğrenci bulunmaktadır.[75]

IV. TATAR KADINLARININ SİYASİ VE İCTİMAİ FAALİYETLERİ

30 Haziran 2011 yılında *"Müslime"* adlı Müslüman kadınları teşkilatı, *Bütün Rusya Tatar Din Adamları Forumu'*nun organizatörlerine, *Rusya Müslüman Kadınlarının Kongresi*'ni gerçekleştirme teklifiyle *Müslüman Din İdaresi*'ne başvurmuştu. Söz konusu teklif dilekçesinde teşkilat başkanı A. Adiyatullina şunları yazmaktaydı.

"Bizim insiyatifimiz Tataristan'ın birçok din ve toplum adamları tarafından onaylanmış ve Forum organizatörlerine sunulmuştu. Rusya'da, Müslüman aktivist kadınlar arasında din kurumlarında eğitim faaliyetlerini yapanlar, din okullarında İslâm dersleri hocaları, Müslüman gazetecileri bulunmaktadır. Müslüman Kadınlar Kongresi'nin gerçekleşmesini oldukça uzun bir zamandan beri düşünmekte idik. Ama bu fikri hayata geçirmek çok zordu. Ben, Bütün Rusya Tatar Din Adamları Forumu'nun organizatörlerinin bize yardımcı olacaklarını ve Rusya Müslüman kadınlarının bir araya gelmesinin önemini anlayacaklarını umuyorum". Ona göre *"Müslime"* kurumunun, Rusya Müslüman kadınları forumunu gerçekleştirebilme

[75] http://musulmanka.ru/obshchestvo/item/devushka-hafiz-korana-blagodarju-vsevyshnego-za-takoj-podarok.html

tecrübesi vardır. Eylül 2007 tarihinde Kazan'da, *"XXI. Yüzyılda Kadınlar: Aile ve Toplum"* Forumu gerçekleşmişti. Bu forum, *"Müslime"*kurumunun inisiyatifi üzerine 1917 yılında Kazan'da gerçekleşen *I. Rusya Müslüman Kadınları Kongresi*'nin yıldönümü anısına gerçekleşmişti. Forum organizatörleri arasında *Tataristan Kadınları* ve "*Ak Kalfak"* Cumhuriyeti kamu kurumları, *Bütün Dünya Tatarları Kongresi* ve *Tataristan Müslüman Kadınları Birliği*'nin yönetim komitesi vardı.

2010 yılından itibaren Kazan'da her sene *Bütün Rusya Tatar Müslüman Din Adamları Forumu* gerçekleşmektedir. Amacı, Rusya Federasyonu'nda sivil toplumun güçlendirilmesi, Rusya Tatarlarının dinî ve ulusal-kültürel birliklerinin devlet yönetimi organlarıyla etkileşimlerinin ve etkinliğinin yükseltilmesidir. Forumun organizatörleri *Tataristan Cumhurbaşkanı Dinî Birliklerle Etkileşim İdaresi* ve *Bütün Rusya Tatarları Kongresi*'nin yönetim komitesidir.

1. MÜSLÜMAN KADINLARIN BAŞÖRTÜ VE DİĞER SORUNLARI

Tataristan'da *Müslüman Din İdaresi,* Müslüman kadınların hayatını nasıl kolaylaştırabiliriz diye düşünüyorlardı. 29 Eylül 2011 tarihinde Kazan'da, "Çağdaş Toplumda Müslüman Kadını" adlı Rusya Bilim ve Uygulama Konferansı gerçekleşmişti. Konferansın organizasyonunu *Tataristan Müslümanlarının Dinî Müdürlüğü* yapmıştı.

Konferans katılımcıları, Müslüman kadınlarının haklarının işverenler tarafından çiğnenmesi, bazı öğrenim kurumlarında hicap yasağı gibi sorunlara çözüm aramaya çalışmış, tüm şeriat kurallarına uymaya karar verenlerin topluma uyumlarının yollarını tartışmıştı.

Konferansa misafir olarak katılanlar arasında ünlü halk figürü, Kur'ân'ın Rusça'ya çevirisini yapan Valeriya Porohova; ülkenin "Ana" Müslüman kadını, *Rossiya (Rusya)* kanalındaki "Müslümanlar" programının sunucusu Dinara Sadretdinova; ülkenin tüm Müslüman kadınları için pasaportlara örtülü şekilde

fotoğraf konulabilmesi yolundaki hakkı kazandıran *"Müslime"* organizasyonun başkanı Almira Adiyatullina ve diğer arkadaşlar bulunmaktaydı.

Konferansta kadın feminizmi, kadının özgürleşmesi, aile ilişkileri ve Müslüman kadınlarının çağdaş toplumdaki yerleri gibi konular üzerinde tartışmalar yapılmıştı.

Din, bir moda değildir. Birçoğumuzun klişelere ne kadar bağlı olduğu şaşırtıcıdır. Örnek olarak, dindarlığını açıkça gösteren Müslüman ve Hıristiyan kadınlarının neredeyse taş devri kanunlarına göre yaşadıkları, mecburen uzun kıyafetler giydikleri, erkeklere kayıtsız şartsız bağlı oldukları ve günlük yaşam dışında başka ilginç bir şey yapmadıkları sayılabilir. Peki, bu gerçekten öyle mi? Dindar kadınlar gerçekten toplumdan ayrı kalarak ve toplum hayatına hiçbir şekilde katılmayarak dört duvar içinde kapalı mı kalmaktadır? Müslüman kadınlar, kendi fikirlerini söyleyerek kadının toplum içinde daha etkin ve katılımcı birey olması gerektiğini belirttiler. [76]

A. Çağdaş Toplumda Kadının Rolü Tartışılması

6 Şubat 2012 yılında Kazan'da, Tataristan Cumhuriyeti ve İran İslâm Cumhuriyeti arasında ilişkilerin geliştirilmesiyle ilgili önemli bir toplantı gerçekleştirilmişti. Burada Tataristan'ın eski müftüsü İldus Fayizov, İran İslâm Cumhuriyeti Genel Konsolosu Rasul Bagernecat Şayan ile buluşmuş *Sanat Aynasında İran* adlı serginin açılması ve *"İslâm'da Kadının Rolü, Modern Dünya ve Toplumda Kadının Yeri, Geleneklerin Etkisi"* gibi konular bir yuvarlak masa tartışmasında değerlendirilmiştir.

Yuvarlak masa tartışması, İran'ın Kazan'daki Genel Konsolosluğu Rasul Şayan'ın hoş geldinîz konuşmasıyla açılmıştı. Rasul Şayan, İran İslâm devriminde zaferin %80'in kadınlara ait olduğunu söylemişti: *"Ben kadınların eşlerine, babalarına, kardeşlerine Şah rejimi ile mücadele için ilham verdiklerini gördüm"*. Genel Konsolos, sağlam aileleri kurabilen ve çocuklarını İslâm atmosferinde eğitebilen Tataristan kadınlarına hayranlığını ifade etmişti.

Yuvarlak masa tartışmasının zirvesinde *Tataristan Müslüman Kadınlarının Birliği Sosyal Örgütü*, İran İslâm Cumhuriyeti'nin Kültür ve İslâm Bağları

[76] A. Adiyatullina ile yaptığım şahsen görüşme.

Örgütünün Kadın ve Aile Sorunları Müdürlüğü ve İran'ın Kazan Başkonsolosluğu Kültür Ataşesi arasında memorandum imzalanmıştı.

T.R. Müslüman Kadınlarının Birliği'nin başkanı Naile Ziganşina, kapanış konuşmasında şunları söylemişti: *"Ben umarım ki bu belge, Tataristan'ın tüm kadınlarının yararına işleyecektir. Arkadaş olalım, yaratalım, iyilik yapalım, el ele ilerleyelim. Ben başarılı olacağımız yönünde kesin bir inanç taşımaktayım*".

Konferansın özel konuğu, İran İslâm Cumhuriyeti'nin Kültür ve İslâm Bağları Örgütünün Kadın ve Aile Sorunları Müdürlüğü başkanı Sedige Hecazi olmuştu. Sedige Hecazi konuşmasında Müslümanların bugünlerde kıyafet, yemek, hayat tarzı gibi birçok konuda Batı kültürünün istilasına uğradıklarını, modernizme bir eğilim söz konusu olduğunu söylemişti. Sedige Hecazi *"Modern toplumumuza yüzeysel bakış bile kendi kültürümüzden çok Batı kültürünün etkisi altında olduğumuzu göstermektedir. Batı, diğer ülkelere kendi gelenek ve ideallerinden uzaklaştırmak için popüler bir davranış kültürünü empoze etmektedir. Hollywood, tüm dünyada standart sayılan hayat tarzını belirlemektedir. Bu dalga o kadar güçlü ki Müslüman toplumunun ona karşı koymaya gücü yetmemektedir"* şeklinde sözlerini tamamlamıştı.

Batı toplum ölçülerine göre dindar kadın, toplumun başlı başına bir üyesi değildir. Dindar kadın başarılı olamaz, aktif bir hayat tarzı sürdüremez. Baskı altına alınmış Müslüman kadınının görüntüsü uzun yıllardır liberal medya tarafından aktarılmamaktadır.

Batı kültürü, çalışan kadını ailesine vakit bırakmayacak sıkıntılı şartların içine atmaktadır. Böylece kadın toplumdaki temel görevlerinden uzaklaşmakta ve gelecek nesillere biriktirmiş tecrübesini verememektedir.

Hecazi Hanım konuşmasında, kadının toplumda alternatif bir durumundan söz ederek: *"İran'da böyle bir imkân iki şart varken verilmekte ve hoş karşılanmaktadır. Birincisi, kadınların kendi dinî ve ahlâkî inançlarını takip etmeleri yasaklanmamalı. Bundan dolayı kadın onuruna zarar veren herhangi bir faaliyet yasaktır. İkincisi, kadının toplumda ortaya çıkması, ailesinin ve çocukların eğitilmesinin zararına olmamalıdır. Kadın, aile veya meslek lehine kendini feda etmemelidir. Bugün bu imkânların ikisini de uygulamak için tüm şartlar mevcuttur",* diye konuşmasını bitirmişti.

Toplantıda *"Müslime"* organizasyonun başkanı Almira Adiyatullina, *Jemçujina Verı (İnancın İncisi)* Müslüman Evi'nin müdürü Tereza Kamalova ve şair Rozalina Şageeva da raporlarını ve bildiklerini sunmuşlardı.[77]

2. RUSYA MÜSLÜMAN KADINLAR BİRLİĞİ

26 Nisan 2012 yılında Moskova'da *Rusya Müslüman Kadınlar Birliği* kuruldu. *Birinci Bütün Rusya Müslüman Kadınlar Kongresi "XXI. Asırda Müslüman Kadını"* adıyla yapıldı. Konferansın organizasyonunu *Tataristan Müslümanlarının Dinî Müdürlüğü* ve *Tataristan Müslüman Kadınlar Birliği* yaptı. Bu faaliyet Rusya Dışişleri Bakanlığı, Kuveyt Cumhuriyeti'nin İslâmî İşler ve Evkaf Bakanlığı ve İslâmî Kültür, Bilim ve Eğitim Fonu'nun destekleriyle gerçekleştirildi. Konferansın açılış konuşmasını yapan Rusya'nın Müftüler Birliği Başkanı ve Müftüsü Ravil Gaynutdin: *"Bir anne, eş ve abla olarak kadın çok önemlidir. Çocukları doğuran ve çocuklara eğitim veren, evde huzuru sağlayan ve çocuklarını canı pahasına koruyan, Allah'ın izniyle bu dünyaya gelen yavrularının hepsini kendi kalbiyle ısıtan yalnız odur. Ama modern kadının bugün daha da çok rolü vardır. Bütün dünya ve Rusya kadın organizasyonları bütün toplumun sorunlarını çözmeyi amaç olarak görüyorlar. Ama bu günlerde İslam'ın gerçek anlamından uzaklaşıldığı için bu amaçların gerçekleşmesi kolay değildir. En başta hicap sorunu, ailede ve iş yerlerinde çokça sıkıntılara yol açmaktadır,"*diyordu.

İstanbul Müftü Yardımcısı Kadriye Erdemli, Kazakistan Cumhuriyeti *SalNur* dergisi müdürü Gulnara Adamova, *Çeçenistan Cumhuriyeti Aile Siyaseti Ve Çocukların Sosyal Koruması, Gençlik İşleri Komitesi Müdürü* Ayşat Nasugayeva, *Estonya Kadın İşleri Ve İslam Kültür Merkezi*'nin yöneticisi İman Mahmutova tartışmaya katılmışlardır.

Modern Müslüman Kadını ve *Rusya Müslüman Kadınlarının Aktüel Sorunları* kongrenin temel konularıdır. Tataristan "*Müslime"* organizasyonunun başkanı A. Adiyatullina, Tataristan Müslüman Kadınlar Birliği' başkanı N. Ziganşina, Rusya Müftüler Birliği Ekonomik İşler Müdürü Medine Kalimullina, Saratov bölgesi Kadın Organizasyonu Yöneticisi H. Bibarsova kongrede konuşmalar yaptılar. Kongre'ye

[77] http://www.info-islam.ru/v_tatarstane

Rusya'nın 50 den fazla bölge temsilcileri ve BDT'nun kadın organizasyonlarının yöneticileri katılmıştı.

Müslüman kadınların buluşmasının ana amacı; toplumun manevî ilişkilerinin güçlendirilmesi, alkol, uyuşturucu, aile sorunları gibi sosyal sorunların çözülmesine katkı sağlamaktır. Bu buluşmalarda Rusya toplumunda Müslüman kadının durumu, görüntüsü, kadın haklarının korunması, ailenin yapısal sorunları, çocuklar için kreşler, gençlerin eğitimi, Müslüman kadınların çalışması, sosyal aktivite ve diğerleri gibi modern Müslüman kadınlarının aktüel sorunları ele alınmıştır.

Etkinliklerin sonucunda, Rusya'nın değişik bölgelerinin temsilcileriyle *Merkezileştirilmiş Toplum Organizasyonu Rusya Müslüman Kadınlar Birliği'*nin kurulmasına oybirliğiyle karar verilmiştir. Birliğin başkanlığına yine oybirliğiyle Naile Ziganşina seçilmiştir.

Rusya Müslüman Kadınlar Birliği'nden sonra bazı merkezlerin kurulması düşünülmüştür. Bunlar arasında *Aile Yapı Merkezi, İş Yerleştirme Merkezi, Asker Annesi Merkezi, Kadınlar Arasında Sağlık Bilinçlendirmesi, Müslüman Tasarım* merkezi v.b. sayılabilir.

Birinci Bütün Rusya Müslüman Kadınlar Kongresi, bugünkü sorunların çözülmesi ve gelecekteki sosyal gelişmeye dair ciddi bir çalışmaya büyük bir adım atmıştır.[78]

18 Ekim 2012 yılında Kazan'da *Bütün Dünya Tatar Kongresi*, Müslüman kadınlarla bir görüşme yapmıştır.

Bu görüşmede *Tataristan Müslüman Kadınlar Birliği* başkanı N. Ziganşina şöyle demiştir: *"Müslüman kadınlarının giyim tarzını geliştirmek lazımdır. Tatar aile oluşumunda kadının rolü çok büyüktür. Çocuklar Tatar dilini, Tatar kültürü ve İslâm kurallarını sadece ailede öğrenirler. Ama maalesef Batı kültürü aile değerlerini kötü etkiliyor".*

Yine aynı toplantıda konuşan Almira Adiyatullina'ya göre Tatar masalları ve hikâyeleri sevgi, insanların birbirine inanması ve güvenmesiyle ilgili örneklerle doludur. Ona göre bunları gelecek nesillere öğretmek, Tatar kadınlara düşmektedir. [79] Görüldüğü gibi Tatar kadınlarının oluşturduğu cemiyetlerde temel sorunlardan birisi kılık kıyafet olmakla birlikte, ikinci önemli sorun olarak aile kurumunun

[78] http://islam-today.ru/article/1835/
[79] http://islam-today.ru/article/4988

geliştirilmesi üzerinde durulmaktadır. Batı kültürü ve Rus kültürünün etkisi ile ana dil meselesi de yine kadın meselesinde ele alınan temel sorunlardandır. Böylece Tatar kadınının, Tatar toplumunun kimliğinin ve inancının kullanılmasında ve korunmasında ne kadar önemli bir role sahip olduğu konusu üzerinde de durulmuştur. Okullarda ve üniversitelerde bu eğitimin güçlendirilmesi gerektiği görüşünde birleşilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

I. 1990 SONRASI MEŞHUR TATAR KADINLARI VE ORGANİZASYONLARI

İslâm'ın kuralları evrenseldir. Onun tüm kuralları insan hayatı hakkında gerçek ve en kapsamlı bilgiye sahiptir. Bu nedenle İslâm Hukuku, insanların tüm hayat alanlarını ellerinde yönetim yetkisi olanların davranışlarından, iş ortaklarının işbirliğinden başlayarak çocukları büyütme yöntemlerine ve fert hijyenine kadar tüm konuları kapsamaktadır.

Erkek ve kadına gelince, Şeriat onları karşı karşıya koymamakta ama iki cinsin doğal farklılıklarını göz önüne tutarak her birine özgün olan değerleri ele almaktadır. İslâm dininde, kadını baskı altında tutmak için hiçbir gerekçe yoktur. Üstelik İslâm dinî kanunlarına göre kadına karşı yapılan davranışların esası kadınlara karşı derin bir saygıdan ibarettir. Hz. Muhammed (s.a.v.) Müslüman erkeklerine *"Aile fertlerine en iyi davranan kimsenin kendisi olduğunu belirtmiştir"* (Tirmizi, Menakıb 63). Erkeklerin arasında kadınlara daha iyi davrananların en iyi olduklarını söylerdi.[80] Bu değerlendirme kadına karşı davranışların bir ahlâk seviyesi olarakta almıştır.

Zamanımıza kadar gelebilmiş diğer bir hadisinde Hz. Muhammed (s.a.v.), dini bütün kadın erkeğin zenginliği olarak görmektedir. Böyle bir kadın kocasına şefkatli ve anlayışlı bir dost, çocuklarına özenli bir anne, anne babasına hep ilgi gösteren bir kız çocuğu anlamına gelmektedir. İslâm, böyle bir kadına hem aile hem toplum hayatında özel bir yer ayırıp onu övmektedir. Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle demiştir: *"Bu hayatta her insan sahip olduğu malından sorumlu ve ona bakmakla yükümlüdür: hükümdar halkına, erkek eşine, kadın eve ve çocuklara bakmaktadır*". [81]

Gördüğümüz gibi Hz. Muhammed (s.a.v.) bu hadisinde kadının görevinden söz etmektedir: iyi bir anne, seven bir eş, evin gerçek efendisi olmak. İslâm, bunlarda kadının değerini görmektedir. Bu tutumun, kadının ruhuna uygun olması bir ilkedir ki, kadın bu görevi ne kadar yerine getirirse o kadar mutlu olacaktır. Böylece kadına

[80] http://www.mumsema.com/hadisler-bolumu/77171-kadinlara-iyi-davranmak-hadislerle-ve-izahi.html

[81] Albani N., *Sahih-ul-Cami*, El-Buhari ve Müslim, №660, Kazan 2003.

tabiatına yabancı bir şey teklif edilmemektedir. Tam tersi, İlâhi kanun, kadının içindeki potansiyelin açılmasına yol açmakta, ona doğuştan verilen yetenekleri sayesinde, muhteşem başarılara ulaşabileceği yönünde hayatı yönlendirmektedir.

Yukarıdaki izahlarımızdan, İslâm hukukunun bir kadının sosyal hayata katılmasını da engellediği sonucunu asla çıkaramayız. Bilindiği gibi Hz. Muhammed'in (s.a.v.) eşi Hz. Hatice (r.a.) çok başarılı şekilde ticaret işleriyle uğraşmıştı; tarih bize devlet işleriyle uğraşan Müslüman kadınların isimlerini de vermektedir: Mesela, efsanevi Tatar prensesi Süyümbike (Kazan'ın Korkunç İvan tarafından fethedilmeden önce Kazan Hanlığı'nın son prensesi) bunlardan biridir.

Fetvalar veren ve aile problemleri üzerine arabuluculuk yapan, Rusya'nın ilk kadın kadısı *Mühlise Bubi Abıstay*, önce 1917-1921 yıllarında ilk müftü Alimcan Barudî'nin, sonra da 1921-1930'larında müftü Rizaeddin Fahreddin'ın sağ kolu olmuş ve yardımcısı olarak seçilmişti ve aynı zamanda aile işleri bölümü müdürüydü.[82]

Bugün de Müslüman kadını toplum hayatına katılmaktadır. İslâm dünyasında kadınlar yeni bilgisayar teknolojilerini öğrenmekte, siyaset, öğretmenlik, gazetecilik işleriyle uğraşmakta, doktor ve eğitmen olarak çalışmaktadır. Belli ki eğitim ve iş hayatı Müslüman kadınları için serbest ve açıktır. Ancak bu meseleler her ailede farklı çözümlenmektedir. Neticede kadın, ev dışında ne yaparsa yapsın o erkeklerden farklı olarak yaptığı işin yanında ailesi ve akrabaları hakkındaki düşüncelerinden sonuna kadar kendini ayıramamaktadır. Onu sıkı bağlarla bağlayan ev, onun içinde kalmaya devam etmektedir. Bu durum, kadının hayatı açısından sorunlar yaratmaktadır. Bundan dolayı Müslüman kadınlarının çoğu kendisini ailesine, eşine ve çocuklarına veya anne babasına, adamaktadır. Bu yüzden İslâm Hukuku'nun sadece kadınlara karşı saygılı bir davranış öngörmediğini, aynı zamanda kadınların sosyal, maddî, fiziki ve hatta psikolojik korunmasını garanti altına aldığını da bilmemiz gerekmektedir.

Burada biz, Müslüman kadınının hakları ve görevleri konusuna değinmeye çalıştık. Bu sorun hem canlı bir ilgiye, hem farklı tartışmalara konu olabilmektedir. Allah, erkeği ve kadını insani açıdan birbirine eş olarak eşit bir konumda yaratmıştır. Bu nedenle onların haklarını ve görevlerini birbirine paralel olarak ele almamız

[82] *Religiya vaşa ostalas tolko v vaşey vole (Dininiz Sadece Özgürlüğünüzde Kalmıştır*), *Gasırlar avazı (Asırlar yankısı)*, № I/2, Kazan 1999, s. 3-4.

lazımdır. Üstelik birinin haklarının gerçekleştirilmesi, diğerinin kendi görevlerini yerine getirmesine bağlıdır. Örneğin, Müslüman kadınının çalışmama hakkı, yani aile maddî durumu hakkında düşünmeme hakkı söz konusudur. İslâm kanununa göre bir erkeğin görevi, evlenmeden önce eşinin anne babasının evinde sahip olduğundan daha kötü olmayacak derecede ona hayat imkânları sağlamaktır. Kadınının anne babasından kalmış mülkü ve diğer gelirler, hediyeleri ve diğer maddî şeyleri kendi elinde kalmakta ve onun izni olmadan akrabalarından hiç biri bu mallara el uzatamamaktadır. Bir karşılaştırma yaparsak, Batı Avrupa'da kadının mülk hakkı geçen yüzyılda ortaya çıkmışken, bu hakkı içeren İslâm şeriatı 14 yüzyıllık tarihe sahiptir.

Müslüman kadınlarının görevleri söz konusu olduğunda, genelde onun eşine itaat etme görevi zikredilmektedir. Bu konunun anlaşılması, kadının İslâm'daki rolünü anlama açısından çok önemlidir. Kadının eşine itaat etmesinde hakaret edici bir şey yoktur. Ancak burada söz konusu olan husus erkeğin de kadına karşı birtakım görevlerinin olması ve buradaki itaat kavramının aslında sıradan bir kurumsal başkanlıktan öteye bir anlam taşımamasıdır. Yani ailede bir kişinin otoriteyi üstlenmesi gereklidir, bu kişi de fiziki açıdan ve evin dış sorumluluğunu daha çok üstlenmesi açısından erkektir. Buna rağmen buradaki "itaat" mutlak bir anlam taşımamakta, bilakis karşılıklı uzlaşıyı da barındırmaktadır.

İslâm insanların ruhlarını temizleyerek, onların mutlu bir şekilde yaşamalarına yönelik kuralları ortaya koymuştur. Burada sosyal, siyasî, entelektüel ve mülkiyet farklılıkları önemli değildir. Sadece inancın samimiyeti önemlidir. Bu, yaratıcının gösterdiği yolu seçmiş erkekler ve kadınlar için aynı şekilde hayattaki mutluluğu verir ve hayatı yüksek bir mana ile doldurur.[83]

Bugünlerde Rusya toplumunda, İslâm'ın yeniden canlanması sürecinin şahitleriyiz. *Sovyetler Birliği* zamanında da halka İslâm temellerini öğretmekten yılmayan Tatar kadınları yine bu hususta büyük rol oynamaktadır. İslâm'ı yaymak amacı olan kadın kursları ve örgütlerinin açılması; eğitimli Müslüman kızlar kuşağının yetişmekte olması umut vericidir. Bu kızlara büyük bir görev yüklenmiştir.

[83] G.İbragimova, *Musulmanka (Müslüman Kadını), Zakon i Pravo* (*Kanun ve Hukuk*), №8, Kazan 1999, s. 39-41.

Bu görev, İslâm'ın insanlara verdiği hakları kullanarak dinîmizi gerçek manasıyla öğrenerek gelecek nesillere aktarmaktır. [84]

Böylece kadın, donanımlı insan yetiştirmeye yönelik önemli faaliyetler içindedir. Günümüzde de önder Tatar kadınlarını ve onların faaliyetlerini izah etmeye çalışacağız.

1. TATAR KADIN ÖNDERLER

A. Reşide İshaki

a) Siyasî Kişiliği

İshaki (İshakova) Reşide 1924 yılında, Tataristan'ın Arsk bölgesinde, işçi bir ailenin onuncu çocuğu olarak dünyaya geldi. Annesi Meryem, babası ise Abdullah'tır. Kendisi hayatını şöyle anlatmıştır: *"Annem bize Şeriat kanunlarını, helali ve haramı birbirinden ayırmayı, doğru yaşamayı boş işlerle uğraşmamayı öğretti. Çocukken biz Komünizm zamanında din yasak olduğu için imanımızı saklamak zorunda kaldık. Seher vaktinde, ışıkların yandığını görmesinler diye pencerelere çok katlı perdeler asıyorduk. Hatırlıyorum ki, çocukken annem bizi yanına oturtup Kur'ân surelerini ve Kur'ân okumayı öğretiyordu. Zor zamanlarda dinimize inanmayı, dinimizden güç almayı öğretiyordu. Ben çok küçüklüğümden beri Allah'ın bir olduğunu ve yüceliğini biliyordum. "Sabrettiğimiz zaman Allah bize cennetin tatlı meyvelerini ikram edecek", annem hep tekrarlıyordu. Sekiz yaşımdan beri büyüklerle birlikte Ramazan Ayında oruç tutmaya başladım. Küçük çocuk sabahtan akşama kadar içmesin, yemesin ki, hani şimdi kim dayanır buna? Küçüklere kim kıyar? İşte böyle güçlendirdik biz ruhumuzu. Allah bizim namazlarımızı, dualarımızı kabul etmiştir, çünkü ben hayatımdan memnunum*."

Reşide Abıstay ve eşi Umar İshaki 6 çocuğa sahip oldular: 5 kız ve 1 oğlan. *Reşide Abıstay*, kendi çocuklarına İslâm eğitimi verdi. Din yasak olmasına rağmen çocukları İslâmsız bırakmadı. Çocukların temiz kalpleri Allah'a inanma, büyüklere karşı hürmet, küçüklere şefkat, anne babalara iyi davranma İslâm'ın değerlerini gibi alsın, öğrensin diye o bütün gücüyla çalıştı.

[84] R.T. Nugmanova, a.g.m., s. 101.

O bunu şu sözleriyle ifade eder: *"Benim çocuklarım okula daha başlamadan namaz kılmayı, Kurân okumayı biliyorlardı. Ben bu konuda çok serttim, çocuklarım benden korkuyorlardı. Doğru eğitim verdiğim için ben çok mutluyum. Benim annemin vesayeti gibi ben ve çocuklarım Allah kanunlarıyla yaşadığımız için mutluyum".*

Çocuklarından biri İslâm'dan uzaklaşır, kalbine kibir ve ikiyüzlülük girer diye anne korkar. Reşide Hanım bugün de kendi çocuklarını serbest bırakmayan bir annedir. O, onların işlerine göz atmakta ve bir melek gibi çocukların iyi ve kötü işlerini, her çocuk için ayrı olarak hazırlanmış günlüğe yazmaktadır. Biricik oğlu Gusman Hazret İshakov'a, yani Tataristan'ın eski müftüsüne, karşı bile çok serttir. Ama bu sertlik bildiğimiz manadaki sertlik değil, bir annenin olması gereken sevgi ve hoşgörü ile birlikte uyguladığı bir davranış şeklidir. O, yıllarca müftülük yapmış olan oğluna, yüksek rütbe ve konumların sadece Allah tarafından verildiğini ve her yöneticinin, her zaman iyi niyetli, dürüst ve adil olması gerektiğini her zaman hatırlatmaya çalışmıştır.

Reşide İshaki, kadın eğitimi konusunda Tataristan'da nadir örneklerden birisidir. Onun hayatı, Müslüman Tatar kadınları için en güzel örneği teşkil etmektedir.

Bebek doğduktan sonra güzel, anlamlı isim koymak anne ve babasının birinci vazifelerindendir. O, *"İslâm kanunlarını anlatırken anne, babası doğru çaba harcamalılar ki bebeğin "Allah" sözü birinci kelimelerinden olsun. Kalem, kitap, masayı insanoğlu yapmış, ama güneş, yağmur, insanı kim yaratmış diye anne adım adım çocuğa her şeyi gören ve bilen Allah'ı anlatmalı. Ama Allah'ın kurallarından taviz vermemeyi öğretmek en önemlisidir. Çocuk yürümeyi ve konuşmayı öğrendikten sonra yanımıza oturtup namaz kılmayı ve sureleri öğretmeliyiz"*, demekteydi.

İyi niyetli ve hayırlı evlat olması için eğitmek, Allah'ın kurallarına uymasının sebeplerini anlatmak, Allah'ın sevgisine layık olmayı çocuğuna öğretmek anne ve babasının ana amaçlarından olmalıdır. Farklı durumlarda, farklı toplumlarda insanın haysiyetini korumak için sadece öylesine bir eğitim yardım eder. *"Bu ve öbür dünyadan vazgeçmeyip, iki dünya için de çalışmalıyız. Çocuğun etrafındaki olan olayların iyi ve kötü yanlarını anlatmaya çalışmalıyız,"* diyor Reşide İshakova ve şu

hadisi hatırlatıyor; *"Bir baba evlâdına güzel edep ve ahlâktan daha üstün bir miras bırakmış olmaz."* (Tirmizi, Birr 33)[85]

1975 yılında kötü eğitimi, imansız toplumu ve kişiliklerin bozukluğunu görünce *Reşide Abıstay* emekli olup dinlenmeye karar vermiyor. Dindar kişilerin yok olduğunu gördükçe kendisi abdest, namaz, Kur'ân kurallarını anlatan ilk öğretmenlerinden birisi oluyor. Ancak onun faaliyetleri öyle zor zamanlardadır ki, dinî bilimleri almak için öğrenciler gizlenerek toplanabilmekteydiler. Bugün *Reşide Abıstay*, 12 devre öğrenci mezun etmiş bir kişi olarak ve birçok medreselerde ve camilerde çalışanların saygın ve değerli öğretmeni sayılmaktadır.

Halen 90 yaşında olmasına rağmen *Ostaz Bike*[86] Reşide Hanım, haftada 3 gün *Nurullah* Camisi'nde dersler vermekte, hala aktif olarak ve memnuniyetle cami ve medreselerin açılışına gitmektedir.

Doğru yola, imanlı olmaya ve barış yoluna yönlendirmek, İslâm davası yolunda yürümek Reşide İshakova'nın büyük hayallerindendir. Ve bu konuda Tataristan'ın *Abıstay*'ı ilmini, tecrübelerini, vaktini, özverisine acımamakta ve: *"Biz hepimiz kendi yolumuzda ilerlemeliyiz"* demektedir.

Bugün *Reşide Abıstay* 6 çocuğun, 38 torununun, 40 torun çocuklarının ve binden fazla öğrencilerinin öğretmeni olarak anılmaktadır. O, hâlâ bıkmadan yeni doğan üçüncü nesle bile doğru eğitim ve öğretim alması, Allah'ın sevaplarına layık olması, kendi faaliyetleriyle İslâm'ı güçlendirmesi ve gelecek nesillerine teslim etmesini öğretmektedir.

Torunlarından birisinin düğününde *Reşide Abıstay*, büyük bir şecere hediye etmek istiyor. Ve şöyle bir hatırlatmada bulunuyor: *"Bu şecere bir ağaçtır, bir ailedir ve bir semboldür. Kalın ve sert ağaç gövdesi ve kökleridir. Allah'a güçlü inanmak ağaç gövdesidir. Ve namaz, oruç, zekât, hac gibi güçlü köklere bağlı ağaç gövdesi her zaman dayanıklı olur. Ve sadece öyle bir ağaç iyi niyetlilik, adillik ve dürüstlük gibi meyveler getirir."*[87]

O kadar uzun ve derin dinî hayatı sonunda *Reşide Abıstay*'ın halk arasında haklı olarak farklı lakapları oluşmuştur: *"Bismilleh abla", "Kadın Mullası"*… Bir de *"Büyük Yürekli Şahıs", "Milletin Anası", "Altın Yürekli", "Tataristan'ın Gururu"*

[85] http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/hadisler-isiginda-cocuk-terbiyesi
[86] Ostaz Bike: üstad bike, öğretmen, kadın lider
[87] R. İshakova, *Yaşaven magnase (Yaşamın Manası),* Kazan 2009, s. 15-19.

Ayrıca ona *"Örnek Şahıs"* diploması verilmiş ve 2009 yılında Tataristan Cumhuriyeti'nin Arsk bölgesinin sosyal-iktisadi gelişmesini ve otoritesini arttırdığı için Arsk bölgesi yöneticileri tarafından Reşide İshakova'ya *"Onursal Şehadetname"* verilmiştir.

b) Hocaları, Öğrencileri, Eserleri

Kendi çocuklarından farklı olarak *Abıstay'*ın kızlarının eşleri de onun öğrencilerdendir. Tataristan'ın birinci müftüsü ve damadı Abdullah Hazret Galiullin, *Rusya İslam Üniversitesi*'nin rektör yardımcısı, *Abıstay'*ın damadı Süleyman Hazret Zaripov. Tataristan'ın eski müftüsü ve onun oğlu Gusman Hazret şunları hatırlıyor: *"Biz çocukken annemden çok korkuyorduk, onun eve geldiğini duyunca biz dersleri okuduk değil, biz öğrendik diye cevabımız hazır olmalıydı. Onun yerine başka bir annem olsaydı ben hiçbir zaman müftü olmazdım."* Tataristan'ın toplumsal organizasyonun *"Müslime"* başkanı ve *Müslime* gazetesinin başmuharriri Almira Adiyatullina, *Reşide Abıstay'*ın öğrencilerdendir.

Kendisine ait "Namaz oku tertibe" (Namaz kılmanın kuralları), en çok satan kitap olarak 27 sene neşir edilmiştir.

"Jan Azığı"(Can Sofrası), bu günlerin sorunları anlatılmış vaazlar gibi yazılmış şiir kitabıdır.

Hatın-Kızlar Hörmetine	Hatun-kızlar Hürmetine
Hürmetle Hanımlar!	Hürmetli Hanımlar!
Analar, apalar, seneller,	Anneler, ablalar, kardeşler,
Kodagıy, kodaça, kilenner.	Kayınvalide, gelinler,
Sezlerge Allah'tan zur beşaret birelgan.	Size Allah'tan büyük beşaret verilmiş.
Sez irlarnen yartısı,	Siz erkeklerin yarısı,
Koyaş kük tormışnın yaktısı.	Güneş, gök hayatın nuru,
Sez bit yortıbıznın zinnate,	Siz evimizin ziyneti,
Sezge bulsın Allah'nın gizzate.	Size olsun Allah'ın izzeti.
…	…

Beznen gomer yullarıbızda	Bizim ömür yollarımızda
Hıyanatsez gomer itasez.	Hıyanetsiz yaşıyorsunuz.
Her cehetten sezge ışanıç bar,	Her cihetten size inanış var,
Tormış dulkınnarın yöze belasez.	Hayat dalgalarında yüzebiliyorsunuz.
…	…
Ata-ana hakın söylisez.	Baba-anne hakkın söylüyorsunuz,
Olılarnı olılıklap,	Yaşlılara hürmet edip,
Yatimnarge şefkatle bul!-diyasez.[88]	Yetimlere şefkatli ol! diyorsunuz.

Bu şiiriyle Reşide İshaki kadınlara tavsiyeler veriyor, toplumda kadınların yapması gereken hususları anlatıyor.

"Yaşau Manası"(Yaşamın Manası*), Reşide Abıstay*'ın hayatını anlatan otobiyografi.

"Kor'an Cauharlere"(Kurân Cevherleri), Kurân'ın surelerini okuma öğrenme kitabı.

c) Faaliyetleri

R. İshakova'nın Müslüman toplumuna sağladığı önemli faaliyetlerinden biri, Kazan'da inşa edilmiş ve yenilenmiş "*Abıstay Camileri*"dir. Bu camilere R. İshakova'nın katkısı çok büyüktür.

1990 yıllarda *Reşide Abıstay* ve Fevziye Bayramova, Kazan'daki 73 sene namaz kılınmamış *Kaban* ve *Azim* camilerini devletten ısrarla geri aldılar.

1992 yılında Kazan'ın Mirnıy köyünde *Tınıçlık* (Sakinlik) camisini açtı. Ama halk arasında o camiyi *Reşide* Camisi diyorlar.

2008 yılında Reşide İshakova, annesinin doğum yerinde Arsk bölgesinde *Meryem* camisini açtı. Kendi dikilmiş eşyalarından ve yazıp satılmış kitaplarından kazandığı paralarla inşa edilmiş *Abıstay'*ın Camisi.

2010 yılında Kazan'da *Kur'ân Öğrenme Merkezi "Reşide"* açıldı. Bu merkez genel İslâm değerlerini canlandırılmasına, toplumun ruhunu güçlendirmesine ve en önemlisi hazırlanmış genç hafızlar sayesinde Kur'ân'ın devamına yardımcı olur.[89]

[88] R. İshakova, Jan Azıgı (Can Sofrası), Kazan 2007, s. 110-111.
[89] R. İshakova ile yaptığım şahsen görüşme.

11 Nisan 2012 yılında Reşide İshakova, *Süleyman* Camisi'nde görme engellilerin rehabilitasyon merkezine geldi. Tataristan'ın Müslüman aktif kadın önderlerinden birisi, Rusya'nın farklı bölgelerinin arasında kitapları en çok satan yazar olmuştur. Müslüman kitaplarının yazarı, görme engelli rehabilitasyon merkezinin öğrenciler için değerli, sevgili ve meşhur vaiz *Reşide Abıstay*. Onun en meşhur kitaplarından birisi *Lui Brayl*[90] dilinde bile yayınlanmış "Namaz kılma rehberi" . Görme engelliler arasında bu kitap için büyük bir talep bulunmaktadır.

Rusya'nın farklı bölgelerinden Çeçenistan, Başkurdistan'dan gelmiş olan görme engelli 20 kadın, *Brayl* sisteminden *Süleyman* camisinde Kurân okumayı öğrenmiş.

Reşide İshaki, görme engelli Müslümanlar için ders düzenlemiştir. Dersten sonra bütün öğrenciler camide toplandı ve Reşide Hanım vaaza başladı*: "Bugünkü vaazımızın konusu huşûdur. Herkes biliyordur ki namaz itaat, tevazu duygularıyla kılınmalı. Bunun hepsi Arapça kökenli "huşû" sözünden geliyor. Namazınızı acele şeklinde değil, ölümü düşünerek, hatırlayarak, Kur'ân'ın ayetlerini düşünerek kılmalı. Sadece bu şartlarından sonra Allah (c.c.) namazınızı kabul etmiştir diye düşünebilirsiniz."*

Reşide Hanım, görme engelli öğrencilerinin sorularının hepsine cevap verdi. Sorulardan çoğunluğu çocukların eğitimi ve aile ilişkileriyle alakalıydı.

Bir de Reşide İshakova elleri boş gelmedi. Öğrencilere, namaz kılmanın kuralları hakkında CD diskler ve kendi yazmış olduğu kitapları hediye ettikten sonra cesaretli görme engelli öğrencilerin İslam kanunları öğrenmek, tanımak için samimi arzuları nedeniyle teşekkür etti.[91]

d) Değerlendirme

Her Müslüman kadını için, çocuklarının doğuşundan itibaren doğru şekilde eğitilmesi çok önemli bir hedeftir. Sadece bu durumda çocuğun toplumun saygın üyesi olacağını düşünebiliriz. Terbiyeli ve dindar olmak, çocuğuna çevresindeki her olayın olumlu ve olumsuz taraflarını fark etmeyi öğretmek zorunda olan kadına, özel bir rol yüklemektedir. Reşide İshaki anlatıyor: *"Benim şimdi 95 torunum ve torun*

[90] Lui Brayl: Görme engelliler için Braille Alfabes
[91] http://www.tatar-inform.ru/news/2011/04/11/265554/?print=Y

oğlum var. Tüm onlar dinîmizin kurallarına uygun olarak yetiştirilmektedir. Çünkü eğitim kadar hiçbir meyve tatlı değildir", diyor.

Daha 40 sene önce (*Sovyetler Birliği* zamanlarında) *Reşide Abıstay* emekliye ayrılırken, dinin baskı altında olduğu için rahatsızdı. Çevresindeki insanlar, atalarımızın dinî hakkında doğruca bilsin diye elinden geleni yapmaya karar vermişti. Böylece o, Cumhuriyet'te yeraltında İslâm derslerini vermeye başlamıştı. Bir gün o, *KGB'*ye *(Devlet İstihbarat Komitesi)* çağırılıp hapishaneyle tehdit edilmişti. Ve o, dininin gençleri arasında uyuşturucu kullananları, alkolikleri, kolay para sevenleri görmek istemediğini ve bu kötülükleri kurutmak için elinden geleni yapacağını söylemişti. *"Beni "aptal ihtiyar kadın" sözleriyle serbest bırakmışlardı. O zaman ben neredeyse 50 yaşındaydım. Daha genç olsaydım KGB çalışanları tehditlerini gerçekleşecekti diye düşünüyorum*"[92], diye hatırlıyor Reşide İshaki.

Öyle zor olaylar yaşasa da o, faaliyetlerine devam etmişti. Cumhuriyet'te huzur olsun diye günümüzde de camilerde İslâm dersleri vermeye devam etmektedir. Tataristan'da dindar insanların sayısı hayli artmaktadır. Bu sayısının artmasında Reşide İshaki'nin etkisi büyüktür. Çünkü *Reşide Abıstay* o kadar güçlü akıl, zihniyet ve ruhî güce sahiptir ki onun yanında her kim olursa olsun, onun enerjisinden etkilenmektedir. Bu etki insanları iyiliğe ve doğruluğa yöneltiyor, vaktini boşa harcamıyor. Aile içinde ve sosyal hayatta kendini geliştirmeye başlıyor. Bunların çoğu Reşide İshakova'nın desteğiyle başlıyor ve yön buluyor.

B. Fevziye Bayramova

a) Siyasî Kişiliği

Tataristanlılar Fevziye Bayramova'nın ismini duyunca akıllarına ilk gelen, insanların ekmek ve sabah gazetesi için parası yetmediği, Kazanlıların olayları şahsen görmek için *Azatlık*[93] meydanına, mitinglere, yürüyüşlere, siyasî açlığı ilan edenleri desteklemeye, egemenliğin ilanı gibi yeni bayrama gittikleri ateşli 90'lı yıllardır.

[92] R.İshakova, *Religiya ne moda (Din Bir Moda Değildir*), *Elita Tatarstana* (Tataristan'ın Eliti), Kazan 2010, s. 45.
[93] Azatlık: Kazan'daki Özgürlük Meydanı

Fevziye Bayramova hakkındaki anlatım birçok nedenden dolayı siyasî ve tarihî bilgilerin edebiyat bilgileriyle karışımından oluşmaktadır. Evet, Tataristanlılar Fevziye Bayramova'nın ismini duyunca kendi Janna D'Ark hatırlamış oluyorlar. Tribünlere çıkan Fevziye Hanım da bunu idam sekisine çıkmakla bir şeklinde kıyaslamıştı.

Fevziye Bayramova, 5 Aralık 1950'de kalabalık bir Tatar ailesinin kızı olarak çok eski tarihe sahip bir Tatar kenti olan Sabinskiy ilçesinin Sabay köyünde dünyaya gelmişti. Babası II. Vatan savaşının malulüydü.

Çocukluğundan beri Fevziye Bayramova, birçok tarım işleriyle ilgilenmişti. 1966 yılında bulunan sekiz senelik okulundan mezun olmuştu. O, okul yıllarından beri kendisini aktif gazeteci olarak gösterdiği için *Znamya Pobedi* (Zafer Bayrağı) yerel gazetesinin yazı kurulu tarafından edebiyatçı olarak işe çağırılmıştı. Orada iki sene boyunca çalışırken Sabinsk ortaokulunu bitirmişti. Bu dönemde Bayramova, çeşitli tiyatro oyunları ve edebiyat senaryolarını yazmaya başlamıştı. 1968 yılında Kazan tiyatro okulunun yönetmenlik bölümüne girmesi, onun için dürtücü etken olmuştu.

Fevziye Bayramova, 1971 yılında yönetmenlik bölümünden mezun olmuştu. Evlendikten sonra tüm zamanını ailesine ve çocuklarına veren Fevziye Hanım, edebiyat alanına daha sonra 80'li yılların başlarında girmişti.

Öncesinde o, Kazan televizyonunda çalışarak almış olduğu uzmanlık alanına göre pratik yapmış, 1975-1978 yıllarında Moğol Halk Cumhuriyeti'nde yaşamıştı. Orada Fevziye Hanım inşaat alanında çalışarak hayat tecrübesini geliştirmişti.

Hâlbuki yaratıcılığa karşı ilgisi onu hiç bırakmadığı için Kazan'a döndükten sonra 1979-1984 yılları arasında Fevziye Bayramova gazete, dergi yazı kurullarında ve *Kazan Utları (Kazan Işıkları)* dergisinde düzeltici olarak çalışmıştı.

1983 yılında Fevziye Bayramova, Kazan Devlet Üniversitesi'ne "Tatar dili ve edebiyatı" bölümünü kazanmıştı.

Hem yaratmak isteği, hem halka yakın olmak yönelimi Fevziye Hanımı profesyonel gazeteci olarak çalışmaya yöneltti. O, 1985-1986 yıllarında *Tatarstan Yaşlere (Tataristan Gençleri),* 1986-1987 yıllarında *Sosyalistik Tataristan* gazetesinde çalışmıştı.

Mart 1985'te sonradan *Perestroyka'*yı ilan eden ve olayların etkinleşmesine yol açan Mikhail Gorbaçov, *Sovyet'ler Birliği'*nin Komünist Partisi Merkezi Komitesinin Genel Sekreteri seçilmişti. 1985 yılında Kazan'da, Tataristan-Başkurdistan Cumhuriyeti'nin kurulmasından yana olan Mullanur Vahitov'un heykeli dikilmişti.[94]

b) Hocaları, Öğrencileri, Eserleri

1987 yılında parlak politikacı Fevziye Bayramova, *Tatar Kitap Yayınevi*'nde edebiyat bölümünde düzeltici olarak çalışmaya başlamıştı. İlk önemli ebedi eseri olan "Bolın" (Çayır*)* öyküsü 1983 yılında *Kazan Utları* dergisinde yayınlanıp dergi sayfalarında kritik bir polemiği yaratmıştı.

80'li yılların başında Sovyetler Birliği'nde edebî ve ruhî durgunluk varken, düalizm zamanı geçerken Fevziye Bayramova'nın eserleri öne çıkmaktadır.

Amirhan Yeniki, Ayaz Gilyazov, Garif Ahunov, Farvaz Minullin gibi önde gelen edebiyatçılar genç yazara öğüt vererek rejim gardiyanlarının saldırılara karşı korunmasına yardım etmişlerdi.

80'li yıllarda Fevziye Bayramova birçok eser yazmış, kendine özgün üslubu gereğince yazmış, insan gönlünün ruhî arayışları hakkında estetik değeri yüksek eserler yazmıştı. 1983 yılında "Verstovıe Stolbı", "Maska", 1984 yılında "Ozernaya Rıba", 1987 yılında "Kolokolçik", 1988 yılında "Beskrılıe Çayki" gibi eserleri çıkmıştı. 1986 yılında Amirhan Yeniki'nin önsözüyle Fevziye Bayramova'nın ilk kitabı çıkmış, 1991 yılında ise "Melodiya" kitabı yayınlanmıştı.

Fevziye Bayramova edebî eserlerinde kolektif çalışma ve devlet çiftlikleri, üretimde çalışan emekçiler, petrol işletmeleri ve KAMAZ[95] gibi konular üzerinde durmuştu. Tüm eserleri insan ruhuna adanmıştı. Materyalizm iddialarını reddederek o, duygular hakkında yazmış, ruh ekolojisini genişletmişti. Ruh inceliği, yazarın İslâm'a karşı ilgisini teşvik etmişti (Komünist propagandası sayesinde SSCB'nde her kes "kilisenin devletten ayrı" olduğunu biliyordu, tüm *Sovyet* insanlara Karl Marks'ın "din halkın afyonudur" düşüncesine aşinaydı).

[94] V.Yakupova, *Fevziye Bayramova kak voplosheniye passionarnosti tatarskih jenşin, 100 istoriy o Suverenitete (Egemenliğinin 100 Tane Hikâye)*, Kazan 2000, s. 10-15.
[95] KAMAZ: Tataristan'ın kamyon firması.

1993 yılında Bayramova'nın "Ploşad Jdet Tatar" ("Meydan Tatarları Bekler") kitabı çıkmıştı.

2006 yılında Şef-redaktör Ravil Fayzullin'in çıkardığı *Kazan Utları* dergisinin değerli taş ve inci derlemesinde ("İdil-Press" poligrafi yayınevi kompleksi) de Fevziye Bayramova'nın "Tsvetok Sireni" (Leylak Çiçeği) samimi hikâyesine de yer vardı.

Fevziye Bayramova'nın eserlerinin asıl konuları insan ve doğa, şahıs ve toplum, kararlı bir hayat tutumunun seçimi ve karakterin oluşumu, insan ruhundaki değişikliklere dikkat etmesidir. Fevziye Bayramova "Sanat Dünyasında Seyahat" adlı İdil Bulgar Devletinin tarihini ve Tatar halkının sanatını konu alan çocuk hikâyeleri derlemesinin, "Kara Urman" (Kara Orman), 1997, romanının "Bezne Onıtmagız" (Bizi Unutmayın) 1998 oyununun, "Kunel Karlıgaçlarım" (Gönlümün Kırlangıçları), 2000 öyküsünün yazarıdır.[96]

c) Faaliyetleri

SSCB'nin son zamanlarında Kazan sokaklarında ilan panolarında Tatarları göç etmeye teşvik eden reklam afişleri bulunuyordu. Tataristan önemli şehirlerine SSCB'nin diğer bölgelerinden insanlar göç ettirilmiştir.

Partinin politikası çok basitti: çağırılmış nüfus göç ediyorsa dörtte biri Gürcü, dörtte biri Tatar, dörtte biri Çerkez, dörtte biri Ukraynalı olan bir çocuk sonuçta konuşma dili olarak Rusçayı seçip kendine Rus diyecektir. Fevziye Bayramova, Çelnı *KAMAZ* fabrikasında Tatarların fabrikalarda ve çağın diğer komünist inşaat yerlerinde en ağır işlere yazılmalarına şaşırmıştı.

80'li yıllarda Fevziye Bayramova halkın kaderine, hayat adaletine adanmış, kendi hakları için mücadeleye, köle alışkanlıklarından vazgeçmeye esinlendiren makaleleri yazmaya başlamıştı. Kölelik konusuna gelince, eski bir *Sovyet* generali olan Çeçenistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Dudaev sonradan şöyle demişti*: "Kölelikten kurtulmak istemeyen köle iki kat köleliliği hak etmiştir"*. Egemenlikler geçidi sırasında Cohar Dudaev şunu demişti: *"Çeçenistan'ın Rusya içine girmesi söz konusu olamaz, ama Rusya'nın Çeçenistan'ın içine girmesi söz konusu olabilir"; "Özgürlük çok güzel bir şeydir ve ona ödenecek fiyat da çok yüksektir*".

[96] V.Yakupova, a.g.m., s. 17-20.

Bayramova, Cumhuriyet parlamentosunun milletvekili, "İttifak" Partisi'nin başkanı, Milli Meclisin yöneticisi olmuştu. Birçok faaliyetlerin başlatıcısı ve organizatörü olarak o tutuculuk, ikiyüzlülük, köleliğe karşı mücadele etmişti.

Nüfus sayımı sonuçlarına göre Tataristan'da Rusya Tatar nüfusunun sadece dörtte biri yaşadığı bilinmektedir. Yoğun biçimde Tatarlar Perm, Çelyabinsk, Astrahan, Penza bölgelerinde yaşamaktadır. Bu durum hem olumlu, hem olumsuz etkenleri yaratmaktaydı. İdeal olarak Tatarlar büyük Altın Orda'nın mirasçılarıdır. Azeriler eskiden "Kafkas Tatarları" olarak adlandırılmıştı, komünistler (Roma İmparatorluğu tarzında "böl ve yönet" siyaseti) onlara başka bir isim koydurduktan sonra Bakü sakinleri buna karşı *Sovyet* pasaportlarında kendilerine "Türk" demeye başlamıştı. Sibirya'da yaşayan Abakan Tatarlarına SSCB döneminde "Hakas" ismi verilmişti. Şor Tatarları Sibirya'da "Şortsı" olmuştu. Tatar yazarı Rabit Batulla "çok milletli Tatar halkından" söz etmişti. Ünlü komünist logosunu değiştirerek (Türkiye'de *"bütün dünya proleterleri birleşiniz*" olarak geçiyordu) Tatarlar da gitgide *"Bütün dünya Tatarları birleşiniz!"* fikrini benimsemeye başlamıştı.

Küreselleşme döneminin çağdaş paradokslarından biri, Pekin ve Tayvan gibi farklı bölgelerden gelen Çinliler birbirlerin konuşmasını anlamazken, farklı milletlere ayrılmış Şorlar, Teleutlar, Hakaslar, Kazaklar, Tatarların birbirini anlamalarıdır. Hâlbuki *Bolşevik'*ler onlara farklı alfabeleri vererek "Truva Atları'nı" hediye etmiş oldular.

Fevziye Bayramova 1988 yılında Kazan'da "Memorial" örgütünün kurucularından biri olup, Gorbaçov *Perestroyka'*sı yıllarında etkileşen demokratlarla beraber "Halk cephesini" kurmuş; birkaç yurtseverle beraber Tatar sosyal merkezini oluşturmuştu.

1989-1990 yıllarında Çelnı'da Tatar Sosyal Merkezi'nde Bağımsız Tatar Gençler Örgütü kurulmuştu. Bu örgütün kurucularından biri Zinnur Agliullin'di. 90'lı yılların başında uluslararası "İdil" kampında tatil yapan gençler arasında Tatar ve Türk şarkıları popülerdi: *"Özbek, Türkmen, Uygur, Tatar, Azer bir boydur, Karakalpak, Kırgız, Kazak bunlar bir soydur*".

Tataristan Cumhuriyeti'nde öncülerden biri olan Bayramova, milli-siyasî "İttifak" Partisi'ni kurmuş ve ilk toplantısında partinin lideri olarak seçilmişti. Şubat 1991'de "İttifak" Partisi'nin takipçileri çoğalmış, Leninogorsk, Bugulma, Perm,

Kukmor, Alabuga, Nijnekamsk, Naberejnıye Çelnı şehirlerinde yeni parti üyeleri ortaya çıkmıştı.[97] "İttifak"Partisi'nin 3 Ocak 1992 tarihince Cumhuriyet'te resmi olarak kaydını yaptıran ilk parti olduğunu belirtmemiz lazım. Fevziye Bayramova tarafından yönetilen "İttifak" beş sene içerisinde Naberejnıye Çelnı'da *Altın Urda* muhalif gazetesini çıkarmıştı. Haziran 1992'de siyasî itibar kazanan Kazan'da birçok Türk halklarının ve hatta Çeçenistan ve İsrail temsilcilerinin katıldıkları Uluslararası Türkoloji Konferansı gerçekleşmişti. Yaptığı faaliyetler nedeniyle takdir edilen Fevziye Bayramova, *Tataristan Cumhuriyeti Yüksek Kurulu'nun Milletvekili* olarak seçilmişti. 30 Ağustos 1990 tarihinde, "Devlet Egemenliği Deklarasyonunun" ve 6 Kasım 1992 tarihinde, Tataristan Cumhuriyeti Anayasasının kabul edilmesi Fevziye Bayramova'nın önemli katkılar bulunmaktadır. Eski bir *Sovyet* Cumhuriyeti olan Ukrayna ise referandum sonucunda bağımsızlık yasasını ancak 1 Aralık 1991'de çıkarmıştı. *"Resmi olarak Tatar halkı sadece 1917-1920 yılları arasında kendi devlet yapısına sahip değildi… Sovyet statüsünü almak güncel bir amacımız olmaya devam etmekteydi. SSCB 1977 Anayasasının hazırlandığı döneminde bu sorun yine ortaya çıkmıştı. Ancak Tataristan, Abhazya gibi ret cevabını almıştı*".[98]

Bu kadar emekle elde edilmiş egemenliğin kaybedilme tehlikesi ortaya çıkınca, 14 Mayıs 1991 tarihinde Fevziye Bayramova Tataristan Cumhuriyeti'nde Rusya Devlet başkanı seçimlerinin iptal edilmesi için *Özgürlük Meydanı'*na siyasî açlık grevine çıkmıştı. 1991 yılı siyasî dehşetleri hakkında Venera Yakupova "Egemenlik Hakkında 100 Hikâye" isimli kitabında şöyle yazmıştı: *"Mayıs 1991de… O zaman birçok kişi Yüksek Kurul dönem toplantısında neye karar verildiğini merak ediyordu: Tataristan'da Rusya Devlet başkanını seçimlerinin gerçekleşip gerçekleşmemesi. Bir gün milletvekili Fevziye Bayramova, açlık grevi başlatmadıkları sürece Rusya devlet başkanı seçimlerine karşı olanların hiç bir şey yapamayacaklarını söylemişti… Ertesi sabah Bayramova Tatar sosyal merkezinden sandalyeyi alıp Özgürlük Meydanı'nda Yüksek Kurulu binası karşısında oturup açlık grevine başlamıştı*".[99]

Açlık grevinin ilk gününde *Sennaya* Camisi'nden Hz. Gabdulla, meydana sağlık otobüsünü göndermişti. Bayramova ve destekçi grubu, geceleri onun içinde

[97] *İttifak, Kazan utları (Kazan Işıkları),* № 2, Kazan 1991, s. 189.
[98] T.R. Yüksek Kurulu Başkanı F.H.Muhametşin'in raporu.
[99] V.Yakupova, a.g.m., s. 22.

geçirmişti. Bu grubun içinde şarkıcı Vafira Gizzatullina, gazeteci Faniya Huziakhmetova, tercüman İrke Zulkarnaeva, "İttifak" Partisi'nin aktivisti Flüra Zaynullina vardı.

Yazar Amir Makhmudov gelip Bayramova'yı grevi bırakmasına ikna etmeye çalışmıştı. Fevziya kızıp onu kovmuştur. İnsanlar Bayramova'ya çiçek getirmiş, sağlığını sormuştu. Bir sabah Yüksek Kurulu Başkanı Mintimer Şaymiev uğramıştı. O, Bayramova grevine katılanlarla selamlaştı. Toplam 19 kişi vardı. Sonra Şaymiev, Bayramova'nın yattığı otobüsüne girmişti. Bayramova'nın sözlerine göre o, sağlığını sorup, ona mineral suyunu vermişti.

Şaymiev otobüsten çıktığında, meydandaki insanlara doğru yürümüş ve sorularına cevap vermişti… Şaymiev Rusya Devlet Başkanı seçimlerinin Tataristan'da büyük ihtimal suya düşeceğini söylemişti. Zaten söylediği gibi de olmuştu…

Fevziye Bayramova Tataristan'da değişiklikleri şöyle anlatmıştı*: "1991-1992 yıllarında Cumhurbaşkanı büyük güç elde etmişti: Egemenlik deklarasyonu ve Anayasa kabul edilmiş, Moskova resmen Kazan karşısında titreyip durmuştu. Şaymiev cephe gerilerinin artık güçlü olduğunu ve muhalefete ihtiyaçları olmadığını düşünmüştü. O, böyle bir şansın sonuna kadar devam edeciğini umuyordu. Ancak zaman olayları farklı şekilde çekip çevirmişti. Şimdi ilan ettiğimiz egemenlikten hiçbir şey kalmamış. Anayasa yıpranmış, referandum sonuçları unutulmuştu. Moskova, Tataristan yöneticilerine aynı onların bana davrandığı gibi davranmıştı. Danıştay'a yolum kesildikten sonra cumhurbaşkanı eleştiri suçundan "Altın Urda" gazetemiz de kapatılmıştı. Şimdi ise Tataristan'da hiçbir zaman gazetelerin kapatılmadığını ve söz özgürlüğü söz konusu olduğunu söylüyorlar".* [100] Evet, Fevziye Hanım çok yönlü bir insandır. Yazarın "Mon" kitabının önsözünde Faiz Zulkarnay'ın belirttiği gibi *Tatar şairi Derdmend eserlerinde belirleyen varoluşçuluk akımı birkaç yıl sonra Bayramova kaleminin altında da belirlemişti*". [101]

1997 yılında Türkiye'de gerçekleşen 4. "Türk Halkları Kongresi" Fevziye Bayramova başkan yardımcısı seçilmişti.

Maalesef Fevziye Bayramova'nın biyografisinin tam olarak yazıldığını söylemeyiz. Bir de o faaliyetlerini halen sürdürmektedir.

[100] V.Yakupova, a.g.m., s. 25.
[101] F.Bayramova, "Mon", Tat.Kn.İzd., Kazan 1991.

12 Nisan 2011 tarihinde Kazan'da Nail Nabiullin tarafından yönetilen "Fikir" gençler ve öğrenciler kulübünü ziyaret eden Fevziye Bayramova, toplanmış gençlere tatarlarının tarihi üzerinde yaptığı çalışmaları hakkında, 90'lı yılların olaylarını anlatmıştı, Tataristan başkentinin üniversitelerinde okuyan birkaç gencin "İttifak" Partisi'ne girmesini kabul etmişti.

Gördüğümüz gibi Fevziye Bayramova'nın muhtelif perspektifleri vardır.

d) Değerlendirme

Tatar halkı Fevziye Bayramova ile gurur duymakta, çünkü o bir milletvekili olarak devlet tribününe çıkarken, bir meydanda toplanmış halkın önünde konuşurken, bir televizyon kanalına mülakat verirken şöyle konuşmaktadır*: "Ben kime yararlı değilim diye sorun? Moskova'ya yararlı değilim. T.R.'nda yaşayan Ruslara yararlı değilim, çünkü ben Tatarcanın tek resmi dil olması için mücadele ediyorum. Bununla birlikte ben Rusçanın uluslararası iletişim dili statüsüne sahip olmasının yanayım. Birçok insan haklarından maruz kalan Amerika yerlileri şöyle demişti: "bir doları elde etmek için 10 doları sormalısın"*.[102] Bu konuşmasında Bayramova'nın söyledikleri çok adaletli görünmektedir: Tatar ve Rus dillerinin eşit olmasını talep etmek için ilk olarak Tatar dilinin önceliğini talep etmek lazım.

XX. yüzyılın ünlü Tatar eylemcisi Gayaz İskhaki'nin nasihatlarını aklında tutarak Fevziye Bayramova, Türk-Müslüman topluluğunu da her zaman savunmuştu. Onu hem Moldova Gagauzları, hem Ural Tatarları ve Nogaybakları tanımaktadır.

Fevziye Bayramova, sadece Rusya bölgelerinde değil yurtdışında, Türkiye, KKTC, Azerbaycan, Ukrayna, Almanya, Belçika, Hollanda, Danimarka gibi ülkelerde de tanınmaktadır. Hatta diğer kıtalar da Avustralya ve Amerika'da bu kadını yakından takip etmektedir. Fevziye Bayramova'nın kaderi sadece Tatar halkıyla değil, Türk halkıları ve onların ortak eski tarihiyle de birleşmiştir. Coşkun faaliyetlerinin sebeplerini anlamak için Türk halklarının ortak tarihine bakmamız lazım.

Filoloji bilimleri doktoru Hatip Minnegulov, Bayramova'nın "Tufannan Taralgan Tatarlar" (Kazan, 2004, "Magarif" yayınevi) kitabının önsözünde, Fevziye

[102] A.B.Absalyamova, *Ya izmenilas, no ne izmenila sebe (Ben Değiştim, Ama Kendim İçin Değişmedim), Tatarskiy vek glazami natsionalnoy elitı (Tatar Asrı Milli Elitesinin Gözüyle),* Paradigma, Kazan 2005, s. 89.

Bayramova'nın Rus tarihçisi Mihail Hudyakov'un eserlerini, bilim adamları için gerçekçi ve kesin "Kazan Hanlığı Tarihinin Denemelerini" incelediğini, araştırmacının eserini Tatarca diline çevirdiğini, bu önde gelen milletlerarası şahısın adına konferans düzenlediğini yazmıştı.

Bir Tatar atasözü, kendine saygı duyan bir yiğit erkeğin yapması gereken 70 meslekten söz etmektedir. Yangından, sudan ve bakır borulardan geçmiş (güçlü kadınlar için Rusça bir deyim) Fevziye Bayramova, birden fazla meslek edinmişti ve Müslüman Tatar Kadınlar arasında güçlü bir örnek kadın olarak kalacaktır.

C. Almira Adiyatullina

a) Siyasî Kişiliği

Adiyatullina Almira Lutfulla kızı (takma adı Almira Saryaz) 8 Temmuz 1938 yılında Başkurdistan SSC'nin İlişevsk ilçesinde Sayetkulovo köyünde doğdu. 1965 yılında Kazan Üniversitesinin Filoloji Fakültesi'nden mezun oldu. Gazeteci, 1989' da *Tataristan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti*'nin Emektar Kültür Adamı unvanına layık oldu.

b) Hocaları, Öğrencileri, Eserleri

Reşide İshakova'nın öğrencisidir. 1962 yılından itibaren *Sovyet Mektebe* dergisinde, 1964 yılından itibaren *Süyümbike* dergisinde (1990-1993 yıllarında sorumlu sekreter), 1993-1994 yıllarında *Beysezlek* gazetesinde çalışmıştı. 1994-1998 yıllarında *T.R. Müslümanlarının Dinî İdaresi*'nin basın ataşesi olarak çalışmıştı. Aynı zamanda Tatar Sosyal Merkezi'nde bulunan *Asker Anneleri ve Babaları Komitesi*'nin başkanıydı. 1997 yılından itibaren *Müslime* ("Müslüman kadını") gazetesinin redaktörlüğü görevine başlamıştı. Aynı zamanda *TR Müslümanlarının Ruhî İdaresinin Müslüman Kadınlar Birliği*'nin başkanı olarak çalışmıştı. Makaleleri *Yalkın* dergisinde, *Vatanım Tatarstan, Tatarstan Yaşlere, Şehri Kazan* gazetelerinde yayınlanmıştı. Yayınlarının çoğunda büyüyen kuşağın askerlik, yurtseverlik, ahlâk eğitimi ve Tatar halkının manevî değerlerinin yeniden doğuşu sorunlarını işlemektedir.

c) Faaliyetleri

2003 yılında Müslüman kadınların, Rusya pasaportuna başörtülü fotoğraf koyulabilmesine izin verilmesinde başrolü oynamıştır. 1997 yılından itibaren her sene çocuklar arasında İslâm kanunlarıyla ilgili bilgi yarışması organize etmektedir. Müslüman gençliğin entellektüel eğitiminin geliştirilmesi bilgi yarışmalarının amacıdır.

2005 yılında 1000 dünya kadını arasında Almira Adiyatullina *Nobel* ödülüne aday oldu.[103]

20 Kasım 2012 yılında Kazan'da Apanay Camisi'nde bir toplantıda A. Adiyatullina yaptığı konuşmasında şunları ifade etmiştir: *"Tatar halkının geçmiş neslini ve inanışını koruması "Müslime" organizasyonunun işidir. Eski tarihî binaların tamir edilmesi ve müze açılması gerekir. Biz "Müslime" organizasyonu olarak bu tarihî binalarının korunması için Tataristan Cumhuriyeti'nin başkanına mektup yazacağız. Yoksa bizim çocuklarımızın geçmişini öğrenmesi hiç de kolay olmayacaktır*."[104]

d) Değerlendirme

Dindar kadın, toplumda kendi haklarını savunmaya yardım eden zengin bir ruhî güce sahiptir. Sadece hicap giyme hakkı değil, pasaport için başörtülü şekilde resim çekilme hakkı da önemlidir. Almira Hanım, Müslüman hanımların önemli haklarını kazanmaları yönünde çalışmıştır. Cumhuriyet'te olumsuz olaylar yaşandığında Almira Adiyatullina mutlaka *Reşide Abıstay'*a danışıp Müslümanların sorunları üzerinde görüşlerini açıklamak için elinden geleni yapardı. Örnek olarak, oyun makinelerinin ve kumarhanelerin yasaklanmasında Almira Hanımın hizmeti çok önemlidir. O, bu kötülükle de uygar metotlarıyla savaşmış, *RT İç İşleri Bakanlığı*'ndan başlayarak tüm ilgili departmanlara mektuplar göndermiş ve bizzat çeşitli girişimlerde bulunmuştur.

Gördüğümüz gibi manevî değerlere bağlılık ve ahlâk, onun yayılmasına çaba sarf ettiği hususlardır. Ona göre toplumda alkolizm, uyuşturucu, fuhuş varken hiçbir Müslüman kadınının içi rahat olamazdı. Almira Adiyatullina tabi ki de durumu tam olarak değiştiremeyecekti, ama bir şekilde bu durumu etkilemek için elinden geleni

[103] A.Adiyatullina ile yaptığım şahsen görüşme.
[104] http://www.dumrf.ru/common/regnews/5405

yapmak gerekmekteydi. *Müslime* gazetesini on seneden fazla çıkarmıştır. Bu gazetenin sayfalarında sadece dinin tarihi değil, Cumhuriyet'teki Müslüman kadınlarının çağdaş hayatları, Rusya'nın olumsuz taraflarına ilişkin güncel sorunlar da anlatılmaktadır. [105]

Kendi içimize kapanmadığımız, aktif yurttaşlık tutumunu sergilediğimiz sürece verimli bir hayat seçebiliriz. Gerçek Müslüman, ahlâksızlığın gelişmesine yol açan olayların yok edilmesi için elinden geleni yapmalıdır. Üstelik onlar dünyaya iyiliği, mutluluğu ve sürekliliği katmaktadırlar. Bu kadınlardan biri de Almira Adiyatullina'dır.

D. Naile Ziganşina

a) Siyasî Kişiliği

Mordovia Cumhuriyeti'nde, Saransk şehrinde doğdu. Küçük Naile'nin inancı 9 yaşındayken oluşmaya başladı. O, hayatın anlamını düşünmeye başladı. Nasıl ve nereye ulaşmak istediğine dair düşüncesi bir olay sayesinde belirginleşti. Evlerine, bir gün bir imam gelmiş ve küçük kızın şimdiye kadar hiç namaz kılmadığını duyduğunda şaşırmıştı. Bunun üzerine küçük Naile, o imamın derslerine gitmeye başladı. Naile Hanım derslere başladıktan sonra ailesi de İslâm kurallarına uymaya başladı. Yaşı küçük olmasına rağmen Naile Ziganşina çevresindekileri İslâma ve İslâm kurallarına uymaya davet etmeye başladı.

Mordovia Devlet Üniversitesi, Gazetecilik Fakültesi'nde okudu.

1992 yılına gelindiğinde Naile Hanım, ana dilini ve geleneklerini iyice öğrenmişti. Okuduğu bölümün Yüksek Lisansını yapmak için Kazan'a geldi, Kazan Devlet Üniversitesi'nin Tatar Filoloji Fakültesi'ne girdi. Sonra evlenip iki erkek çocuğa sahip oldu ve bu arada Yüksek Lisansını bitirmedi.

2007 yılında "Yılın Hayırseveri" Tataristan yarışmasında, Naile Hanım'ın başarılı organizasyonları ve etkili çalışmaları, Tataristan'ın Cumhurbaşkanı M.Shaymiev'dan ödülü almasına imkân sağladı.

---

[105] N.Ziganşina, *Religiya ne moda (Din Bir Moda Değildir), Elita Tatarstana* (Tataristan Elitesi), Kazan 2010, s. 45.

b) Faaliyetleri

Mordovia Cumhuriyeti'nde, İslâm hakkında Tatar dilinde radyo ve televizyon programları hazırlayıp, sunuyordu. O programlar Tataristan'ı ve Tatar geleneklerini çok özlemiş 50.000 Mordovia'lı Tatar için mutluluk vericiydi. Ve bu zamanlarda Naile Hanım, Mordovia Cumhuriyeti'nin Müslüman gençlik birliğinin "Yaş Buın" (Genç Nesil) organizasyonunu yaptı. Dinî toplantılar, vaazlar yaptırdı, Saransk şehrinde ilk caminin inşa edilmesi için arazi istedi.

1992 yılında Kazan Devlet Üniversitesi'nde okuduğu zamanda, "Kaban" Camisi'nde Müslüman kadınlar ve çocuklar için akşamları İslâm'ın kuralları hakkında dersler veriyordu.

2005 yılından beri Tataristan'ın Müslüman Dinî İdaresinde çalışıyor ve 5 Aralık 2005 yılında Müslüman kadınlar tarafından yapılan ilk kongrede karar alınarak Tataristan Müslüman Kadınlar Organizasyonu'nun kurucu üyesi oldu. Müslüman kadınların sosyal ve kültürel hayatlarında aktivitelerini, annelik statülerini arttırması, aile değerlerinin korunması organizasyonun önemli amaçlarındandır.

Müslüman kadının statüsünün yeniden bu yükseltilerek korunması bu günlerin en önemli konularındandır. Naile Ziganşina *"Müslüman kadınların sosyal hayatta daha çok var olması benim ana amacımdır. Yine hedeflerin arasında kapalı kadınlara yüksek öğretim yollarının açılması bulunmaktadır. Müslüman kadının kariyer yapması buna ek olarak da çocuklarını doğurup büyütmesi, onlara düzgün bir eğitim vermesini isterim. Ama kendisi bir şey bilmezse bunu nasıl yapacak. Bütün kadınlar entelektüel olmalı, her türlü kültürel ilişkilerde örnek olmalıdır*",- diyordu.[106]

Yetim çocuklar konusu ülkemizin büyük sorunları arasında bulunduğundan, Naile Hanım bu alanda da çalışıyor, maddî imkânların teminini hedefliyordu: *"Yetim çocukların evine geldiğimiz zaman biz nasıl yaşanması gerektiğini, kuralları öğretmiyoruz. Biz onlarla sadece dost oluyoruz, gelecek hayatları için destek olup çocuklara iyilik, yumuşak kalplilik veriyoruz, yaşanan olumsuzluklardan bambaşka hayat gösteriyoruz. Ve bizimle tanıştıkça, daha çok konuştukça çocuklar bize alışıyorlar, ayrılmak istemiyorlar"*, diyordu.

[106] N.Ziganşına ile yaptığım şahsen görüşme.

Naile Ziganşina sayesinde 2011 yılında "Hanım" Merkezi kuruldu ve şimdi uluslararası merkez statüsünü aldı. Çünkü aile kurmak isteyen yabancı ülke vatandaşları da bu merkeze başvurabilmekteler. Başka Tatar hanımlar olmak üzere Rusya'nın farklı bölgelerinden de sık sık kadınlar bu merkeze müracaat etmekteler.

Müslüman Kadın Birliği'ne kadınlar çeşitli sorunlarla başvuruyorlar. Bu çerçeve de başlıca okuldaki çocuk sorunu, işyerlerinde başörtü sorunu veya sıkıntılı maddî durumlar gibi konularda müracaat eden hanımlara doğru çözüm yolları gösteriliyordu.

Yılın Müslüman Kadını yarışması eşine, çocuklarına, ailesine ve topluma karşı faydalı bir Müslüman kadın nasıl olmalı sorularına cevap veriyor.

Hayırlı Evlat yarışması dinî ve sosyal hayatta çocukların yetenekli olup olmadığını anlamaya yarayan faydalı bir yarışmadır. Türkiye'ye gidip Türkçeyi, Kur'an'ı okuyup öğrenmesi, dinlemesi bu yarışmanın güzel hediyelerindendir.[107]

6 Nisan 2012'de Kazan'da Müslüman ve geleneksel giyim tasarımcılarının katıldığı Tüm Rusya *İslamic clothes* yarışması yapıldı. Burada Müslüman ve geleneksel giyim tasarımlarıyla birçok ülkenin podyumlarından farklı olarak, Tatar giyim tarzının bütün dünyaya tanıtılması söz konusudur. Kadına güzel giyinmenin öğretilmesi, bu yarışmanın asıl amacıdır. N.Ziganşina bu konuda: *"Müslüman giyim tarzına dikkat çekmek istiyoruz ve çekiyoruz da. Eskiden bu tür yarışmalarda sadece Rusya'dan giyim tasarımcıları katılıyordu, şimdi ise yurtdışından tasarımcılar bizimle çalışmak istiyorlar. Avrupa'da bile dikkat çekmeye başladık. Bence bu projeyi büyük bir gelecek bekliyor,*" diyordu.[108]

c) Değerlendirme

Tataristan'daki Müslüman kadınların sayısı az olmamasına rağmen, İslâm kurallarına uymaya çalışan kadınların tutum ve davranışlarını kabullenemeyen insanlar vardı. 90'lı yıllardan itibaren teröristler kendi çıkarları için hicap giyen Müslüman kadınının simgesini kullanıyorlardı. Ve bazı insanlar Müslümanlığı gerçekten saldırganlıkla özdeşleştirmeye başladılar. Bu durumda küçük bir suçlu grup yüzünden bir dinin itibarı zarar görmekteydi. Ancak inancı olan kadınların bu

[107] http://islam-today.ru/article/1693/
[108] http://www.tatar-inform.ru/news/2012

olumsuzluğu kırmak için çabaları vardır. Kapalı kıyafetler Müslüman bir kadın için toplumdan ayrışmanın veya yabancılaşmanın simgesi değildir. Onurunu ve haysiyetini savunarak, bu kıyafetler kadının özünü pekiştirmektedir. Hicap giymek değil, kendini bir birey olarak algılamak, kendi varlığının amacını, kendi ümitlerini algılamak Müslüman kadınının davranışlarını ve hayat tarzını belirlemektedir.

N. Ziganşına'ya göre, insanların beraber uyumlu yaşamaların sağlamak için birçok sorunu daha çözmemiz lazım. Mesela, Tataristan Cumhuriyeti'nin pedagoji liselerinin birinde kızların hicap giydikleri için kovuldukları bilinmektedir. Bazı durumlarda kızlar aynı sebepten dolayı işe alınmıyorlardı. Naile Hanım, bu kabil olayların çoğunda sorunu başarılı şekilde çözüyordu. Rusya mevzuatında hicap giymeyi yasaklayan bir madde olmadığı için ne işveren ne yüksek okulun hocası bu sebeplerden dolayı reddetme hakkına sahip değillerdir. Din bir insanın davranışlarını, karakterini ve düşüncelerini belirleyen hayat tarzıdır.

Naile hanım, ateizmin egemen olduğu *Sovyet Birliği*'nde doğdu, ama on yaşından beri yerel bir cami imamının derslerini takip etmeye başlamıştı. O şunları diyordu: Şeriat'a göre yaşamak, kendini dört duvar içinde tutmak anlamına gelmez. Bu yanlış stereotipi yıkmamız lazım. Her zaman önüne bir amaca ulaşmak, yeni tepeleri aşmak gibi hedefleri koymamız lazım. Mesele Müslüman kadınının statüsünü canlandırmak, korumak ve savunmaktır. O, televizyon ve radyoda sunduğu programlarında sadece din hakkında değil, halkının gelenekleri, ünlü toplum önderleri, hayırseverler, malullerin sorunları, doğumevlerinde bırakılan çocuklar gibi konularda da çalışmalar, programlar yapmaktadır.

Aileye gelince bunun hayatındaki en önemli şey ve her saygın kadının geçmesi gerektiği yol olduğu kayıtsız şartsızdır. Çocukların her zaman anne özenine ve sevgisine ihtiyaç duyduklarını hiçbir zaman unutmamalıyız. N.Ziganşına'ya göre aileyi kurduktan, çocukları doğurduktan sonra hayata ve toplum sorunlarına bakış açımız temelden değişmektedir. Çocuklarının geleceğini düşünürken, Müslüman kadınlar hayatî sorunlarıyla aktif şekilde uğraşmaya başlamıştır. Çocukları ne gibi bir geleceğin beklediği, karşılarında hangi sorunların çıkmabileceği, onların mahvedici ayartmalara karşı koyabilecek donanıma sahip olmaları gibi tüm sorunlar Naile Hanım'ı tedirgin etmekteydi.[109]

[109]N.Ziganşina, a.g.m., s. 44.

2. TATAR KADINLARININ KURUMSAL ORGANİZASYONLARI

A. Tatar Kadın Dernekleri

a) Azerbaycan'daki Tatarlar ve Dernekleri

XIX. yüzyılın sonunda Tatarlar, Bakü merkez olmak üzere Kafkasya'ya yerleşmişlerdi. Tatar mülteciler buralarda petrol işletme tesislerinde ve gıda sektöründe çalışmaya başlamışlardı. Azerî dilinin Tatarcaya yakınlığı ve aynı dine inanıyor olmaları Azerî toplumunda, Tatarlara karşı hoşgörü oluşturmuştu. Devrimden önce Bakü'de büyük Tatar aydın kesimi oluşmuş, Tatar dilinde gazeteler çıkmış, kitaplar basılmış, Tatar merkezi açılmıştı.

Sovyet iktidarı zamanında, Kafkasya ve Orta Asya Tatar nüfusu 1920'li yıllarda yaşanan kıtlık ve açlık sonucunda *Povoljye'*den gelen mülteciler sayesinde artmıştı. Aynı zamanda ekonomisi güçlenen bölgelere, uzmanların ve kalifiye elemanların göçü de vardı. Tatarlar inşaatta, petrol işletme tesislerinde ve maden ocaklarında çalışmış, küçük zanaatlarla, kürkçülükle uğraşmıştı. Çalışkanlık, eğitim seviyesi, iyi ve yumuşak huylu, tutumluluklarıyla ün kazanmış Tatar işçiler yerel halkların işçilerine rağmen tercih ediliyordu.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, SSCB'nin tüm cumhuriyetlerinde büyük sanayi inşaatları Tatarlar için çekici olmuştu.

Sovyet zamanında Azerbaycan ve Tataristan petrol-kimya kompleksleri birbirine çok bağlıydı. *Volga'*da[110] "İkinci Bakü'nün" açılmasından sonra Azeri petrolcüler Tatar ve Başkurt petrolcülerine yeni petrol yataklarını değerlendirmede yardım etmiş, petrol işletme makinelerini göndermişti. Tataristan'ın genç petrol sanayinin yüzlerce işçisi, Hazar bölgesinin petrol işletme tesislerinde staj görmüştü. Nijnekamsk'taki büyük petrol işletme kompleksinin, Tataristan bölgesinde ortaya çıkmasından sonra buradaki değerli hidrokarbon hammaddeleri Sumgait kimya

[110] Volga: Tataristan'ın İdil nehri

fabrikalarına gönderiliyordu. Tıp, farmakoloji, gıda ve tütün sanayi sektörlerinde sıkı bir işbirliği söz konusuydu. Kültür bağları da çok kuvvetliydi.

XX-XXI. yüzyıllar arasında yurtdışındaki yurttaşların derin dünyasını birdenbire değiştiren büyük tarihi olaylar gerçekleşmişti. SCCB dağılımı ve yeni devletlerin oluşumu sonucunda, Rusya dışındaki milyonlarca Tatar birden milletlerinin diaspora grubuna dönüşmüştü. Yeni bağımsız devletlerde oluşmuş kültürel ve ekonomik bağların bozulması, milletler arası gerginlik, ekonominin ve ekolojik durumunun birden kötüleşmesi, nüfusun çoğunun sosyal güvencesinin olmaması ve sürekli artması, 90'lı yıllarda Tatarları bu ülkeleri terk etmeye zorlamıştı. 1989-1999 yılları arasındaki on sene içerisinde Azerbaycan'dan 13 bin (%46) Tatar ülkesine dönmüştü.

Bu zor tarihî koşullarda Kafkasya'da kalan Tatarlar, sabrın, iyimserliğin ve gerçeklere dayanarak ulusal doğuşun, kendi kültürlerinin, dillerinin, adetlerinin korunması ve gelişmesinin medeni yollarını aramaya başlamıştı. Tataristan'dan uzak yaşayan Tatarların, eğitim ve kültür alanlarındaki taleplerinin karşılanması zor olduğu için kendi millî kültürel topluluklarını oluşturmaya ve merkezlerini açmaya başlamışlardır.

Bugünlerde, Azerbaycan'da üç tane Tatar millî kültürel birliği mevcuttur: 1989 yılında kurulan ve 1992 yılından itibaren topluluk, Gülcan Myasoutova tarafından yönetilmişti "Tugan tel" (Doğum Dili) Tatar Kültürünün Cumhuriyet Topluluğu; 2003 yılına kadar Azerbaycan'ı terk eden Şevket Veliahmetov tarafından yönetilen Tataristan'ın Azerbaycan Cumhuriyeti Sürekli Temsilciliği'ne bağlı olan Tatar topluluğu (topluluk geçici olarak T.R.'nın Azerbaycan Sürekli Temsilcisi Rafael İlyazov tarafından yönetilmekte) ve Ravil Aybuşev önderliği altındaki "Yaşlek" (Gençlik) Azerbaycan Tatar Gençleri Merkezi.

Azerbaycan Tatarları *Sabantuy*[111] bayramını, dinî ve dünyevi bayramlarını kutlamakta, farklı kültürel, sosyal ve bilimsel faaliyetler düzenlemektedir. Topluluğun asıl amaçları arasında Azerbaycan topraklarında yaşayan tüm Tatarların birleşmesi, Azeri ve Tatar halklarının arasındaki dostluğun güçlendirilmesi gibi hususlar yer almaktadır.[112]

[111] Sabantuy: Tatarların Mayıs ayında Bahar gelişini kutladıkları bayramın adı.
[112] R.Z. Zakirov, *Tatarı v menyayushemsya mire (Değişen Dünyada Tatarlar),* Tat. Kn. İzd., Kazan 2006, s. 168-170.

b) Türkiye'deki "Menger" Derneği

Rusya'da başlayan değişimler ve sınırların açılmasıyla birlikte, Tataristan Cumhuriyeti'ne çok sayıda yabancı misafir gelmeye başladı. Cumhuriyeti ilk ziyaret edenlerden biri farklı ülkelerden gelen yurttaşlarımızdır. Sonradan, Tataristan ile ticari bağlarını kuran ilk iş adamları ortaya çıktı. Bunların çoğu Türkiye vatandaşlarıydı. Bazılarının, Türkiye'ye farklı yıllarda yerleşmiş Tatarlarla bağları vardı. Bu ülke Tataristanlıların da dikkatini çekmişti.

Karşılıklı çıkarları hesaba katarak, Tataristan ve Türkiye iktidarları ekonomik ve kültür alanlarında uluslararası işbirliği anlaşmalarını imzalamıştı.[113] Rusya'daki demokratik süreçlerin sonucunda dillerin, kültürlerin yakınlığı, din ve diğer faktörlerin ortaklığının esasında Tataristan ve Türkiye'nin yakınlaşması doğal ve istikrarlı bir hal almıştı. Bundan dolay *RF Dış İşleri Bakanlığı,* Tataristan ve Türkiye'nin Kazan'da Türkiye Cumhuriyeti Konsolosluğu'nun ortak açma girişimini onaylamıştı. Açılışından beri bu diplomatik temsilcilik, Rusya ve Türkiye halkalarının yararına oldukça verimle şekilde çalışmaktadır. Bunun dışında, Kazan ve İstanbul arasında düzenli hava yolu ulaşımı da açılmıştır.

Bilim alanında işbirliği geliştikçe ve temaslar güçlendikçe, yurttaşlarımızın tarihte Türkiye'ye yerleşmesini anlatan eserler ortaya çıkmıştır. Bu konuyla ilgili ilginç bilgiler 1970-80 yıllarında Ankara'da, mülteci Tatar gençleri tarafından yayınlanan "Kazan" dergisinde bulunabilir. Adı geçen dergide yer almış Türk gazeteci Güleçüz Hayretdin'in bir makalesinde şöyle denmişti: *"Büyük Tatar grubu ilk defa Türkiye'ye 1893 yılında gelmişti. Bu göç önceden Osman Padişahı Sultan II. Abdülhamit'in onayını görmüştü. O yıllarda yaklaşık 3000 muhacir Rusya'dan gelmişti.[114] Bu göç III. Aleksandr saltanatı zamanında Müslümanlara karşı yapılan dinî baskıların artmasına bağlıydı*". Gazeteci yurttaşlarımızın geldikleri şehirlerin listesini vermişti: Ufa, Sterlibaş, Sterlitamak, Baltaç, Astrahan, Orenburg, Çesnokov, Bugulma, Çakmak. Göçmenlerin bir kısmı bu şehirlerin yakınlarında bulunan köylerden gelmişti.

---

[113] *Dustlıgımızını yanartabız, Tatarstan-Törkiya (Dostluğumuzu Yenileştiriyoruz, Tataristan-Türkiye*), *Vatanım Tataristan*, Mayıs, Kazan 1995.

[114] *General konsulnı kabul itü (Genel Konsolosun kabul edilmesi*), *Vatanım Tataristan*, Eylül, 1996.

Tatarların Rusya'dan ikinci büyük gelişi 1900-1901 yıllarında, II. Nikolay zamanında gerçekleşmişti. 2000 den fazla göçmen, yaşam ve bürokratik zorlukları aşarak sonunda Türkiye'nin sahillerine varmış ve bu ülkenin farklı şehir ve köylerine yerleşmişti. Tatarların genel yerleşme merkezleri özellikle Ankara, İstanbul, Konya, Eskişehir ve İzmir gibi şehirlerle civarları olmuştu. Yurttaşlarımız bir kısmı Büğredelik, Karaköyük, Efendi Köprüsü, Gensu köylerine yerleşmiştir ve halen orada yaşamaktadırlar.

II. Nikolay zamanında Tatarların göçü resmi olarak sonuncuydu. Sonradan muhacirler için sınırlar kapanmıştı.

1917 *Bolşevik* devrimi ve 1930'lu yıllarının baskıları, Tatarların zorunlu göçmelerine sebep olmuştu. Ancak, doğrudan Türkiye'ye geliş yolları kapalı olduğundan *Sovyet* imparatorluğundan buraya kimse gelemiyordu. Tatarların sadece küçük kısmı farklı yollardan Çin, Mançurya, Japonya, Kore üzerinden 20. yüzyılın 1930-1940 yıllarında Türkiye'ye gelebilmişti. Yurttaşlarımızın belli bir kısmı bu ülkeye İkinci Dünya Savaşından sonra yerleşmişti.[115]

Türkiye'de Tatarlar için *Menger Kültür Derneği,* İstanbul'da 1995 yılında ilk defa açılmıştı. Derneği Ahmetveli Menger (1891-1978) kurmuştu. Bu kültür derneğinin başında Menger'in kızı Safiya İmre vardı. Dernek 1996-2004 yıllarında Arapça, eski Türkçe, yeni Türkçe, Tatarca ve Kırım Tatarcası dillerinde 23 tane kitap basmıştı. Onlar Ankara, İstanbul, Kazan, Moskova şehirlerinde yayınlanıyordu. Onların arasında ünlü ortak Türk destanları "İdegey", "Oğuzname", "Kör-oğlu", sözlükler, ders kitapları, monografiler ve Türk dünyasının önde gelen adamları hakkında anılar ve bilgiler bulunmaktadır.

Yayın işleri söz konusu derneğin açılmasından hemen sonra başlamıştı. Safiya İmre Hanım, danışmanı ve yardımcı doktor Mahmut Alukay, aile doktoru Mengerov Kazan'a A.Mengerov kütüphanesinden 120 den fazla nadir yayının fotokopilerini göndermişti. Onların arasında Sadri Maksudi, Yusuf Akçura, Abdullah Battala, Zaki Validi, Raşit Rahmati, Kadas Kurata, Hamid Kuşay, Ahmet Temir ve diğerlerinin kitapları ve el yazmaları vardı. Gönderilen kitapların arasında 1913-1936 yıllarında Almanca dilinde basılan 8 ciltlik "İslâm Ansiklopedisi" ve Türkçe dilinde

[115] R.Z. Zakirov, a.g.e., s. 196-197.

yazılmış 5 ciltlik "Şark İslâm Klasikleri. Milletler ve Hükümdarlar Tarihi"[116] vardı. Bunun yanı sıra Dernek, eskiden yasaklanmış ve Rus okuyucusuna ulaşılabilir olmayan kritik siyasî konuları ele alan birkaç kitap da vardı. Bunlar Tamurbek Davletşin ve Ali Akış kitaplarıdır. Gönderilen kitapların her birinin bir nüshası, Tataristan Cumhuriyeti'nin Milli Kütüphanesi'ne gönderilmişti, diğer nüshalar ise T.R. Bilimler akademisinin dil, edebiyat ve sanat enstitüsünün bilim kütüphanesinde bulunmaktadır.

Tatar edebiyatının klasikçisi Gayaz İskhaki'nin İstanbul'da bulunan özel arşiv belgeleri ve bazı özel eşyaları, Tataristan bilim adamları ve uzmanları için gerçek bir armağandı. Onlar, Safiye Hanım tarafından yazarın tarihi vatanına gönderilmek üzerine satın alınmıştı. Bu kıymetli servet, tören ortamında Tataristan Cumhurbaşkanı Mintimer Şaymiev'e Tataristan Milli arşivine gönderilmek üzere teslim edilmişti.

Üstelik *Menger Derneği* tarafından farklı yıllarda Tataristan Milli Arşivi'ne ve Milli Kütüphanesi'ne XX. yüzyılın başı Tatarların milli kurtuluş hareketiyle ilgili belgeler gönderilmişti. Mesela, 1906-1914 yıllarında gerçekleşmiş Müslümanların toplantıları, İsmail Gasprinskiy ve kızı Şafika Gaspralı'nın faaliyetlerine ilişkin belgeler, göç eden bilim ve edebiyat adamlarının portreleri.

Safiya İmre, 1927 yılında Çin'de doğdu. Mançurya'nın Japonya tarafından ele geçirilmesinden sonra, Tatar mültecilerin bir kısmı bu ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştı. Sonradan 1939 yılında Menger ailesi Türkiye'ye yerleşince, Safiya İmre İstanbul Üniversitesi'nin Alman dili bölümünden mezun olup tezini savunmuştu. Üniversite'de kalması için davet edilmesine rağmen o, babasının ricası üzerine *"Mercedec-Benz"* şirketinde tercüman ve yönetici olarak çalışmaya başlamıştı. Anadili Tatarca dışında o, beş dil daha biliyordu. Safiya İmre, tarih bilimleriyle ilgileniyor, kendi soy ağacı hakkında bilgi topluyordu ve sonradan " Babam: Ahmet Veli İbrahim Menger" (İstanbul, 1993) kitabını yazmıştı. *Menger Kültür Derneği'*ni kurduktan sonra o, Türk dili konuşan halkların, özellikle Povoljye ve Kırım Tatarları'nın tarihini araştırmaya çok zaman harcamış, *Kırım* dergisi (Ankara'da yayınlanmaktadır) ve diğer Türk ve Tatar dergileri için makaleler yazmıştı. 1993-1999 arasındaki 7 senede, 18 makale yayınlamıştı. Makalelerinde birtakım ülkelerin

[116] E. C. Taberî, *Şark İslâm Klasikleri. Milletler ve Hükümdarlar Tarihi,* MEB yayın., çev. Z. K. Ugan, A. Temir, İstanbul 1991.

yöneticilerinin, Türk halklarına karşı uyguladıkları şovenizm politikalarını kınayıp bu halkların milli haklarını cesurca savunuyordu. Rusçayı iyi bildiğinden dolayı Müslüman Tatarlara karşı uygulanan asimilasyon ve misyoner politikalarının gerçek özünü açarak İlminskiy'in ve monarşist Pobedonotsev'in bir takım makalelerini Türkçe'ye çevirmişti. Bu makaleler *Kırım* dergisinde 20. yüzyılın 90'lı yıllarında yayınlanmıştı.

Tataristan ve Türkiye arasında kültür bağlarının güçlendirilmesi alanında yorulmak bilmez verimli çalışmaları ve Türk halkları tarih ve kültürünün araştırılması alanında büyük hizmetlerinden dolayı Tataristan Cumhurbaşkanlığı kararnamesi gereğince 1998 yılında Safiya İmre, "Tataristan Cumhuriyeti'nin "Emektar Kültür Adamı" ünvanına layık oldu. Safiye İmre 2000 yılında öldü. Onun ölümünden sonra "Menger" Derneğini dedesi Ahmetveli Menger'in işini ünlü araba fabrikasında genel müdür olarak başarılı şekilde sürdüren Safiya Hanımın oğlu, bilim adamı Doktor Ergin İmre tarafından yönetilmeye başladı.

Derneğin yardımıyla Kazan'da daha Safiya İmre Hanım hayatta iken planlanmış 4 tane kitap yayınlanmıştı. Ergin İmre'nin tavsiyesi üzerine yayınlanan son kitap, Ekim 2004 yılında Kazan'da çıkan büyük hacimli (600 sayfa) ve ilginç içerikli popüler bilim "Tataristan-Türkiye: Kültür İlişkileri. 1992-2003" derlemesidir. Derleyen İ.Nadirov'dur. Kitap Kazan'da Latin alfabesiyle basılmıştı. Ahmetveli Menger Hayırseverlik ve Kültür Derneği, kendi faydalı insancıl çalışmalarını bu günde sürdürmektedir.

Buna rağmen Tatarların Türkiye'deki sosyal hayatı çok problemsiz değildi. Bölünmüşlük, anavatanla bağların olmaması, asimilasyon süreçleri yurttaşlarımızın moralini olumsuz şekilde etkilemişti. Bir taraftan Yusuf Akçura, Sadri Maksudi, Gayaz İskhaki, Ahmet Temir, Raşit Arat Rahmati, Agdes Nimet Kurat gibi parlak şahıslar mülteci hayatlarında ün kazanmıştı; diğer taraftansa Tatar topluluklarının sıradan insanlarının zor hayatları vardı. 1980 yılındaki darbede, askerlerin iktidara gelmesinden sonra "Tatarların Kültür ve Yardımlaşma Topluluğu" adlı en büyük hemşerilik birliğinin faaliyetleri durdurulmuş ve sona ermişti. Fakat zamanla hem Türkiye'de hem Rusya'da önemli siyasî değişimler olmuştur. O dönemde Türkiye'deki Tatarlar yeniden etkin olmaya başlamıştı. Bugünlerde onların inisiyatifi

üzerine Bütün Dünya Tatarları Kongresi'nin yürütme komitesiyle de işbirliği yapan birkaç kültür topluluğu oluşturulmuştu.

Ankara'da, 1970'li yıllardan bugüne kadar 100-150 üyesini birleştiren Kazan Tatar Topluluğu açılmıştı. Topluluğa ait G.Tukay caddesinde, Ankara'nın prestijli mahallesinde bulunan iki katlı bina bulunmaktadır. Kazan Tatar Topluluğu ayda bir toplanıp, dinî ve milli bayramları kutlar. Topluluk genel olarak Çin, Japon, Kore kökenli Tatarları birleştirir.

T.R. Milli arşivine Tatarların yurtdışındaki milli hareketine ilişkin belgeleri gönderen Tatar göçmenlerinin ünlü lideri Ali Akış Ankara'da oturmaktadır. Ali Akış Bütün Dünya Tatarları Kongresi'nin Yürütme Kuruluyla temas kurup, T.R. ve RF politikalarıyla yakından ilgilenmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye'de okuyan Tatar öğrencilere ve Tataristan'daki toplumsal örgütlere maddî yardım yapmaktadır. Ankara'da yaşayan diğer Tatar kökenli ünlü bilim adamları ve toplum adamları arasında Sadri Maksudi'nin torunu doktor Gönül Pultar, Zaki Validi'nin kızı İsanbika Togan, Zaki Validi'nin oğlu profesör Sübüday Togan v.b. bulunmaktadır.

Türkiye'de, R. Mavlyutov başkanlığında T.R. Yetkili Temsilciliğinin etkin çalışmalarını da belirtmemiz gerekiyor. Temsilcilikte görevli Ruşaniya Altay, Türkiye'de okuyan Tataristanlı öğrencilerle beraber, yurttaşlarımızın katılımıyla çeşitli kültür faaliyetleri düzenlemektedir. 2004 yılında İstanbul, Ankara ve Eskişehir'den 5 genç, Türkiye Tatarları temsilcileri olarak Kazan'da gerçekleşmiş İlk Tatar gençler forumunda delege olmuşlardı.

Son zamanlarda, Türkiye Yetkili Temsilciliğinin desteğiyle *Sabantuy* millî bayramının kutlanması yeniden düzenlenmeye başlatılmıştır. 2004 yılında Türkiye Tatarları, yurtdışında *Sabantuy* bayramı kutlayan ilk yurttaşlarımız olmuşlardı. 30 Mayıs'ta İstanbul'da gerçekleşen *Sabantuy* bayramında, Ankara, İstanbul ve İzmir'den gelen Tatarlar toplanmıştı. Bayrama Tataristan Cumhuriyeti Din İşleri İdaresinin eski başkanı Gusman Hz. İshakov ve Kültür Bakanı'nın yardımcısı Ayrat Zapparov katılmıştı. Onlarla beraber T.R. devlet şarkı ve dans topluluğu gelmişti. Türkiye'nin batısında yaşayan eski diaspora temsilcileri, *Sabantuyu* Eskişehir'den 80 km uzaklığında bulunan Karakoyek köyünde geçirmişti. Son yıllarda Eskişehir Tatar topluluğunun çalışmaları yoğunlaşmıştı. Bu topluluğun temelini, Ekim devriminden önce Türkiye'ye yerleşen *Povoljye* kökenli Tatarlar oluşturmaktadır.

Tataristan'da, Türkiye ile birçok alanda (kültür, ticaret, turizm) işbirliği yapmaya imkân veren siyasî durumunun değişmesiyle beraber, halk diplomasisi alanındaki temaslar da başka bir niteliği elde etmektedir. Tatarlar, bir kısmı Rusya'da ve Tataristan'da iş yerleri açarak eğitim ve bilim alanlarında işbirliğini derinleştirmektedir. Her sene Türkiye'nin yüksek eğitim kurumlarından onlarca Tataristanlı öğrenci mezun olmaktadır. İşbirliği özellikle kültür alanında çok verimli şekilde gelişmektedir. Karşılıklı turne gezileri ve festivallere katılım alışkanlık hali almaktadır.[117]

Bütün Dünya Tatarları Kongresi'nin yürütme kurulu, 2001 yılında Tatarların Türkiye'de yaşadıkları sorunların tartışıldığı bir toplantı düzenlemişti.[118]

c) "İttifak"

Milli bağımsız Tatar organizasyonu "İttifak", 3 Ocak 1992 yılında sosyal siyasî Cumhuriyet organizasyonu tarafından resmi olarak kurulmuştur ve bu günlere kadar hizmetine devam etmektedir. Rusya'nın ve Tataristan'ın farklı bölgelerinde birçok üyeleri vardır. Eski Milletvekili Fevziye Bayramova, organizasyonun başkanıdır.

Amaçları: Tatar milletinin özgür yaşatılması, Tatar halkının devlet ve milli bağımsızlığını yeniden kurmak, Tatar halkına Uluslararası hakların tanınmasıdır. Önemli siyasî maksatları: Tataristan'ın bağımsızlığına tamamen ulaşması, devlet resmi dilinin Tatarca olması, Rusya'dan ayrılması, İdil ve Ural nehirlerin arasında Büyük Tatar-Türk devletinin kurulmasıdır.

Bu Tatar Milli organizasyonu Tatar halkının bağımsızlığını, Tatarların özgür yaşatılmasını, Tatar halkının tarihindeki gerçeklerin bilinmesini, Tatarlara karşı yapılan soykırımın ispat edilmesini, milletin genetik faktörlerinin korunmasını talep etmektedir.[119]

---

[117] R.Z. Zakirov, a.g.e., s. 195-203.
[118] *Vestnik Vsemirnogo Kongressa Tatar (Tatar Dünya Kongresi Bildirisi)*, Temmuz 2001-Mart 2002, Kazan 2002, s. 61-79.
[119] http://pfo.metod.ru/territories/tatarstan/issues/politic-1-elect-elect/viewpub

d) "Ak kalfak"

"Ak kalfak" isimli Tatar kadınlarının kamu örgütü, 1990'lı yılların başlarında Bütün Dünya Tatarları kongresi kanadı altında gerçekleşen milli-kültürel kalkınma ile beraber Kazan'da açılmıştı. Temel amaçları milli kültürün ve geleneklerin korunması ve geliştirilmesi, Tatar ailesinin en iyi özelliklerinin propagandasıdır. İlk on sene boyunca örgütün kurucusu ve yöneticisi, gazeteci ve toplum adamı, T.R. Devlet Kurulu milletvekili Roza Tufitullova idi. Örgütün Tatarların yaşadıkları tüm bölgelerinde şubeleri vardır.

Roza Tufitullova: *"Ben şöyle düşündüm: bağımsız bir örgüt kurmamız lazım, Tatar kadınlarının nasıl bir güç olduğunu insanlar bilsinler! Biz Tatar kadınının manevî değerlerini canlandırma amacını önümüze koyduk. Bunu başardığımızı söyleyemem. Ancak on sene boyunca biz büyük şehirlerde "Ak Kalfak" bölümlerini açtırdık ve onlar faaliyet göstermektedir. Mesela, Avustralya'da Tatar dilinde kitaplar bile yayınlanmakta. Finlandiya'da Tatar kadınları çocukları için Latin alfabesini kullanarak kitaplar çıkardılar. Onların arasında Tatar yemekleri hakkında kitaplar da var,"* diyordu. [120]

19 Ocak 2011 yılından itibaren örgütün yöneticisi Rezeda Muhametşına'dır.[121]

e) Tataristan Müslüman Kadınlar Birliği

Tataristan Müslüman kadınlar organizasyonu, "Tataristan Müslüman Kadınlar Birliği" adıyla Tataristan Cumhuriyetinin Kazan şehrinde, 5 Aralıkta 2005 yılında, Müslüman kadınlar tarafından yapılan ilk kongrede karar alınarak resmen kurulmuştur.

Tataristan Müslüman Kadınlar Birliği, kısa bir süre içinde Rusya Federasyonu'nun farklı bölgelerinde, herkes tarafından bilinen ve popüler bir toplumsal organizasyon oldu.

Bu organizasyon, uluslararası ilişkilerde bazı ülkelerin kurumlarıyla işbirliği sözleşmeleri imzalamıştır:

---

[120] R. Dautova, *Vospitav devoçku vospitaesh natsıyu (Kızını Eğiten Milleti Eğitir), Vostoçnıy ekspres* №37, Kasım, Kazan 2002, s. 5.
[121] http://etatar.ru/news/38995

- 22 Temmuz 2009 yılında Türkiye'de, Türkiye Cumhuriyetinin Başbakanı, Recep Tayip Erdoğan ve Tataristan Müslüman Kadınlar Birliği toplumsal organizasyonu başkanının görüşmesinde sosyal, kültürel, önemli projeler ve programlarda işbirliği sözleşmesi imzalanmıştır.
- 22 Şubat 2011 yılında Kuveyt'te, Vakıflar Bakanı Yardımcısı Adel Al-Faleh ve Tataristan Müslüman Kadınlar Birliği Toplumsal Organizasyonu'nun başkanı, görüşmesinde karşılıklı sosyal ve kültürel programların desteklenmesi sözleşmesi imzalanmıştır.
- Kültürel projelerin gerçekleştirmesi için Rusya Federasyonu'nun Büyükelçi ve Konsoloslarıyla; Endonezya Cumhuriyeti'nden Hamid Avaluddin, Kuveyt devletinden Nasser Hacı İbrahim Al-Muzayyan, İran Cumhuriyeti Tataristan Başkonsolosu Rasul Şayan, Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Mehmet Görmez ve görevinden ayrıldığı tarihe kadar İstanbul müftüsü Mustafa Çağrıcı işbirliği içinde çalışmaktadır.

Tataristan Müslüman Kadınlar Birliği'nin yurtdışında dinî, toplumsal yardım organizasyonları ve derneklerin temsilcileriyle karşılıklı ilişkilerin güçlendirilmesi, genişletilmesi ve işbirliği anlaşmaları için çalışmaları sürmektedir.

18-24 Ekim 2011 yılında Tataristan Müslüman Kadınlar Birliği üyeleri, İran Cumhuriyeti Kazan Konsolosluğu aracılığıyla, İran Cumhuriyeti gezisini yaptı. Kadınlar Birliği üyelerinin, İran Hükümeti Kadınlardan Sorumlu Bakan Danışmanıyla resmi görüşmesi oldu. Toplantı sırasında ortak kültürel, sosyal, yardım, eğitim programlarının ve projelerin gerçekleştirme sözleşmeleri yapıldı.

Tataristan Cumhuriyeti'ndeki şehir ve bölgelerde, toplumsal organizasyon şubeleri oluşturuldu. O şubelerde toplumsal ahlâk ve etiğin, aile ilişkilerinin, geleneklerin, çocukların, gençlerin eğitim ve öğretiminin güçlendirilmesi için çalışanlar bulunmaktadır.

Şubelerin çalışma ve yardım programı gelişmiş ve genişletilmiş; sağlıklı ailelerin kurulması, işe yerleştirme merkezleri, yetimlere, muhtaç ve çok çocuklu ailelere yardım merkezleri oluşturulmuştur.

Şubelerle etkili çalışma ve hedeflere ulaşmak için organizasyon üyeleri şube toplantılarına katılıyorlar. Bu toplantılarda alınan kararları ve tavsiyeleri uygulamak üzere, Tataristan Cumhuriyeti içinde çeşitli bölgeleri ziyaret ediyorlardı.

- Tataristan Müslüman Kadınlar Birliği, 21 Haziran 2011 yılında Kazan'da yapılan İslam İş ve Finans Geliştirilmesi Vakfı'nın seminerine katılmıştır. (*KAZANSUMMIT* 2011)[122]
- 18 Kasım 2011 tarihinde *Tataristan Müslüman Kadınlar Birliği, Birinci Cumhuriyet Forumu*'na katılmıştır.
- Tataristan Müslüman Kadınlar Birliği "*Gençliğin Gelişmesi*" projesinde "*Mübarek Aile"* çalışmasıyla birinciliği kazanmıştır.
- Tataristan Müslüman Kadınlar Birliği, Tataristan halkının sağlıklı birey ve aileler oluşmasına katkı sağlamaktadır.
- Tataristan Müslüman Kadınlar Birliği, Tataristan nüfusunun sağlıklı bir şekilde artması ve aile sorunlarının azalmasında etkili bir rol oynamaktadır.
- Tataristan Müslüman Kadınlar Birliği, Fas Krallığı tanıtım günleri nedeniyle *"Al-Hadara"* Arap Kültür Merkezi tarafından yapılan "Arap Kültür Günleri" festivaline katılmıştır.

2011 yılında Tataristan Müslüman Kadınlar Birliği'nin Faaliyetleri:

- Genç kızları gelecek hayata hazırlamak ve meslek edindirmek için "Gelin Okulu", Okul programında verilen İslâm Kanunu ve Arap Dili derslerinden hariç "Stilistlik", "Kozmetik" ve "Erkek Psikolojisi" kursları vardır. Okulda konusunda uzman mesleki eğitmenler çalışmaktadır; doktor, aşçı, berber gibi.
- Gelecekte açılması planlanan kurslardan biri "Damat Okulu" dur. Sağlıklı ve mutlu bir evlilik için kurs konuları; *Doğru eş seçilmesi, Ailede liderlik* ve diğerleri. Kurs eğitmenleri dersleri özel metotlarla vermektedirler.
- 12 Mayıs 2011 yılında *"Ritek"* petrol kampanyanın desteğiyle Tataristan'da ilk defa yapılan *Sağlıklı Aile Oluşumu* projesi üzerinde *Tataristan'ın En İyi Damadı ve Gelini* yarışması yapılmıştır. *"Rusya-1"* televizyon kanalında canlı yayınlanan programda, Rusya Federasyonu'nun eski Cumhurbaşkanı D.A.Medvedev yapmış olduğu konuşmayla, bu projeye ilgi duyduğunu beyan etmiştir.

[122] KAZANSUMMİT: "summit"-"tepe, zirve", 2009 yılından itibaren her sene Kazan'daki Rusya Ekonomik Durumu toplantıları

- 2011 yılında *Birinci Müslüman Bayramı* etkinlikleri başlatılmış, Aile bayramı, nikâh ve düğün etkinlikleri yapılmaya başlanmıştır.
- Her sene yarışmalara katılan gençlere ve 12 yaşından büyük çocuklara teşvik maksadıyla tatil, öğrenim ve turizm için Türkiye'ye aylık bedelsiz geziler düzenlenmektedir.
- Sağlıklı kadın sağlıklı çocuk doğurur mantığıyla, inançlı kadınlar ve çocuklara özel alanlarda havuzda yüzme kursları, *Fitness* merkezlerinde spor yapma olanağı, dans kursları verilmektedir.
- Bekâr ve boşanmış kişilere aile kurma amacıyla *Hanuma* merkezi kurulmuştur.
- *Bütün Hayat Boyunca Boşanmadan Birlikte Yaşam* merkezi oluşturulmaktadır. Aile kurmak büyük başarıdır, ama aileyi korumak daha büyük başarıdır. *Tataristan Müslüman Kadınlar Birliği* bu alanda talep edenlere gerekli psikolojik desteği vermektedir.
- Yardım merkezleri başarılı olarak çalışmaktadır.
- "Novıy vek- Bulgar" (Yeni asır- Bulgar) radyosunda her hafta "Azbuka jızni" (Hayat ABC) programı yapılmaktadır. Tataristan Müslüman Kadınlar Birliği gençliğin etik eğitimi, kadın sorunları, aile değerleri konularında programlar sunmaktadır.
- Her sene Müslüman ailelere eğitim öğretim, rehabilitasyon ve spor imkânlarını içeren, dinlenme ve yaz kampları oluşmaktadır.
- İşe yerleştirme merkezi *Yardemçe* (Yardımcı), başarılı bir şekilde çalışmaktadır. İş arayanlara etkili bir şekilde yardım edilmekte ve doğru işi seçmelerinde yardımcı olunmaktadır.
- En önemli ve etkili faaliyeti, Tataristan Müslüman Kadınlar Birliği mutlu aile evi *Bereket* projesini başlatmıştır. Projenin maksatları; tatar halkının millî ve ruhî geleneklerini canlandırması, Tatarların nüfus oranının arttırılması, gençlerin eğitim ve öğretim derecelerinin yükselmesi, aile değerlerinin korunması, sosyal destek ve yardım hizmetlerinin kurulmasıdır. Projenin başarılı olarak uygulanması, Kazan'ın Rusya içinde hoşgörü ve etnik farklılıklarıyla bir örnek şehir olmasının önünü açmaktadır.

- Yetimlere "Anne Evi", engelli çocuklara "Özel Çocuk Evi", millî geleneklere bağlı kalınarak yapılmış giyim eşyaları üretimi *Müslüman Moda Evi* yakında Tataristan Müslüman Kadınlar Birliği'nin planları arasına girmektedir.

Kazan'da yapılmış olan Universiade 2013 nedeniyle, yabancı misafirlerle anlaşabilme ve misafirperverlik adına uluslararası dilbilimleri gelişme merkezi "Millet Diyaloğu" projesi uygulamıştır.[123]

f) "Müslime"

Rusya Müslüman Kadınlar Topluluğu "Müslime" (2006 yılından itibaren günümüze kadar) adlı sivil toplum kuruluşunun yapmış olduğu etkinlikler; İslâmî yayınları teşvik ve Rusya'nın farklı bölgelerinde aktif, imanlı kadınlar yetiştirmek. Gençlerin eğitimi, geleneksel ahlâkî değerlerin ve kadın haklarının korunması organizasyonun büyük ana amaçlarından. Tataristan'ın toplumsal organizasyonun "Müslime" başkanı Almira Adiyatullina'dır.

A. Tatar Kadınlarının Çıkardığı Süreli Yayınlar

a) *Altın Urda*

Fevziye Bayramova'nın *Altın Urda* (*Altın Ordu)* gazetesi, Naberejnıe Çelnı şehrinde 1993'ten itibaren çıkarılmaya ve Tataristan'ın şehirleriyle birlikte köylerine de ulaştırılmaya başlanmıştır. Dört sayfalık gazetede, Tatar halkı için Rusça ve Tatarca yazılmış makaleler bulunuyordu. Bu makalelerde Tatar halkının bağımsızlığı, Tatarların özgür yaşaması, Tatar halkının tarihi gerçekleri öğrenmesi ile ilgili bilgiler veriliyordu. *Altın Urda* gazetesi, 3 yıl sonra gazetenin yayınlarını beğenmeyen Rusya siyasetçilerinin baskısı nedeniyle kapatılmıştır.

b) *Süyümbike*

Roza Tufitullova'nın *Süyümbike* dergisi, Rusya Federasyonu'nda yayınlanan ve yurtdışında bilinen, kadınlar için tek Tatar dergisidir. Dergi 1913 Kasımında Kazan'da yayınlanmaya başlamış ve XX. yüzyılın başında Tatar kadınların aydınlanma araçlarından biri olmuştu.

[123] N. Ziganşına ile yaptığım şahsen görüşme.

1926 yılında derginin yayınlanmasındaki belli bir aradan sonra dergi, *Azat hatın (Özgür Kadın)* adı altında yine çıkmaya başlamış ve *komünist* eğitim sisteminin aktif bir aracı olmuştu. Derginin yarım milyon baskısı yayınlanıp, *Sovyet Birliği*'nin toprakları üzerinde yayılmıştı. 1950 yılında dergi SSCB Yüksek Kurulu kararıyla, ulusal ekonominin sorunlarını çözmesine yönelik kadınların birleştirilmesindeki başarıları için *Onur Rozeti* nişanına layık oldu.

1992 yılında Tatar halkını birleştiren bir sembol olan ve günümüze kadar Tataristan Cumhuriyeti'nde ve dışında yaşayan binlerce Tatar aileleri için en sevilen yayın olmayı sürdüren dergi, ilk ismi olan *Süyümbike* adına döndü. O zamanlarda derginin redaktörü, Devlet Kurulu'nun milletvekili Roza Tufitullova'ydı. *Süyümbike* dergisi 1913-1918 yılları arasında Kazan'da çıkmış ve Tatar kadınlarının eğitiminde büyük bir rol oynamıştı. Dergi çok popülerdi. Dergide birçok önde gelen yazar ve şairin eserleri yayınlanmıştı. Bugünlerde *Süyümbike,* Tatar gazeteciliğinin önemli bir parçasıdır.[124]

2001 yılında *Süyümbike,* Tataristan Cumhuriyeti'nde yılın en iyi dergisi seçildi.

2007 yılından itibaren dergi, her sene Rusya basınının Altın fonuna dahil olup birkaç kere *Yılın Baskısı* ödülüne layık oldu.

Kadın dergilerinin çoğundan farklı olarak *Süyümbike,* sadece aile dergisi değil, aynı zamanda sosyal siyasal ve edebî bir dergi olup ülke hayatının aktif üyesidir. Bu durumuyla o, *ebedi değerlerin* taşıyıcısı ve ulusal kültürün koruyucusudur.

Tataristan'ın eski Cumhurbaşkanı Mintimer Şaymiev, okuyucuların dergiye karşı duydukları güven derecesini ve derginin toplum için önemli sorunların çözülmesinde oynadığı rolü değerlendirirken, *Süyümbike* için *gerçek halk dergisi* demişti.

Yüz senelik tarihi boyunca dergi, Rusya ve Tataristan yarışmalarında birçok kez birinci olup, T.R. Bakanlıkları ve departmanlarının teşekkür mektuplarına layık görülmüştü.

Derginin yazarları, Tataristan gazetecileri arasında düzenlenen "Kristal Kalem" adlı profesyonel yarışmada "Gazetecilikte İsim" dalında birçok kez ödül

[124] R. Dautova, a.g.m., s. 3.

kazanmıştı. Bugün 15 kişiden oluşan yayın çalışanları arasında 4 tane Kristal Kalem'e layık görülen, 3 tane de *Tataristan Cumhuriyeti'nin Şerefli Kültür Adamı* ünvanı alan gazeteciler vardır. 2009 yılında yayın evi başına T.R. Yazarlar Birliği'nin üyesi Leysan Rafikova Yunusova geçmişti. Kısa süre içinde Cumhuriyeti'n en eski yayınlarından birine yeni bir hayat vermeyi ve *Süyümbike* dergisini yeni bir gelişme aşamasına yükseltmeyi başarmıştı. Dergi, kategorilerinde yapılan yeniliklerden sonra çağdaş bir yüze ve güncel içeriğe sahip oldu. Yayınevi elemanları, güncel sosyal sorunların çözülmesine yönelip, Cumhuriyeti'n toplum hayatına aktif şekilde katılmaya başladı. Dergi prestiji, hissedilebilir şekilde arttı. Dergi, bölgede yeniden önemli bir yere sahip olup, yöneticisi Tataristan Cumhurbaşkanı Kamu Odası'na aday oldu.

L.R. Yunusova başkanlığı altında, yayınevi çalışanları birkaç önemli projeyi gerçekleştirip büyük ödüllere sahip oldu.

2010 yılında *Süyümbike, Büyük Vatan Savaşı Zaferinin 65. Yıl Dönümü* konusunu en iyi şekilde anlatma dalında Tataristanlı gazetecilerin en büyük ödülü olan Kristal Kalem ödülüne layık oldu.

Öğretmen yılı konusunu en iyi şekilde anlatma dalında, Cumhuriyet yarışmasında *Süyümbike* ikinci olmuştu.

2010 yılı sonunda dergi, Tataristan medyası arasında düzenlenen *Yılın Hayırseveri* yarışmasında birinciliği kazandı.

Süyümbike dergisinde çalışan gazeteciler, profesyonellerden oluşan bir takımdır. Sayılarının azlığına rağmen, büyük çaplı sorunları çözüp derginin markasını yüksek tutmakta ve medyanın ideolojik rolünü ve gazeteciliğin toplum karşısındaki sorumluluğunu sürekli akıllarında tutmaktadırlar.[125]

Bu vesile ile hatırlatmak gerekirse Roza Tufitullova, *Yaş Leninçı* gazetesini (1977-1986) şimdiki adıyla *Sabantuy* (1991 yılından itibaren), *Yalkın* dergisini (1986-1988) çıkarıyordu.

c) *Müslime* gazetesi

14-15 Kasım 2007 yılında Kazan'daki ilk defa *I. Tataristan Cumhuriyeti Müslüman Medya ve Yayınevi Festivali'*nde *Müslime* organizasyonun yöneticisi

[125] http://syuyumbike.ru/ru/history

Almira Adiyatullina (1997'den itibaren) yayınladığı *Müslime* gazetesinın tanıtımını yaptı. Bu festivalin amacı Müslüman gazetecilerinin profesyonel tecrübelerine katkıda bulunmak, bu tecrübelerin karşılıklı paylaşımı, İslâm konusunda bilgi veren gazetecileri ve en iyi medya temsilcilerini teşvik etmek, İslâmî yayın yapan medyayı yaygınlaştırmaktır. *Müslime* gazetesi, dinî ve manevî hayat hakkında yayın yapan en iyi gazetedir.[126]

[126] http://www.islamnasledie.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=258:2009-08-27-15-00-28&catid=1:2009-08-24-21-51-49&Itemid=20

SONUÇ

Geçmiş yüzyıl, Tatar *Rönesans*'ı[127] dönemidir. Birçok sarsıntılara rağmen, Tatar kadını için bu yüzyıl kalkınma dönemi oldu. Tatar kadını kendi kaderini kendi ellerine aldı diyebiliriz. 1905 yılından sonra ilk Tatar aydın kadınları ortaya çıkmıştı. Mesela, Zuhra Akçurina. Zengin bir tüccarın kızı, babasından kalan mirasının nerdeyse tamamını aydınlanma için harcamıştı. Akçurina, Tatar toplumunu ciddi şekilde etkilemiş, genel redaktörlüğünün kocası İsmail Gasprinskiy'nin yapmış olduğu *Tercüman* gazetesinin açılmasında büyük rol oynamıştı. Fatiha Ayitova, 1897 yılında Kazan'da Tatar kız ilkokulunu ve sonradan *Birinci Milli Kız Lisesi*'ni açmıştı. O da tüm servetini eğitime vermişti. Ayitova, liseyi açmak için izin almaya dört kere Petersburg'a gidip gelmiş sonunda istediğini elde etmişti.[128] Sonradan bu liseden birçok yetenekli insan mezun olmuştu. Mesela, besteci Mansur Muzafarov'un annesi Sara Sadıkova. Önce okulu, sonra da liseyi açarken Ayitova, burada eğitim gören Tatar kadınlarının da gelecekte toplum için faydalı insanlar eğitsin diye stratejik bir hedef koydu. O, halkımızın bu konuyla ilgili çok önemli bir atasözüdür: bir erkek çocuğu büyütürken bir erkeği eğitirsin, bir kız çocuğu büyütürken bir ulusu eğitirsin.

Rusya'nın tam merkezinde yaşadığından, coğrafî durum Tatar kadınları etkiliyordu. Ancak hem Tukay, hem Fatih Amirhan XX. yüzyılın başında Tatar kadınının sadece aileye bağlı kalmamaları gerektiğini birçok kez yazmıştı. Gayaz İskhaki, Gasprinskiy ve Musa Bigiev Tatar kadınlarının ev hayatlarından kurtarılmaları gerektiğini açıkça sözlüyolarlardı. Ancak, hayatlarında ev dışında hiçbir şey görmemiş kadınlar bile eğitimliydi. Çünkü onlar kendilerine akraba olan diğer halklara göre çok daha fazla okuyorlardı ve bunun doğal sonucu olarak da bilgiliydiler.

Günümüzdeyse akıllı, enerjik ve yetenekli kadınları evde tutmak imkânsızdır. Onlar, erkeklerle gittikçe daha çok eşit haklara sahip olmak istiyorlar. Tatar kadınları bu anlamda istisna olamazlar. Ama eşit haklar ve eşit imkânlar deyince biz, Batılı kadınlar örnek almak zorunda değiliz. Avrasya kadınları bambaşka bir zihniyete sahiplerdir. Maalesef, bugünlerde eşit haklar ve eşit imkânlar prensibi bazı kadınlar tarafından yanlış anlaşılmakta: kadın da erkek gibi ailesinden ayrılıp

[127] Rönesans: yeniden doğuş
[128] R. Dautova, a.g.m., s. 1.

çocuklarını bırakabilir şeklinde değerlendirilmektedir. Sonuç olarak doğum oranının düşüşü, yetim ve evsiz çocuklarının sayısının artışı söz konusu olmuştur. Bir ulusun geleceği kadının ellerindedir. Kadının eşit haklara değil özel haklara ihtiyacı vardır.

Müslüman kadının eğitimi, onun ruhunun barış kaynağıdır. Aile mutluluğunun sebebidir. Müslüman kadın kendisini eğitmek zorundadır ve İslâm dinî bütün konularda bilgili olmayı talep etmektedir. Bir anne veya bir eş olarak pratik bilgilere sahip olmasını talep etmektedir. Evini temiz tutması, zamanında ve lezzetli yemekler yapması, kendi işinde profesyonal olması, mutfak ve benzeri işlerinde çok bilgili olması ve bunları uygulaması, bir öğretmen gibi bilgili ve bir psikolog gibi aile bireylerinin ve çevresindeki insanların ruh halinden anlaması gerekmektedir.[129] Her bir Müslüman kadın, kendisi ve yakınları için, kendi evini ruhî ve entelektüel gelişimi pekiştirme amacıyla bir okul yapmaya çalışmalıdır.

1990'lı yıllardan günümüze Tataristan'ın İslâm dini ve Tatar gelenekleri yeniden canlanmaktadır. Tatar kadın hareketleri de 90'lı yıllardan itibaren hızlı bir gelişim göstermiştir. Müslüman Tatar kadınlarının siyasî ve ictimai faaliyetleri, kıyafet ve başörtü sorunları, çağdaş toplumlarda kadının rolünün durumunun Tataristan'da da hatırlanması ve tartışılması Müslüman kadının hayatı boyunca karşısına çıkan sosyal problemleri ve sorunlarıdır. Bu sorunların çözülmesi için Tatar Müslüman kadınları büyük gayret gösterdiler ve halen göstermektedirler. Mesela, önce Tataristan'da Tataristan Müslüman Kadınlar Birliği'ni kurmuşlar, sonra da bütün Rusya'da etkinlikler düzenlemişler, bu birliğin çalışmalarını duyurmuşlar, anlatmışlar ve organize olmuşlardır. Ülkenin bütün Tatar kadınlarını birleştirip Rusya Müslüman Kadınlar Birliği altında birlik ve beraberlikler sergilemişlerdir. Yeni camiler inşa edilmiştir, İslâm okulları, Tatar millî dernekleri kurulmuş, dinî ve millî dergiler ve gazeteler çıkarılmıştır. Bunların hepsi Reşide İshaki, Fevziye Bayramova, Almira Adiyatullina ve Naile Ziganşina gibi Tatar kadınların önderliklerinde, zor süreçlerden geçen faaliyetlerin neticesinde alınan mükemmel sonuçlardır. Bu gayret ve şevk hiç sönmemiş, toplum, insanlık ve İslâmiyet için hayırlı faaliyetlerine devam etmektedirler.

Tatar Müslüman kadınlar ülkenin sosyal, siyasî, dinî ve kültürel hayatına büyük katkı sağlamaktadırlar, düzgün, ahlâklı ve sağlıklı nesillerin yetişmesi için

[129] http://islamisemya.com/semya/semya/aktivnaya-musulmanka/3120-musulmanka-obyazana-byt-obrazovannoj-musulmanka-obyazana-byt-obrazovannoj

çalışmaktadırlar. Böylece Tataristan ve Rusya Federasyonu tarihine bir iz bırakmaktadırlar.

KAYNAKÇA

- Abdullin Yahya G., *Tatarskaya prosvetitelskaya mısl (Tatar Eğitim Düşüncesi),* Tat.Kn.İzd., Kazan, 1976.
- Absalyamova A. B., *Ya izmenilas, no ne izmenila sebe (Ben Değiştim, Ama Kendim İçin Değişmedim), Tatarskiy vek glazami natsionalnoy elitı*, Paradigma, Kazan, 2005.
- Ahliullin Z., *Büreler hem İtler (Kurtlar ve Köpekler*), *Miras*, Kazan, 1993.
- Albani Nasirutdin, *Sahih-ul-Cami*, №660, Kazan, 2003.
- Alişev Salyam Hatıpoviç, *Kazan Hanlığı Tarihinden*, Kazan, 2003.
- *Altın Urda*, № 32, Kazan, 1997.
- Amirhanov Ravil U., *Nekotorıe osobennosti razvitiya narodnogo obrazovaniya u tatar (Tatarların Halk Eğitimin Geliştirilmesi Özellikleri), Narodnoe prosveşenie u tatar v dooktyabrskiy period (Ekim Devrimi'nden Önce Tatarların Halk Eğitimi),* Kazan, 1992.
- Atlasi Hadi *Kazan Hanlığının Çöküşü Ve Süyümbike*, Çev. Hakan Coşkunarslan, Kömen Yayınları, Konya, 2004.
- Atlasi Hadi, *Kazan Hanlığı*, Maarif Neşriyatı, Kazan, 2005.
- Atlasi Hadi, *Seber Tarihi, Söyenbike, Kazan Hanlığı*, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1993.
- Battal Taymas Abdulla, *Kazan Türkleri*, Türk Kültür Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1966.
- Bayazitov Ataulla, *Otnoşeniye İslama k nauke i inovercam (İslam'ın Bilime ve Diğer Dine İnananlara Karşı Tutumu),* Petersburg, 1887.
- Bayramova Fevziye, *Mon*, Tat. Kitap Neşr., Kazan, 1991.
- Biktimirova Tamina, *Tatarskaya jenşina v zerkale istorii (Tarih Aynasında Tatar Kadını), Tatarskie novosti (Tatar Haberleri)*, №5, Moskova, 2005.
- *Beznen yol (Bizim Yolumuz),* Aralık, Kazan, 1997.
- Bubi Abdulla, *Kadınlar*, №208, C.I, *Lobaçevskiy Adına El Yazmalar Bölümü ve Nadir Kitaplar Bilim Kütüphanesi, Devlet Arşivi,* Kulca, 1916.

- Carullah Musa, *Kurân-ı Kerim Ayeti Kerimelerinin Nurları Huzurunda Hatun,* Berlin, 1993.
- Dautova Rezeda, *Vospitav devoçku vospitaesh natsıyu, (Kızını Eğiten Milleti Eğitir), Vostoçnıy ekspress* №37, Kasım, Kazan, 2002.
- Devyatıh Leonid*, Zabıtoe i neznaemoe (Unutulmuş ve Öğrenilmemiş),* Titul, Kazan, 2002.
- *Religiya ne moda (Din Bir Moda Değildir*), *Elita Tatarstana (Tataristan Elitesi),* Kazan, 2010.
- *Dustlıgımızını yanartabız, Tatarstan-Törkiya (Dostluğumuzu Yenileştiriyoruz, Tataristan-Türkiye), Vatanım Tataristan*, Mayıs, Kazan, 1995.
- Fahretdin Rizaetdin, *Cevamigul-kelim şerhi*, İman, Kazan, 1995.
- Fahretdin Rizaetdin, *Meşhur Hatunlar*, Orenburg, 1904.
- Fahretdin Rizaetdin, *Nesel-Irugıbız Ve Kısaca Tarihibiz*, Hazırlayan Enver Heyri, Ruhî Marifet Akademiyesi, Kazan, 2008.
- Gaffarova Feride Yuldaşevna, *Tatar Möhacirleri*, Kazan, 2004.
- Galimzyanov Ayrat, *Jenskoe naçalo (Kadın Başlangıcı), Tatarskie kraya (Tatar bölgeleri*) №10, Kazan, 2002.
- Garzavina A.V., Dautov R. N., *Tatarskiy entsiklopediçeskiy slovar (Tatar Ansiklopedi Sözlüğü*), Tatar Ansiklopedi Enstitüsü RT, Kazan, 1998.
- *General konsulnı Kabul itü (Genel Konsolosun Kabul Edilmesi*), *Vatanım Tataristan*, Eylül, Kazan, 1996.
- Gobeydullin Gaziz, *Tatar Tarihi*, Tatarstan Devlet Neşriyatı, Kazan, 1922.
- Habibullina Gulfiya Yunısovna, *İslamskoe Obrazovanie v Rossii (Rusya'da İslam Eğitimi), Pedagogika* (Pedagoji *),* №5, Kazan, 2007.
- Hakimov Rafail Sibgatoviç, *Sterjnevaya problema gosudarstvennosti, Tatarı v naşe vremya (Şimdiki Dünyada Tatarlar),* Kazan, 1998.
- Halim Aydar, *Akılga Medhiye*, Kazan, 1994.
- Hayretdin Aydar, *Musa Carullah Bigiev Hakkında İlmi Haberlerim, Fenni Dokladlar,* Kazan, 2003.
- Hudyakov Mihail, *Oçerki Po İstorii Kazanskogo Hanstva,* Kazan, 1923.

- Hudyakov Mihail, *Musulmanskaya Kultura V Srednem Povoljye*, Kazan, 1922.
- Huzin Fayaz Şaripoviç, *İstoriya Tatarstana (Tataristan Tarihi),* TaRİH, Kazan, 2001.
- İbragim T.K., Sultanov F.M., *Tatarskaya religiozno-filosofskaya mısl v obshemusulmanskom kontekste,* Tat. kn. İzd., Kazan, 2002.
- İbragimova Guzel, *Musulmanka (Müslüman Kadını*), *Zakon i Pravo (Kanun ve Hukuk*), №8, Kazan, 1999.
- İshaki Ayaz, *Hayatı ve Faaliyeti*, Ayıldız Matbaası, Ankara, 1979.
- İshakov Gusman, *Bıt pervım ne glavnoye (Birinci Olmak Önemli Değildir), Müslümanlar*, Ocak, Kazan, 1999.
- İshakov Damir Mavlyaveyeviç, *Sovremennıy natsionalizm Tatar (Tatarların Modern Milliyetçiliği), Suverennıy Tatarstan* (Tataristan Egemenliği), Moskova, 1998.
- İshakova Reşide, *Jan Azıgı (Can Sofrası*), Kazan, 2007.
- İshakova Reşide, *Yaşaven magnası (Yaşamın Manası)*, Kazan, 2009.
- *İttifak, Kazan utları (Kazan Işıkları)*, No 2, Kazan, 1991.
- *Jenşini Stranı Sovetov (Sovyet Ülkesi Kadınları),* Moskova, 1977.
- Kadiri Zakir, *Hatun- kız meselesi,* Elektro-Tipografiya Turmush, Ufa, 1915.
- Karimullin Abrar Gibadulloviç, *U istokov Tatarskoy knigi (Tatar Kitapların Kaynaklarında)*, Kazan, 1971.
- *Kirov Bölgesi'nin Devlet Arşivi* F.205, Kirov, 1985.
- Korbut Mihail K., *Kazan Devlet Üniversitesi*, Kazan, Cilt 2, 1930.
- Laptev M., *Kazanskaya Guberniya (Kazan Vilayeti),* Petersburg, 1861.
- Lihaçov V.N., *İslam v Rossii: traditsii i perspektivı (Rusya'daki İslam: Gelenekler ve Perspektifler), Din ve Toplum*, Kazan, 1998.
- *Lobaçevskiy Adına El Yazmalar Bölümü ve Nadir Kitaplar Bilim Kütüphanesi, Devlet Arşivi,* cilt № 207, Kazan, 1962.
- *Lobaçevskiy Adına El Yazmalar* cilt № 208, Kazan, 1962.
- *Lobaçevskiy Adına El Yazmalar* cilt № 209, Kazan, 1962.

- Mahmutova Alta, Stolıpin P.A., *Napravit seryeznıe usiliya k preseçeniyu nacıonalno tatarskogo natiska*, *Gasırlar avazı* (Asırlar yankısı), Kazan, 1998.
- Maksetov K.M., *Karakalpakskiy epos (Karakalpak Destanı),* FEN, Taşkent, 1976.
- Maraş İbragim, *Religioznoe obnovlenie v Türkskom mire (1850-1917) (Türk Dünyasında Dinî Yenileşme (1850-1917))*, İMAN, Kazan, 2005.
- Mercani Şehabeddin, *Müstefadü'l –Ahbar Fi Ahval-i Kazan ve Bulgar*, metni yayınl. E.N.Hayrullin, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2008.
- Metlin İ.V., *Religiya i obrazovanie v svetskoy shkole (Dünyevî Okulun Din ve Eğitimi),* Moskova, 2004.
- Muhametshin Rafik, *İslam v obshestvenno-politicheskoy jizni sovremennogo Tatarstana (Modern Tataristan'da Sosyal-Siyasî Hayatındaki İslâm dini)*,Tat.kn.izd., Kazan, 2005.
- *Narodnoe obrazovanie v Kazanskoy Gubernii (Kazan Vilayeti'nin Halk Eğitimi),* №1, Kazan, 1905.
- Nevevi, Sadı *Pravednıh (Azizlerin Bahçeleri),* Moskova, 2001.
- Nugmanova Rezide T, *Problema pravovogo i socıalnogo polojenıya jenşını v volgo uralskom regione v 1850- 1917 gg. v trudah djadıdıstov (1850-1917 yy. İdil-Ural Bölgesinde Ceditçi Hareketlerinde Kadının Hukukî ve Sosyal Problemleri), Vestnik RİU*, №1, 2006.
- Pavlüçenko Evgeniy A., *Jenşını v russkom osvoboditelnom dvijenii (Rus Kurtuluş Hareketinde Kadınlar*), Moskova, 1988.
- Raşitov Frid Ayniyeviç, *İstoriya Tatarskogo Naroda (Tatar Halkının Tarihi*), Saratov, 2001.
- *Religiya vaşa ostalas tolko v vaşey vole (Dininiz Sadece Özgürlüğünüzde Kalmıştır*), *Gasırlar avazı* (Asırlar yankısı), № I/2, Kazan, 1999.
- Rusya devletinin tarihi, 4. Cilt, Moskova, 1993.
- Sabirova Daniya Kiyamovna, *İstoriya Tatarstana* (*Tataristan Tarihi*), KDTÜ, Kazan, 1998.
- Sadıkov H., *Zapreşonnıye puti v İslame (İslâm Dininde Yasaklanan Yollar), Tataristan Gençliği*, Temmuz, Kazan, 1993.

- *Süyümbike* № 10, Kazan, 2011.
- *Süyümbike* № 11, Kazan, 1917.
- Şaymiyev Mintimer Ş., *Pervıy Kurultay musulman RT (Tataristan Cumhuriyeti'nin Müslümanlarının1. Kurultay Görüşmesi), Şehri Kazan*, Şubat 28, Kazan 1998.
- Taberi Ebu Cafer, *Şark İslâm Klasikleri. Milletler ve Hükümdarlar Tarihi,* MEB yayın., çev. Z. K. Ugan, A. Temir, İstanbul 1991.
- *Tatar milli hareket nizamnamesi*, Kazan, 1998
- Tataristan Cumhuriyeti'nin Anayasası, Kazan, 1993.
- *Vestnik Vsemirnogo Kongressa Tatar (Tatar Dünya Kongresi Bildirisi*), Temmuz 2001-Mart 2002, Kazan, 2002
- Yakupova Venera, *Fevziye Bayramova kak voplosheniye passionarnosti tatarskih jenşin*, *100 istoriy o Suverenitete (Egemenliğinin 100 Tane Hikâye)*, Kazan, 2000.
- Zagidullin İldus Kotdusoviç, *Perepis 1897 goda i tatarı Kazanskoy Gubernii (1897 yılında Nüfüs Sayısı ve Kazan Vilayeti'nin Tatarları),* Tat.Kn.İzd., Kazan, 2000.
- Zakirov Rinat Zinnuroviç, *Tatarı v menyayushemsya mire (Değişen Dünyada Tatarlar),* Tat. Kn. İzd., Kazan, 2006.
- http://www.archive.gov.tatarstan.ru/magazine/go/anonymous/main/?path=mg:/numbers/2004_2/01_3/01_2/ Alta Mahmutova, Tarih Doktorası.
- http://www.dumrf.ru/common/regnews/5405
- www.e-islam.ru
- http://etatar.ru/news/38995
- http://www.info-islam.ru/v_tatarstane
- http://islam-today.ru/article/1684
- http://islam-today.ru/article/1693/
- http://islam-today.ru/article/1835/
- http://islam-today.ru/article/4988
- http://islamisemya.com/semya/semya/aktivnaya-musulmanka/3120-musulmanka-obyazana-byt-obrazovannoj-musulmanka-obyazana-byt-obrazovannoj

- http://www.islamnasledie.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=258:2009-08-27-15-00-28&catid=1:2009-08-24-21-51-49&Itemid=20
- http://www.islamnews.ru
- http://www.islamtatar.ru\info\dumrt.html
- http://kuran.diyanet.gov.tr/Kuran.aspx#4:86
- http://www.mumsema.com/hadisler-bolumu/77171-kadinlara-iyi-davranmak-hadislerle-ve-izahi.html
- http://musulmanka.ru/obshchestvo/item/devushka-hafiz-korana-blagodarju-vsevyshnego-za-takoj-podarok.html
- http://musulmanka.ru/obshchestvo/item/musul-manki-tatarstana-sorevnovalis-v-oratorskom-iskusstve.html
- http://pfo.metod.ru/territories/tatarstan/issues/politic-1-elect-elect/viewpubhttp://www.syuyumbike.ru
- http://syuyumbike.ru/ru/history
- http://www.tatar-inform.ru/news/2011/04/11/265554/?print=Y
- http://www.tatar-inform.ru/news/2012
- http://kuran.diyanet.gov.tr/Kuran.aspx#4:1
- http://kuran.diyanet.gov.tr/Kuran.aspx#21:37
- http://kuran.diyanet.gov.tr/Kuran.aspx#30:54
- http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/hadisler-isiginda-cocuk-terbiyesi

EKLER

"Kazan Prensesi Süyümbike"

Kazan Kremlin

"Süyümbike" Minaresi

Mühlise Bubi

Reşide İshaki

Fevziye Bayramova

Almira Adiyatullina

Naile Ziganşina

ÖZET

Tatar kadınlarının tarihi, Kazan Hanlığı'nın efsanevi Tatar prensesi Süyümbike'yle başlatılabilir. O, Kazan'ın Korkunç İvan tarafından fethedilmeden önce Kazan Hanlığı'nın tek çariçesi olmuştu. Büyük Kazan Camisi'nin yanındaki nöbetçi kulesi Süyümbike Kulesi olarak adlandırılmaktadır. Süyümbike, Tatar tarihinde kadın bir yönetici olarak çok önemli bir kişi ve imajdır. Bu nedenlerde de Tatar kadınının sembolü olarak kalacaktır.

Tataristan Cumhuriyeti'nin din politikası günümüz koşullarında ilk olarak Tatar halkının devlet yapısının gelişmesiyle tanımlanmaktadır.1980'li yılların sonunda 1990'lı yılların başında sosyal ve siyasî örgütler ve partiler İslam'a karşı tutumlarını daha açık ve kesin olarak belirlemiş ve somutlaştırmıştı. Bugünün koşullarında Tataristan'da İslam'ın daha anlaşılır ve uygar halde yeniden canlandırılması için oldukça önemli imkânlar ortaya çıkmıştır. Din İdaresinin uluslararası faaliyetinin asıl hedefi Tataristan gibi çokuluslu ve çok dinli bir bölgede ve diğer bölgelerde İslam'ı daha iyi anlatmaktır.

Tataristan'da Perestroyka'yla 80'li yılların ikinci yarısında milî diriliş fikri merkezi ve en uzun vadeli olarak değerlendirilen fikir olmuştu. Devlet egemenliği deklarasyonunun kabul edilmesi Tataristan Cumhuriyeti'nin ekonomik bağımsızlığına sahip olması adına büyük imkânlar sunmuştu. Tataristan'da yeni bir ekonomik ve sosyal ilerleme paketi devlet programı kabul edilmişti.

Türk Dünyası'nda kadının yüksek bir mevkiye sahip olduğunu doğrulayan birçok olgu ve kanıt vardır. Tatar kadınları sosyal hayatta önemli bir role sahipti. Sosyal hayatımızda modern Müslüman kadının rolü ve daha iyi bir sosyal toplum için Müslüman kadınların nasıl ve ne kadar etkili olup olmadığının bilinmesi için farklı yarışmalar yapılmaktadır. Kadın donanımlı insan yetiştirmeye yönelik önemli faaliyetler içindedir.

Günümüzde de Tatar kadınlarının faaliyetlerini gösterip bazı önderlerinden söz etmek gerekir. Reşide İshaki sayesinde Tataristan'da dindar insanların sayısı hayli çoğalmaktadır. 12 nesil mezun etmiş bir kişi olarak ve halen 90 yaşında olmasına rağmen birçok medreselerde ve camilerde görevlilerin ve halkın saygın ve değerli bir öğretmeni sayılmaktadır. Politikacı ve yazar Fevziye Bayramova, Cumhuriyet parlamentosu milletvekili, İttifak Partisi'nin başkanı, Millî Meclis

yöneticisi olmuştu. Birçok faaliyetlerin başlatıcısı ve organizatörü olarak o gericilik, ikiyüzlülük ve köleliğe karşı mücadele etmişti. *Müslime* (Müslüman kadını) gazetesinin redaktörü, *Müslime* organizasyonunun başkanı Almira Adiyatullina, Müslüman kadınların Rusya Federasyonu pasaportuna başörtülü fotoğraf koyulabilmesine izin verilmesinde başrolü oynamıştır. Tataristan Müslüman Kadınlar Birliği organizasyonunun ve Rusya Müslüman Kadınlar Birliği'nin başkanı Naile Ziganşina sayesinde kadınların bütün sorunlarına çözüm aranmakta ve imkanlar dahilinde bulunabilmektedir.

Azerbaycan'da, Türkiye'de ve Kazan'daki İttifak*, Ak kalfak, Müslime* gibi Tatar Kadınların Kurumsal Organizasyonları çalışmalarına devam etmektedir. Aynı zamanda *Süyümbike, Müslime* gibi dergi ve gazeteler Tatar kadınlar arasında çok popüler yayınlardır.

Rusya'nın tam merkezinde yaşadıklarından dolayı coğrafî durum ve farklı kültürler Tatar kadınlarını etkiliyor. Tatar kadınının sadece aileye kilitlenmemesi gerekir, çünkü bir ulusun geleceği kadının ellerindedir.

ABSTRACT

History of Tatar women starts with legendary Tatar princess of Kazan Khanate Suyumbike. She was the only empress of Kazan Khanate before Kazan had been conquered by Ivan the Terrible. Watchtower located near to the big Kazan Mosque is called "Suyumbike Tower". Suyumbike is very important person and image in the Tatar history as a woman governor. And she will stay a Tatar woman's symbol.

Religious politics of the Republic of Tatarstan was first determined with the development of Tatar people's goverment structure. In the end of 1980s – at the beginnig of 1990s social and political organizations and parties more clearly and certainly expressed and concretized their attitudes towards Islam. In nowadays circumstances there have been shown up opportunities for more understandable and civilian revival of Islam in Tatarstan. The main purpose of the Department of Religion's international activities is to better explain Islam in multinational and multiconfessional regions as Tatarstan and other regions of Russia.

In the second half of 80s national resistance thought became the most central and long-term evaluated thought in Tatarstan along with Perestroyka. Ratification of Declaration of State Sovereignty provided big opportunities on behalf of getting economical independence by the Republic of Tatarstan. A new state programme of economical and social development packet has been approved in Tatarstan.

There a lot of facts and proofs confirming that woman has had a high position in Turkic world. Tatar women played a big role in social life. Different competitions have been made for learning the role of Muslim woman in our social life or of how effective are Muslim women for a public society. Woman is doing important activities devoted to raising of well equipped person.

We should speak about activities of some leader Tatar women of nowadays. Under favor of Reshide Iskhaki number of religious people in Tatarstan has been well increasing. As person who helped to graduate 12 generation and despite her 90 years age she is regarded as respectable and precious teacher in many madrasahs and mosques. Politician and writer Fevziye Bayramova was a Republic Parliament deputy, head of "Ittifak" party and chairman of National Assembly. She has been fighting against reaction, double-dealing and slavery as an initiator and organizer of

many activities. Editor of “Muslime” (Muslim woman) newspaper, head of “Muslime” organization Almira Adiyatullina played a major role in allowing Muslim women to put a kerchiefed photograph into the passport of the Russian Federation. Under favor of the head of Tatarstan Muslim Women Union and Russia Muslim Women Union Naile Ziganshina all women’s problems are being addressed and all resources are being found.

Institutional organizations of Tatar women such as “Ittifak”, “Ak Kalfak”, “Muslime” in Azerbaijan, Turkey and Kazan carry on their works. And at the same time magazines and newspapers like “Suyumbike” and “Muslime” are very popular publications among Tatar women.

Living at the center of Russia in different geographical conditions and cultures influences lives of Tatar women. A Tatar woman should not be locked only on family because the future of one nation is in the hands of woman.